

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

М. МАЛЬСЬКА, Н. ПАНЬКІВ, А. ХОВАЛКО

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ЛЬВІВ-2016

**УДК
ББК**

РЕЦЕНЗЕНТИ:

МАЛЬСЬКА М., ПАНЬКІВ Н., ХОВАЛКО А.

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ: НАВЧ. ПОСІБНИК / МАРТА МАЛЬСЬКА, НАТАЛІЯ
ПАНЬКІВ, АННА ХОВАЛКО. – ЛЬВІВ:**

**РОЗГЛЯНУТО ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
МАНДРІВНИЦТВА ТА ТУРИЗМУ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ. ПРОАНАЛІЗОВАНО ПЕРІОДИЧНУ
ГРАДАЦІЮ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ТУРИЗМУ З ТОЧКИ ЗОРУ ПРОВЕДЕННЯ
ПАРАЛЕЛЕЙ, СХОЖИХ ТА ВІДМІННИХ АСПЕРТІВ. ВИСВІТЛЕНО ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИЙ
ЗВ'ЯЗОК МІЖ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ ТА СУСПІЛЬНОЮ ЕВОЛЮЦІЄЮ РІЗНИХ ДЕРЖАВ ТА
ТЕРИТОРІЙ.**

**ДЛЯ СТУДЕНТІВ ПРИРОДНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ, ЩО ВИВЧАЮТЬ ТУРИЗМ ТА
МЕНЕДЖМЕНТ ТУРИТСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.**

**УДК
ББК**

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. МАНДРІВНИЦТВО В АНТИЧНІ ЧАСИ

.....

1.1. Чинники мандрівництва.....

1.2. Внесок древніх китайців в історію мандрівництва

1.3. Древні фінікійці та їхні досягнення

1.4. Подорожі стародавніх греків

1.5. Подорожі в Римській імперії

1.6. Перші екскурсоводи та путівники.

.....

Контрольні запитання та завдання.....

Рекомендована література

Завдання для самостійної роботи студента

.....

РОЗДІЛ 2. ПОДОРОЖІ В ЕНОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

2.1. Загальні особливості періоду Середніх віків.....

2.2. Внесок арабської цивілізації у розвиток подорожей епохи Середньовіччя

2.3. Морські подорожі норманів

2.4. Хрестові походи та їхнє значення в історії мандрівництва

2.5. «Освітній» туризм та туристична інфраструктура Середньовічної Європи

.....

Контрольні запитання та завдання.....

Рекомендована література

Завдання для самостійної роботи студента.....

РОЗДІЛ 3. ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ МАНДРІВНИЦТВА

3.1. Подорожі та відкриття першої половини епохи великих географічних відкриттів

3.2. Подорожі та відкриття у другій половині XVI – XVII ст.....

3.3. Транспортна інфраструктура та її місце в розвитку туризму

Контрольні запитання та завдання.....

Рекомендована література

Завдання для самостійної роботи студента

РОЗДІЛ 4. ТУРИЗМ В НОВИЙ ЧАС

4.1. Геополітичні пріоритети.....

4.2. Політичні передумови в розвитку туризму.....

- 4.3. Використання морських транспортних засобів в туризмі
- 4.4. Виникнення та розвиток морських курортів
- 4.5. Розвиток залізничного транспорту та його вплив на туризм
- 4.6. Туристична галузь в кінці XIX ст. Зародження туризму в Північній Америці
- 4.7. Становлення нового виду туризму.....
- 4.8. Розвиток бальнеологічних курортів
- 4.10. Розвиток готельної справи у світі від Середньовіччя до XIX ст.

Контрольні запитання та завдання.....

Рекомендована література...

Завдання для самостійної роботи студента

РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ В XIX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

- 5.1 Перші туристичні організації. Зародження цивілізаційного туризму.
- 5.2. Готельне господарство ...
- 5.2 Мандрівники XX століття

Контрольні запитання та завдання.....

Рекомендована література...

Завдання для самостійної роботи студента

РОЗДІЛ 6. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

6.1. Мандрівництво та гостинність в давні та середні віки.....

6.2. Розвиток туризму в Україні наприкінці XIX на початку XX ст.. Перші туристичні організації

6.3. Туризм на теренах УРСР.....

6.4. Український туризм другої половини XX століття.

6.5. Сучасний туризм в Україні.....

Контрольні запитання та завдання.....

Рекомендована література...

Завдання для самостійної роботи студента

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ В РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ.....

ВСТУП

Туризм відноситься до виду діяльності людства, чия історія розпочинається задовго до виникнення цивілізованого суспільства. Кожна історична епоха володіла певними елементами діяльності людини, що в тій чи іншій мірі відносилися до категорії туризму.

Протягом усього періоду розвитку туристичної галузі чітко простежується зв'язок та вплив туризму на економічний розвиток багатьох держав. Туризм відігравав величезну роль в становленні та розвитку як локальних цивілізацій давнини, так і світової цивілізації в цілому. Особливе місце в історії мандрівництва займають морські подорожі, завдяки яким з'явилися нові землі. Їхнє відкриття поступово сформувало світовий економічний простір як єдину систему (економічну, культурну, соціальну тощо). Важко також переоцінити вплив та внесок релігій, окремих всесвітньо відомих релігійних постатей на формування духовного світогляду мільйонів людей (Будда, Конфуцій, Макі та ін.).

Вивчення історії туризму особливого значення набуває для кожного, хто має намір пов'язати своє майбутнє з туристичним бізнесом, не лише з точки зору наукової цінності, а й тому, що уроки, взяті з минулого, можна застосувати в сучасних умовах. Історією виникнення та розвитку сьогодні цікавляться багато людей. Навіщо? Чому? Коли? Як відбувалися подорожі природознавців, філософів, прочан, дипломатів, відомих полководців у різні історичні епохи? Що спонукало людей мандрувати суходолом чи пливати незвіданими морськими теренами тисячі миль? Чим керувалися і чого прагнули мандрівники, вирушаючи до нових земель, континентів, океанів? Будь-який історичний період розвитку туризму – це не лише сухий перелік фактів, подій, імен, це ще й національні, патріотичні, релігійні та інші чинники, зрештою – це ще й почуття й міркування людей, які творили історію. Часто ми задаємо собі запитання, а що б трапилося, коли б в часовій хронології того чи іншого періоду не з'явилася відома історична постать чи не склалися б події так, як вони насправді відбувалися. Які б були наслідки і чи могла б історія людей цивілізації розвиватися по-іншому. Безперечно, в основі цих роздумів і запитань чимало філософії. Проте, вивчаючи послідовність цих подій, зокрема в туризмі чи в мандрівництві, стає дедалі очевиднішою певна закономірність, наслідковість. Аналізуючи історію подорожей, мандрівництва, географічних відкриттів та формуючи певні періоди їхнього розвитку на думку спадає наступне твердження: «Нічого в житті нема випадкового, кожна подія, явище, період тощо має свої причини та передумови, які, як правило, сягають корінням в попередні епохи». Незрозумілі відчуття та міркування людей різних історичних епох, прагнення пояснити незбагненне часто і призводили до подорожей та мандрівництва. Мандрівки Геродота, Страбона, Піфагора, Демокріта, Платона та інших мислителів призвели до інтенсивного обміну надновими знаннями та виникненню європейської філософії. В значній мірі завдяки їхнім мандрівкам були написані праці, що увійшли в основу історії, географії, етнографії, астрономії.

Беззаперечний вплив туризму на розвиток економіки. Так, «дипломатичні тури» китайського мандрівника Чжан Цяня сприяли створенню «Великого

шовкового шляху» (з II ст. до н. е.), що докорінно вплинуло на розвиток міжконтинентальної торгівлі, створюючи євразійський економічний простір, результатом якого стало відкриття нових земель, створення світового економічного простору і в цілому - світової цивілізації. Не слід забувати і про спортивну основу туризму, що зародилася за часів Античності. В якості історичних прикладів слід навести не лише Олімпійські ігри Древньої Греції, але й гладіаторські бої Древнього Риму, а також ігри з м'ячем, що відбувалися у всіх цивілізаціях доколумбійської Америки.

В історії розвитку Світового туризму дослідники виокремлюють чотири етапи:

- 1) до початку XIX ст. – передісторія туризму;
- 2) XIX – поч. XX ст. – елітний туризм; зародження цивілізованих корпорацій із надання туристичних послуг;
- 3) початок XX ст. – до Другої Світової війни – становлення соціального туризму;
- 4) після Другої світової війни – сучасний етап – масовий туризм, формування туристичної індустрії як комплексу послуг для туризму.

Кожен з цих етапів має власні особливості розвитку та наслідки. Саме перший період, хронологічно найдавніший та найбільший, характеризується великою кількістю інформації у формі описів, трактатів, літописів, книг тощо. Пристрасне бажання подорожувати у людини було завжди. Мандрівництво та туризм є нероздільно пов'язаними поняттями, вони описують певний вид діяльності людини. Мандрівки є індивідуальними і груповими. Іноді мандрівництво стає способом життя. Можна навести приклад багатьох відомих мандрівників: від Сима Цяня та Геродота до **Тура Хайєрдала**, Жака-Іва Кусто тощо. Існує народ, в якого «подорожі» стали способом життя – це цигани. Окремі племена Америки та Євразії до цього часу ведуть, переважно, кочовий спосіб життя: африканські та арабські бедуїни, племена, що займаються оленярством на півночі Євразії, кочівники – скотарі в Монголії тощо.

В різні історичні епохи людина формувала своє бачення власної ролі в суспільстві чи в оточуючому середовищі. Якщо людина в первіснообщинному суспільстві мала дуже обмежене географічне уявлення про довкілля, то в епоху рабовласницького ладу давні народи вже робили спроби систематизувати географічні знання про відому їм частину Землі і пояснити природні явища. Подорожі набули регіонального і навіть континентального характеру. Що можна запозичити з історичного досвіду – це усвідомлення спільного зв'язку між туристичним бізнесом минулого, що існував тисячі років тому та сучасною індустрією. За великим рахунком, більша частина послуг, що надається сучасним туристам, пропонувалася ще з давніх часів (хоча і в примітивній формі). Мова йде про заклади розміщення, харчування, туристичний супровід, продаж сувенірів тощо.

Ознайомившись з історичними особливостями розвитку туризму слід пояснити наступне:

- 1) вплив історичних подій на становлення та розвиток туризму, починаючи з епохи давнини;
- 2) існування взаємозв'язку між запровадженням певних технологій в суспільстві та розвитком туризму;

- 3) чим керувалися перші туристи, прагнучи потрапити в те чи інше місце, як вони це робили;
- 4) вплив транспортної еволюції на орієнтацію мандрівництва, а згодом – туризму загалом;
- 5) відмінність між сприятливими умовами та стимулюючими факторами, що формують попит на туристичному ринку;
- 6) місце українського туризму в історії Світового туризму;
- 7) особливості розвитку сучасного українського туризму в контексті світових тенденцій.

Туризм – одне з важливих соціально-економічних явищ сучасності, підпорядковане впливу об'єднаних законів розвитку людського суспільства. Як вид людської діяльності та галузі економіки він активно розвивається і в перспективі його значення лише зростатиме. Про масштаби сучасного туризму говорить той факт, що в 2014 році в світі мандрувало більше 1, 2 млрд. осіб. За прогнозами ВТО, в XXI ст. людство очікує туристичний бум, так як кількість мандрівників у 2020 р. наблизиться до 1,6 млрд. осіб.

Змінюється час, ментальність, змінюються пріоритети людини. Відповідно – змінюється відношення до туризму. Проте при цих його трансформаціях туризм є невід'ємною частиною людського соціуму.

В навчальному посібнику, що розрахований в першу чергу на студентів, чия спеціальність буде пов'язана з туризмом, який повинен стати теоретичною основою у подальшому вивченні різних дисциплін, виконана спроба розглянути феномен туризму в ретроспективі та показати його подальші перспективи.

Для самоконтролю та перевірки засвоєння матеріалу в кінці кожної теми висвітлені контрольні запитання та список рекомендованої літератури.

РОЗДІЛ 1 МАНДРІВНИЦТВО В АНТИЧНІ ЧАСИ

1.1. Чинники мандрівництва

Процес пізнання людиною оточуючого світу в значній мірі пов'язаний з мандрівками. З найдавніших часів безліч людей вирушали подорожувати з торгівельною, дипломатичною, військовою, релігійною та іншими місіями. Подорожі не лише сприяли розвитку торгівлі, але й розширювали пізнання людьми навколишнього світу. Все це зумовило подальший прогрес в розвитку цивілізаційного процесу людства.

Якщо людина в первіснообщинному суспільстві володіла лише окремими географічними уявленнями про довкілля, то древні народи епохи рабовласницького суспільства робили спробу систематизувати географічні знання про відому їм частину Землі та намагалися пояснити окремі явища природи. Це підтверджують письмові джерела, що дійшли до наших днів.

Проте, як стверджує Соколова Н.В., в епоху первіснообщинних відносин спостерігалися переміщення людей, що здебільшого обумовлювалися наступними причинами:

- 1) кліматичними – розливи річок, виверження вулканів, сходження лавин тощо;
- 2) біологічними – переслідування племен хижаків або небезпечними масивними тваринами: мамонтами, носорогами та ін;
- 3) соціальними – переслідування мисливцями первіснообщинного колективу представників іншого племені, які зайшли на їхню територію.

Міграція для первісних людей була звичним явищем. Переселення вважалися вкрай необхідними. Кліматичні умови носили, як правило, досить протилежний характер: наступ льодовиків або міжльодовикові періоди обраховувалися десятками або сотнями тисяч років. Вони призводили до поступової зміни флори та фауни. Проте були і раптові катаклізми, наприклад, землетруси, що змушували людей покидати територію.

Для скотарських племен переселення носило найчастіше характер інвазії, що дійсно часто було схоже на напад або пошесть. Адже скотарі, на відміну від мисливців, були змушені відганяти свої отари під час кочівництва через ворожі або посушливі території. Знайомство з новими територіями супроводжувалося міграціями мисливців, які повинні були вистежувати здобич. Очевидно, їм доводилось відходити від власних стоянок. Для того, щоб інші члени племені могли їм допомогти переносити здобич, створювалися перші карти. Звичайно, вони були недосконалі, створені на землі, де відзначалися безпечні шляхи, броди, пасовища, нори звірів тощо. До найдавніших відомих людству карт слід віднести ті, що виконані на кістках тварин біля 11-14 тис. років тому: Якутія, південна Європа, східна Африка, Меланезія тощо. Так, на бивні мамонта, знайдено поблизу села Межиріччя Закарпатської області, вирізана карта поселення на березі річки. З часом карти стали зображати на стінах печер: Ласко (Франція), Альтаміра (Іспанія), Капова (Пд.Україна).

Збиральство також було пов'язане з переміщенням. Через потребу в значній кількості їжі та певній безпеці для тисячі племен місця збиральства займали величезні площі, в межах яких слід говорити про наявність відповідних маршрутів.

При входженні в життя первісних людей рибальства, вони зуміли освоїти річки, озера, приберегові території морів.

В епоху первіснообщинного ладу з'являються перші «торговельні» маршрути. Обмін здійснювався ж лише з сусідніми племенами, але і на замовлення інших племен, якщо на певний товар був попит (австралійські аборигени, низка племен Пд. Америки тощо).

В епоху неоліту з'являються праобрази базарів – це зустрічні пункти для обмінних операцій, що розміщувалися на межі стику сусідніх дружніх племен. В доісторичні часи люди «мандрували», керуючись, здебільшого, зовнішніми мотивами, однією з причин яких було виживання в навколишньому середовищі, оскільки людина повністю залежала від природи. Проте, як стверджують окремі науковці, в людей була присутня також і внутрішня мотивація. Так, для аравійських аборигенів такими причинами були прийом гостей та відвідування інших племен з цікавості та ввічливості. Також був присутній ритуал або традиція зустрічі гостей, відмінний для жінок і чоловіків. «Шаблонні» подорожі також були характерною рисою суспільства перехідного типу від первіснообщинного до родового. Аналіз таких відносин висвітлений у працях американського історика та етнографа Люїса Моргана (1818-1881).

Поява надлишку продукції обумовлює виникнення ще одного фактора міграцій – військового. Цей фактор набуває рис самоствердження окремих племен на тій чи іншій території. При переході суспільства до так званої «військової демократії» розпочинаються загарбницькі війни. (Передня Азія, Балкани). В районах лісової зони Центральної та Західної Європи відбувається перехід до підсічно-вогневого землеробства, що обумовило соціальну ієрархію та надлишок продукції і, як результат – початок військових міграцій. Таким чином, пересування первісних людей мало множинну мотивацію, воно було характерною рисою їхнього способу життя. Без «подорожей» це життя було б неможливе.

Аналіз письмових джерел свідчить, що «першими» народами, які мандрували на далекі відстані в межах Європи були давні єгиптяни, китайці та вавилоняни. Так, єгипетські джерела свідчать, що правитель Вавилону Саргон 1, плавав навколо Аравійського півострова, через Ніл у Середземне море аж до острова Кіпр (XXIV до н.е.). Тоді ж, а можливо і раніше стародавні єгиптяни мандрували Нілом від Середземного моря до загадкової країни Пунт; з однієї з таких подорожей привезли карлика з племені акна (сучасні пігмеї), котрі живуть в екваторіальній Африці). Єгипетський мандрівник Кіркуф, вирушивши на південь, досягнув «Країни щасливих», що знаходилася південніше Пунта. Про цю подорож Кіркуф залишив запис, який у 1892 р. відшукав італійський астроном Дж. Скїапареллі в околиці Асуана.

При фараонах XII династії, за 2500 років до нашої ери, експедиції в південні країни споряджалися неодноразово. Так, за правління останнього фараона династії Санхкара одна експедиція дійшла до берегів Червоного моря і Аденської затоки. За 2 тисячі років до нашої ери єгиптянин Сінухіт взяв участь

у великій подорожі у країну Кедем, тобто на Схід, описавши її як «Пригоди Сінухіта».

Влітку 1493 р. д. н. е. за часи правління цариці Хатшепсут спорядили 5 великих суден – найбільший караван тих часів згідно свідчень письмових джерел. Результатом їхньої подорожі було 31 ароматичне дерево, які привезли в спеціальних горщиках для цариці. Загальна відстань мандрівки склала близько 2000 км по Чорному морю.

Навігації вздовж річки Ніл сприяли природні особливості території. Течія допомагала пересуватися з півдня на північ, а постійні бризові вітри уможлиблювали плавання під вітрилами і в зворотньому напрямку. Ніл був основою життя стародавніх єгиптян. Завдяки цій річковій системі стали можливі контакти з південною Нібією, зі середземноморськими країнами на північ та північний-схід від Єгипту. Із центральної частини країни розпочинався Караванний шлях (г. Копта), що вів до Червоного моря, а звідтіля в країну Пунт (сучасна Сомалі). На цьому шляху були обладнані місця для відпочинку, привали, де завжди знаходилися ємкості з водою для пиття – головного скарбу в пустелі. Річкове судноплавство розпочалося в Єгипті дуже рано, про що свідчать зображення на стінах древніх єгипетських пірамід. Мореплавство активізувало контакти між країнами: деревину, сосну привозили з Сирії, активно відбувалась торгівля з Індією та Китаєм, країнами Східної Африки (золото, слонова кістка, вироби з дорогоцінного каменю).

Необхідність створення глобальної, торгівельної мережі, що змогла б об'єднати акваторії Атлантичного та Індійського океанів, відобразилася у створенні каналу (праобраз Суецького). Під час VI династії (2350 – 2180 рр. д. н. е.) побудований канал, що з'єднував Червоне море через місто Бубастіс з Середземноморським регіоном. Відомо, що його відновили в XIX ст. д.н.е. , відновлюючи таким чином 5 разів, проте з кожним разом він ще більше засипався піском. Торгівельні маршрути єгиптян закінчувалися біля сучасного Хартума – столиці Судану, це була крайня географічна точка їхніх географічних досліджень. Очевидно, що єгиптяни були майстерними картографами. Проте, вони виготовляли лише карти Всесвіту та шляхів в світ мертвих. Є лише один справжній артефакт світської карти, де вказано розміщення доріг в золотоносних шахтах на березі Червоного моря (1500 р. д. н. е.).

З описів арабських та грецьких вчених, письмових свідчень Єгипту очевидним є те, що унікальні пам'ятки Мемфісу і Фів, знаменитий лабіринт та Фаюмський оазис, величні храми в Ком-Омбо та Абу-Сімбеле, тим паче піраміди і Сфінкс в давнину приваблювали туристів не менше, аніж в наші дні. Про ці «туристичні» центри Єгипту з захопленням писав Геродот. В Єгипті виявлені настінні надписи, що свідчать про «сліди перебування» перших туристів, датовані 2000 р. д. н. е.

1.2. Внесок древніх китайців в історію мандрівництва

В середині II тис. д. н. е. в басейні річки Хуанхе зародилася цивілізація Древнього Китаю. Вже до кінця II тис. д. н. е. китайці розповсюдилися на Східній Азії, досягнувши берегів Амуру на півночі та південній околиці

Індокитайського півострова. Китайці активно освоювали і акваторії морів, що омивали їхні землі, намагаючись вийти в Тихий океан. В XVIII – XII ст. д. н. е., в період династії Шан-Інь китайська держава володіла колоніями, про що можна дізнатися з «Шанських од» (книга пісень). В XI ст. д. н. е. під час сходження одного з імператорів династії Чжоу на трон в якості подарунка імператору піднесли корабель від приморського племені юечженей. Відомі також географічні карти окремих провінцій Китаю, а також прилеглих до нього країн (X ст. д. н. е.). Всі карти розмножувалися ксилографічним способом та використовувалися з військово-адміністративною та торгівельною метою. Також є письмові свідчення того, що морські подорожі були невід’ємною частиною життя Древнього Китаю. Морський спосіб мандрівництва приваблював також і великих китайських постатей. Так, Конфуцій (551 – 479 рр. д. н. е.) в трактаті «Лунь юй» згадує про власне бажання плавати по морю в дерев’яній шаланді. Відомо, що Конфуцій біля 13 років провів як мандрівний філософ та учитель. В своїх роздумах він вважав ідеальним те суспільство, де кожен добросовісно виконує власний обов’язок. Засновник даосизму Лао-цзи (VI ст. д. н. е.) також багато мандрував, в результаті чого людство отримало унікальний трактат даоських текстів – «Дао де цзин».

Не випадково Китай вважають країною «трьох шляхів», адже протягом 2 тис. років три вчення визначали суспільне та духовне життя Китаю: Конфуціанство (шлях гармонізації відносин в суспільстві); даосизм – шлях індивідуального містичного пізнання світу; буддизм – шлях спасіння через співчуття, молитву.

Крім торгівельних та прогулянкових суден в Древньому Китаї були і військові кораблі: різних видів та розмірів, в тому числі швидкісні абордажні, багатопалубні фрегати, спостережні шаланди тощо.

Китай був різновидом древньосхідної командно-адміністративної системи, тому не лише зовнішня, а й внутрішня торгівля були централізовані владою верховного правителя – вана. Для активізації внутрішньої торгівлі в країні створювалися з VII ст. д. н. е. детальні географічні огляди території. Поруч з багаточисельними міфологічними сюжетами також містяться описи конкретних подорожей внутрішніми районами держави, а також положення останніх по відношенню до морських басейнів або річок, гірських хребтів. Праобразом путівника слід вважати книгу «Юйгун» (V – III ст. д. н. е.); де детально описуються не лише природні умови окремих місцевостей, але і господарство, транспорт тощо. Для епохи **Чжанью характерним** є початок паломницького та наукового туризму. З цієї епохи розпочинається спорядження багаточисельних морських експедицій, що скеровувалися на пошуки чарівних островів з мудрецами, які володіють секретом безсмертя.

Будівництво Великої китайської стіни (поч. IV ст. д. н. е.), підтверджує наявність хороших знань в галузі фізичної географії, адже стіна чітко проходила по межі, що відокремлювала степові райони кочівників та землеробські території власне Китаю. Ці знання можна було набути лише в процесі подорожей протягом багатьох десятиліть в межах Древнього Китаю та за його кордонами. Протяжність стіни становить 2500 км з 2000 км бічних відгалужень.

Інтенсивність мандрівок значно зросла в III ст. д. н. е. (династія Хань). Це відбулося через хороші шляхи сполучення в державі та лібералізацію політичного життя, так як з приходом династії Хань розпочалась «відлига» у внутрішньополітичній ситуації, що сприятливо відобразилось на подорожах. Під час правління династії Хань (III ст. д. н. е. – III ст. н. е.) налагоджувалися зовнішньоторгівельні та дипломатичні зв'язки з низкою країн та народів південних країн та Індійського океану, стають регулярні контакти з Японією, що здійснювалися через Корейський півострів. Купці плавали на Суматру, Цейлон, досягали пд.-зх. краю Малаккського півострова, а також Мадрасу в Індії, звідкіля привозили перлини та інші різновиди дорогоцінних каменів. Традиційними експортними товарами для Китаю був шовк, монопольне право на який китайці мали з VI ст. н. е.

Завдяки тому, що китайці були одним з «найбільших історичних народів» давнини, володіючи літочисленням з сер. II тис. д. н. е., в наш час існує значна кількість письмових джерел, що висвітлюють діяльність відомих китайських мандрівників. Одним з перших китайських мандрівників був Чжан Цянь (II тис. д. н. е.), займаючи при імператорському дворі високу дипломатичну посаду. Йому часто випадала необхідність бути за кордоном, в результаті чого Чжан Цяню довірили важливу місію: підписати союз з вождем могутнього кочового племені юечженей проти гунів, що постійно розорювали північні райони країни. Після початку подорожі все посольство Чжан Цяня (100 осіб) були захоплені гунами, де вони пробули в полоні біля 10 років. Проте мандрівнику вдалося здійснити втечу на захід. Подолавши Центральний Тянь-Шань, він вийшов до Іссик-Кулю, озера, що не замерзає. Далі відважний китаєць подолав гірські перевали та досягнув річковим шляхом до країни Давань. Незважаючи на успішні, проте довгі пошуки вождя племені юечженей, не вдалося переконати їх вступити в союз з Китаєм. Через 1 рік мандрівник вирішив повернутися додому. Шлях пролягав через Памір, південну частину пустелі Такла-Макан та озер Лобнор. Під час усієї мандрівки йому довелося пройти біля 14000 км. Очевидно, що з цього часу слід говорити про налагодження трансконтинентальної торгівлі між Європою та Азією, де основними торговельними партнерами були Китайська та Римська імперії.

Проте найзнаменитішим мандрівником древнього Китаю був Сима Цянь (145 р. д. н. е.), якого називають в літературі «батьком китайської історіографії» або «китайським Геродотом». Відомі три подорожі Сима Цяня на південь, південний захід та північний схід Китаю. Біля 125 р. д. н. е. він пройшов по нижній течії Хуанхе та Янцзи, побував на озері Тайху, південніше Янцзи та через Чжецзян проїхав в сучасну провінцію Хунань (остання володіння Китаю на півдні). Зворотній шлях проходив по річці Сянцзянь, озеру Дунтінху, нижній течії Янцзи та далі на північ. В географічних описах Сима Цяня особливу увагу приваблюють його записи про сусідні країни та народи. Найдетальніше ним описані північні сусіди Китаю – гуни. В його розповідях містяться перші детальні відомості про степові та пустельні території, зайняті гунами, описаний характер їхнього скотарства, полювання, повідомляються цікаві відомості про побут, традиції, релігії цього кочового народу Центральної Азії. Схожі описи географічного та етнографічного характеру стосовно інших народів стали використовуватися в китайських історіях династій, що сприяло розширенню

географічних уявлень древніх китайців. Окремі відомості про азійські країни та народи збереглися лише в китайських джерелах. «Історичні записки» Сима Цяня стали для наступних істориків своєрідним еталоном. Його праці частково переклали та видали низкою європейських мов.

Досить цікавими є відомості китайського посла Чжан Цяня (II ст. д. н. е.) про відвідини ним середньоазійських держав, про що він вказав у творі «Шичзи», описавши Бухару, долину річки Ілі, степи Киргизії, територію сучасного Казахстану на північ від Сирдар'ї, чимало поселень ним відвіданих. На основі опису певних знахідок (бамбуку та тканин китайського походження) Чжан Цянь довів можливість підтримки регулярних зв'язків Китаю з Середньою Азією через південні райони та Індію, минаючи небезпечні шляхи північно-західних територій. Мандрівка Чжан Цяня мала практичні економічні наслідки. По протореному ним маршруту на захід відправилися китайські купці для пошуку нових ринків збуту власних товарів, переважно шовкових виробів. Для цього вони подорожували не лише в Середню Азію, Індію, але і в країни Малої Азії та Палестину. На межі II і I ст. д. н. е. сформувалася південна гілка торговельного шляху світового значення – Великого шовкового шляху, що існував багато століть, та починався зі Східного Середземномор'я, через Сирію до Ірану (на його території були колодязі та водойми для караванників), звідтіля вів до Бухари та Самарканду, далі через Північний Памір – до Кашгару та Яркенду, там роздвоювався, оминаючи з півночі та півдня пустелю Такла-Макан, сходився біля озера Лобнор, а від нього скеровувався в степи, населені кочовими народами, далі – в Китай.

Арабські історики того часу вважали, що шлях від Червоного моря до Китаю складав біля 200 денних переходів. Проте реально ніхто б не зміг так швидко пройти цей шлях, тому що каравани зупинялися в містах для ведення торгівлі. Реальні часові рамки такої подорожі складали 2-3 роки (з Генуї до Китаю, наприклад).

В результаті мандрівок Чжан Цяня китайці дізналися не лише про існування Римської імперії, але і про наявність шляхів по суходолу та морю, якими користувалися купці та дипломати, паломники та багаті мандрівники.

За античних часів в Китаї добре розвивалася картографія. Найдавніші із збережених карт (168 р. д. н. е.) створені за часів правління династії Хянь. В 70-х рр. XX ст. знайдені дві шовкових карти. Одна – суто географічна, друга – військова. Наукова картографія розпочинається з енциклопедиста Чжан Хена (II ст. н.е.), який першим створив географічну сітку. В III ст. н.е. в Китаї існували офіційні стандарти для виготовленню карт. Китайцям також приписують і винайдення керма (III ст. д. н.е.), так як знаходять багато глиняних зображень суден з кермом в захороненнях, що відносяться до II-I ст. д. н. е. Також китайців вважають винахідниками компаса. Із шматка магнетиту (магнітний залізняк) вирізався ковш, який розміщували на гладкій кам'яній поверхні. Ручна ковша показувала на південь. Слід констатувати, що до епохи Середньовіччя Китай володів найбільшим військово-морським флотом у світі. Крім того, мандрівки на повітряних кулях зародженням також зобов'язані Древньому Китаю. Вже до I ст. д. н.е. китайцям були добре відомі всі території від Амуру на півночі та Індокитаю на півдні, від Східно-Аравійських островів на заході до Середньої Азії на сході.

1.3. Древні фінікійці та їхні досягнення

Незважаючи на наявність значної кількості мореплавних народів першими мореплавцями давнини вважають фінікійців, що будували величні та міцні кораблі та плавали у відкритому морі. Вони виходили за межі басейну Середземного моря в океан, мандрували морем вздовж західних берегів Європи та Африки.

Держава Фінікія розміщувалася в Східному Середземномор'ї, володіла багаточисельними торгівельно-економічними зв'язками з Єгиптом та Месопотамією, відчуючи на собі величезний культурний вплив, що безумовно носив не лише однобічний характер.

Фінікійські судна за морськими якостями, очевидно, лідирували довгий час в акваторії Середземного моря. Великі держави Близького Сходу не давали їм можливості розширювати власні території в глибину азійського континенту. Тому фінікійці змушені були активно займатися колонізацією. Вздовж узбережжя Чорного і Середземного морів нараховувалися десятки їхніх колоній. Одна з найбільших північноамериканських колоній – Карфаген – з часом відокремила від метрополії і стала самостійною державою.

Фінікійці вели жваву торгівлю з усіма країнами та народами, що мали вихід до Середземного моря. Проте існувало також піратство, яким займалися фінікійські купці. Часто відбувалися грабунки приберегових територій та продаж людей в рабство, що було досить прибутковою справою.

За часів існування Фінікії сухопутні шляхи в середині держави були обладнані будівлями для відпочинку караванів (караван-сарай). Зокрема, вважають, що знамените місто давнини Пальміра, розпочала власну історію зі схожого караван-сараю, побудованим за наказом царя Соломона (965 – 928 рр. д. н.е.).

Завдяки фінікійцям відкрита Гібралтарська протока, що обумовило можливість виходу до західних берегів Європи, Британських островів та західного узбережжя Африки. Про те, що фінікійці вели активну торгівлю з мешканцями Британських островів (так звані Олов'яні острови), свідчить наявність олова, через його розповсюдження тими ж фінікійцями по усій Середземноморській зоні.

В VII ст. д. н.е. фінікійці здійснили плавання навколо Африки згідно завдання єгипетського фараона Нехо II (609 – 594 рр. д. н.е.), що прагнув володіти доказами того, що Лівія (так називали Африку), з усіх боків омивається водою. За свідченням давньогрецького історика Геродота, фінікійці випливали з Червоного моря і вийшли в Індійський океан. У різних місцях вони приставали до берега та засівали збіжжя. Дочекавшись врожаю, збирали і вирушали далі. Плавання тривало три роки.

З часів плавання фінікійців у західних цивілізованих народів давнини склалося стійке на той час уявлення про три частини світу: Азію, Європу, Африку. Фінікійці дали назву двом материкам Старого Світу – Європі та Азії. Землі, що знаходилися на схід від Середземного моря, вони називали Асу – схід, з часом трансформували в Азію. Європейські півострови на захід від Фінікії стали називатися країнами Заходу – Ереб – Європа. Африка в той час

мала назву Лівія, а сучасну назву вона отримала за часів Римської імперії (30 р. до н.е.). Також фінікійці першими винайшли спосіб спрощення стародавнього ієрогліфічного письма і замінили ієрогліфи літерами алфавіту, де кожен знак позначав певну комбінацію звуків.

Однак географічні відкриття фінікійців спіткала така ж доля як і їхню культуру, в результаті чого не збереглося ні детальних описів, ні пам'ятників. Досвід, набутий ними у мандрівках, для людства був втрачений майже безслідно. Попри це, досягнення фінікійців у галузі географічних відкриттів беззаперечні.

Нашадки фінікійців – карфагеняни продовжили справу «відкриття» Землі і сміливо виходили в море. Античні автори згадують плавання Гамількона (VI ст. д. н.е.) вздовж узбережжя Піренейського півострова до Британських островів та Ірландії, що тривало біля чотирьох місяців. Ще одна експедиція під керівництвом військового та громадського діяча Ганона здійснена в 450 р. д. н.е. на 60-ти суднах, в якій взяли участь до 30 000 чоловіків та жінок. Мета експедиції - відкриття та колонізація Західноафриканських територій. В результаті цієї подорожі, на широті Канарських островів вони заснували колонію – Керна. Ганон власноруч залишив опис цієї мандрівки з назвою «Періпл».

До відомих мореплавців і мандрівників античності слід віднести мешканців острова Крит. Критська або мінойська цивілізація існувала з середини III тис. д. н.е. до XVII – XV ст. н.е. Основні їхні досягнення:

- 1) наявність сильного морського флоту;
- 2) мінімізування піратства у Східному Середземномор'ї;
- 3) здача суден в оренду єгиптянам для перевезення фінікійського лісу;
- 4) активна колонізаційна політика в напрямку материкової Європи та островів Егейського моря;
- 5) наявність морського туризму в результаті вдосконалення суден (існування пасажирських кают).

1.4. Подорожі стародавніх греків

Морські подорожі в Древній Греції здійснювалися з давніх часів, що часто відображалось в міфах. До найвідоміших відносять міф про аргонавтів. Згідно переказів плавання під керівництвом Ясона здійснили 50 грецьких героїв на судні «Арго». Цей похід здійснений за 20-25 років до Троянської війни, тобто в XIII ст. до н.е. Ясона скерував за золотим руном його власний дядько через бажання володарювати та позбавитися ненависного племінника. Подорож була надзвичайно складною: до острова Лемнос в Егейському морі, де жили лише жінки, через місто Кізік на узбережжі Мармурового моря, де проживали шестирукі велетні, далі через найвужче місце Босфора – Сімплегади, шириною лише 2 км у ясну днину. Цей епізод слід розглядати як момент відкриття греками Чорного моря або Понта. Далі їхній шлях тривав через країну амазонок, а згодом – в Колхіду, де контакти аргонавтів з колхами носили військовий характер. Подолавши всі перешкоди аргонавти досягнули столиці Колхіди – Ейю (сьогодні місто Поті). До цього часу безліч науковців та звичайних дослідників задаються запитаннями, а чи було золоте руно і що воно

символізує? Доведеним фактом є те, що золота на Кавказі є дуже мало. Проте для низки народів (румун на Балканах, узбеків в Середній Азії та колхів на Кавказі) характерний древній спосіб добування золота в золотоносних річках, куди опускали шкіру барана, вловлюючи тим самим крупинки золота. Страбон вважав, що Золоте Руно – це бараняча шкіра, опущена в золотоносну річку. Існує також теорія, що під Золотим Руном розуміли ознаку царської влади. Зворотній шлях аргонавтів був не менш захопливішим з географічної точки зору: через Понт, по річці Істр (Дунай), через Адріатичне море, далі Іонічне, аж до острова Крит. Згодом вони потрапляють до північних берегів Африки та після різноманітних пригод повертаються додому. Шлях аргонавтів повторив в 1984 р. англійський вчений та мандрівник Тім Северін, побудувавши вітрильник «Арго», схожий до давньогрецького.

Грецькі вчені вважають Гомера «батьком географії» (IX – VIII ст. д.н.е.). Його твори входили у всі шкільні програми древніх грецьких полісів: міст-держав. Художня література усіх наступних епох, починаючи з античності і до сучасності, насичена образами гомерівських героїв (твори «Одіссея», «Іліада»).

Одним з перших вчених-мандрівників був Геродот (484 – 430 рр. д.н.е.). Він об'їздив Грецію, Південну Італію, Малу Азію, Вавилонію, Єгипет, Персію, побував на більшості островів Середземного моря, а також в Криму та в країні скіфів. Коли, в якому порядку і на які кошти він здійснював власні подорожі, згідно існуючих джерел встановити неможливо. Тривали вони, очевидно, не менше 10 років, якщо враховувати відстані та транспортні засоби того часу. Власні мандрівки Геродот описав в 9 книгах. Найбільше його вабив Схід, культурні досягнення якого викликали в Геродота захоплення. Перша його подорож охопила Лівію, Вавилон, Ассирію, Екбатан, під час якої особливо вченого вразив Єгипет. Друга подорож Геродота охопила Малу Азію, Геллеспонт та Північне Причорномор'я до мілетської колонії Ольвія, в гирлі Дніпро-Бузького лиману. Третя мандрівка відбувалася територією грецьких держав Балканського півострова та островів Егейського моря. Геродот об'їздив Пелопонес, острови Делос, Фасос, Закіф та інші. Оскільки вчений був уважним спостерігачем, він намагався точно переказати те, що бачив та чув під час мандрівок. Його твори містять велику кількість географічних, природознавчих відомостей. Зокрема, четверта книга присвячена скіфам, їхній території розселення, звичаям, суспільному ладу, одягу, способам переміщення. Геродот описав традицію побратимства у скіфів. Ця сцена зображена на скіфських золотих бляшках, знайдених при розкопках курганів. Головним джерелом інформації про Скіфію для автора були власні спостереження, а також розповіді місцевих жителів – як скіфів, так і греків.

Багато мандрував і інший відомий вчений античності – Страбон (64 – 23 рр. д.н.е.). В 20 років він вперше здійснив мандрівку в Рим, адже був вихідцем з міста Амалія, що в Малій Азії. Згодом за своє життя об'їхав повністю Малу Азію, гори Тавра (Крим), підніжжя Кавказу, відвідав Кікладські острови та обійшов Балканський півострів, частково відвідав апеннінський півострів та Єгипет. Під час власних подорожей вчений здійснював постійні записи побаченого. Всебічна самоосвіта, вміння не лише збирати факти, але і їх аналізувати, яскравий талант Страбона призвели до створення «Географії» в 17 книгах, що дійшли до наших часів.

В період розквіту грецьких міст-держав в процесі розвитку політичних, економічних та культурних зв'язків починали формуватися певні традиції, виникали перші центри туризму.

Море відігравало в житті древніх греків надзвичайно важливу роль, даючи не лише їжу, але й можливість поспілкуватися з іншими народами. Тому греки найчастіше мандрували по морю. Подорожам в межах держави заважала відсутність зручних доріг. Окремі фрагменти доріг у вигляді гатеї прокладали в низинних та болотистих місцях. Археологам вдалося виявити залишки схожої дороги в Беотії, ширина якої досягала 6,5 м.

Навколо великих загальнонаціональних святилищ (Олімпія), будували низку «священних» доріг, що слугували для переміщення процесій віруючих. Мостів було мало, так як більшість річок влітку пересихали. Мандрували пішки, верхи на конях, використовували підводи. Підводи були двох видів: одноколки та великі чотирьохколісні, де крім пасажирів можна було перевозити вантажі. В древній Греції існували готелі, проте не в кожному з них можна було харчуватися. Гостинність була складовою побуту древніх греків, де кожна сім'я володіла окремою кімнатою для гостей. Через погане сполучення між окремими містами-державами готелів та заїжджих дворів було небагато.

В грецьких полісах створювалися «союзи гостинності», де кожен член такого союзу брав на себе зобов'язання захищати інтереси мешканців іншого полісу у власній державі (наявність інституту проксенів та евенгетів).

Готельна індустрія досить довго не приваблювала греків через те, що утримання готелів та пивних закладів нечесною та непристойною справою. Небагаточисельні готелі та постійні двори утримувалися за рахунок держави і лише в місцях масового скупчення людей. Це могли бути спортивні змагання, курорти або місця релігійного паломництва. В готелях проживали винятково іноземці. Древні греки, з'їжджаючись в Олімпію з усієї Еллади в якості глядачів або учасників Олімпійських ігор, користувалися недоторканністю під час мандрівок територіями сусідніх держав. До цього періоду відноситься також будівництво спеціальних великих приміщень, де розміщувалися атлети та глядачі.

До особливого виду подорожей слід віднести колонізацію. Її причини: а) пристрасть до пригод та схильність до змін; б) надлишок населення та відсутність достатньої площі для розселення; в) зосередження земель в руках аристократії; г) суспільні протиріччя; д) необхідність пошуку зовнішніх ринків збуту тощо. Колонізація носила організований характер, проте були і вимушені політичні еміграційні процеси.

Здійснюючи колонізацію, греки керувалися прикладом фінікійців. На відміну від Фінікії – як координатора міжнародної торгівлі в Середземному морі, греки мали на меті збільшити власний еллінський ринок. Колонії, як правило, виникали на узбережжі, обмежуючись дуже скромною територією, проте вони охоплювали торгівельно-економічними зв'язками величезні території. Колонія не підпорядковувалася метрополії і не була зобов'язана надавати їй будь-яку підтримку.

Вартість подорожей була досить незначною, особливо морем. Згідно відомостей, що збереглися дорога з Егіни в Пірей (30 км) коштувала 2 обола, а з

Єгипту (1000 км) – біля 2 драхм. Для порівняння: порося коштувало 3 драхми, а шмат маринованої скумбрії – 2-3 обола.

В Древній Греції зароджувався лікувальний туризм або курортолікування. Храми Асклепія – бога лікування – виникли в часи античності, в класичний період (V – IV ст. д.н.е.) їх було біля 60. Вони будувалися поблизу міст, на підвищеній території, в місцях із здоровим кліматом. Перед тим, як відвідати такий лікувальний храм, паломники проходили низку процедур та церемоній (піст, омивання, банні процедури, цілком релігійні церемонії). Про багатоманітні зцілення розповідають вирізані на колонах храмів імена та окремі розповіді про чудесні зцілення. Греки цінували теплі цілющі води (сірчані, солено сірчані, залізисті), яких вони називали гераклійськими. Найунікальнішими були курорти в Фермопілах та Еліді. Про чудесно обладнані для лікування та відпочинку купальні біля гірських джерел в Іонії згадують Страбон та древньогрецький письменник II ст. н.е. Павсаній.

З формуванням релігійних напрямків заявила ще одна багато чисельна категорія мандрівників – пілігрими. Паломництво було розповсюдженим явищем в Древній Греції. Найчастіше відвідувався храм Аполлона в Дельфах, де піфія, «обрана богом», займалася передбаченням. Керував передбаченнями жрець Оракул. Відомо, що в міських архівах грецьких полісів існували цілі колекції відповідей оракула на важливі державні запитання. До дельфійського оракула приїжджали не лише греки, але і іноземці: з Єгипту, Фінікії, Персії та інших країн. Популярність його була настільки велика, що для щедрих дарунків вдячних пілігримів в Дельфах побудували спеціальні сховища скарбів, що класифікувалися за країнами: Єгипет, Крит, Афіни тощо. Були також інші, менш популярні оракули: Додонський в Епірі, Трофонія в Лейбадії (Беотія).

Торгівля як один з видів подорожей активізувалася з VIII ст. д. н.е. одночасно з колонізаційними процесами. Греки стали домінувати в Східному Середземномір'ї. Грецькі судна курсували від Азовського моря до берегів Апеннінського півострова, купуючи провіант, поповнюючи нестачу корисних копалин в метрополіях, продаючи товари ремісничого виробництва. Грецькі джерела повідомляли про те, що Греція торгувала з Кримом та Єгиптом, Сицилією та Родосом, Фінікією та Кіпром тощо.

Беручи до уваги передумови виникнення та особливості Олімпійських ігор, очевидним є те, що спортивний туризм також виник в Древній Греції. Олімпійські ігри проходили один раз на чотири роки, про їхній початок повідомляли спеціальні послы – феори, роз'їжджаючи у всі кінці, досягаючи найвіддаленіших куточків у Північній Африці та на узбережжі Чорного та Азовського морів. Феори на час Ігор проголошували священний мир:

- ворожі дії повинні припинитися у всіх грецьких країнах;
- Олімпія – місце проведення Ігор, ставала недоторканою для усіх народів, які приймають участь у святкуваннях;
- воїн, що порушив перемир'я, повинен був сплатити штраф, розміром 2 міни;
- прокляття та штраф накладалися на кожного, хто здійснив наругу над мандрівником, що подорожував в Олімпію.

Туристів в Олімпії було дуже багато. Стадіон вміщував близько 40 тисяч осіб, проте лише чоловічої статі. Заміжні жінки не допускалися на змагання під

страхом смерті. Проте на Ігри приїжджали також сім'ями. Добиралися пішки, в екіпажах, пливли морем, а згодом піднімалися вверх по річці до Олімпії. Окрім спортивних дійств був присутній і розважальний бізнес, а також торгівельні заходи. На Олімпіаді можна було зустріти всіх «зірок» суспільства. Це були як прославлені полководці (Фемістокл), філософи (Анаксагор, Сократ, Діоген, Піфагор, Платон), ораторів (Демосфен, Горгій, Лісій), поетів (Гомер, Гесіод, Емпедокл, Геродот). Художники часто влаштовували під відкритим небом власні вернісажі. Олімпіада тривала 5 днів, з яких безпосередньо спортивними були 2-й, 3-й та четвертий дні.

Крім Олімпійських були й інші ігри, загальногрецького характеру:

- Істмійські, що відбувалися на Корінфському перешийку, як Ігри доброї волі, один раз на два роки;
- Немейські, що проходили в Немейській долині Арголіди, біля храму Зевса, також один раз на два роки;
- Піфейські, один раз на чотири роки в Крисі (Фокіда).

Олімпіонікам – переможцям на олімпіадах при житті ставили пам'ятники. Вони ставали національними героями, хоча не завжди були багатими людьми.

Завдяки подорожам в Древній Греції, продовжувала розвиватися картографія. Древньогрецькі вчені створили перші в Європі географічні карти. Це приписують філософу Анаксимандру (610 – 546 рр. д. н.е.). Мілетські вчені орієнтували свої карти за сторонами горизонту, використовуючи назви частин світу. Межу між Європою та Азією більшість вчених Древньої Греції проводили по Танаїсу (Дону). Величезними досягненнями греків були вчення про сферичність Землі (Парменід, сер. VI ст. д. н.е.), Евдокс Клідський (450 – 355 рр. д. н.е.) та Єдності Світового океану (Арістотель, 384 – 322 рр. д. н.е.).

Серед військових походів давнини, завдяки якому були відкриті невідомі до цього часу країни та накопичені географічні відомості, на першому місці є похід Олександра Македонського, що тривав біля 10 років (334 – 323 рр. д. н.е.). Про нього писали Плутарх, Діодор, Аріан, Страбон та інші відомі вчені античності. Завдяки цьому походу греки та македонці познайомилися з маловідомими, а іноді і зовсім невідомими до цього народностями, їхньою культурою, побутом, традиціями. Олександр Македонський був особисто зацікавленим у вивченні Азії, адже в його оточенні були не лише військові, а й видатні вчені, діячі мистецтва. Вони у власних творах детально описували все побачене, почуте та вивчене під час цього походу.

До основних досягнень цієї великої подорожі слід віднести:

- початок музеезнавства. Завдяки коштам виданим Арістотелю О. Македонським (30 талантів золота), створений природничий музей, де були виставлені зразки маловідомих рослин та шкіри або чучела незвичних тварин;
- значний розвиток військових дисциплін: стратегії та тактики;
- виникло та було успішно реалізоване завдання організації управління підкореними територіями імперії;
- з'явився новий етап розвитку дипломатії;
- відкриття нових можливостей модифікування грецьких суден.

Слід також відмітити морську експедицію під керівництвом Неарха – полководця О. Македонського, який отримав наказ об'їхати все узбережжя Азії

від Інду до Євфрату задля встановлення сполучення між Індією та Єгиптом. Флот налічував 33 галери та велику кількість транспортних суден з 2 тис. осіб. Завдяки цьому плаванню європейці познайомилися з морським шляхом в Індію. Під час плавання не лише складали карти узбережжя, але й досліджували природні явища, зокрема, мусонні вітри, розширювали знання з ботаніки та зоології. Неарх ознайомився з низкою племен та народностей, пізнавав їхні звичаї та закони. Полководець залишив опис власної подорожі, проте він не зберігся. Детальний опис його мандрівки міститься в книзі грецького історика Флавія Аріана.

Загалом епоха Олександра Македонського здійснила величезний вплив на розвиток знань та уявлень стародавнього світу. Грецька культура збагатила новими знаннями весь світ та тривалий час займала домінуючу позицію.

Морська торгівля, що була в основі економіки греків, стала причиною подорожі Піфея. Загострення конкурентної боротьби між грецькими полісами, з одного боку, та Фінікією та Карфагеном, з другого, за домінуванням в торгівлі в басейні Західного Середземномор'я, призводили до локальних військових конфліктів, змусило Піфея відправитися на самостійні пошуки нових західноєвропейських ринків. Фінікійці не пропускали чужих купців за Гібралтарську протоку, рух через яку контролювався спеціальними гарнізонами розташованими по обидва боки протоки. Фінікійці були монополістами на такі товари, як олово, бурштин, окремі види хутра, які вони доправляли в країни Середземного моря з Британських островів та країн Північної Європи. Будучи родом з колонії Массалія (Марсель), він в 320 р. д. н.е. вийшов з Кадіса, минув Гібралтарську протоку, обігнув Піренейський півострів, вийшов в Біскайську затоку. Далі шлях проходив на північний-захід, до берегів Британії, яку він досягнув, пересікши протоку Ла-Манш та обігнувши весь Британський острів дійшов до такої широти, де ніч не перевищувала двох годин. Ніхто до Піфея із цивілізованих народів давнини не заходив так далеко на північ.

Окрім вищезгаданих мандрівників відомими мореплавцями були Магасфен (IV – III ст. д. н.е.), Демодам (300 р. д. н.е.), Евдокс Кізікський (II ст. д. н.е.) та інші.

1.5. Подорожі в Римській імперії

Стародавні римляни подорожували Європою: першими з усіх давніх народів Середземномор'я вони освоїли північно-західний, центральний, південно-східний регіони континентальної Європи. Римляни колонізували землі, раніше відкриті фінікійцями, греками, карфагенянами: південну частину острова Британія, Північну Африку, Передню Азію. Саме на велетенських просторах Римської держави туристична справа не лише набула популярності, а й значного якісного розвитку. Подорожі в Римській імперії здійснювалися завдяки наявності прекрасних доріг. Зазвичай, римляни розвивали дорожню систему, виходячи з військових потреб. Адже війська за декілька днів могли переправити з центральних районів до кордонів імперії. Проте значення цих доріг для розвитку не лише Римської, але і в цілому європейської цивілізації надзвичайно велике. Недарма візантійський історик Прокопій Кесарійський назвав першу дорогу з Риму в Капую (Аппієва дорога) одним з «чудес світу».

Слід зауважити, що римські дороги будувалися за усіма правилами інженерного будівництва, розпочавшись з 312 р. до н.е. спорудженням першої стратегічної дороги – Аппієвої, що з'єднала Рим та Капую. Її будували більше 100 років. Про майстерність будівничих говорить той факт, що римські дороги майже у всіх європейських країнах стали основою для автомобільних та залізничних шляхів. Римляни вибирали найкоротший та зручний шлях між двома вихідними поселеннями та не зважали на рельєф місцевості, долаючи будь-які перешкоди. Римські дороги, як правило, були прямими. Ширина сучасної європейської залізниці – 143 мм, що відповідає відстані між колесами у стандартних римських колісниць. За цими стандартами робили спеціальні колії на дорогах в Древньому Римі. У всіх населених пунктах вздовж доріг прокладали тротуар. Для подолання водних перешкод будували мости та віадуки. Окремі з них використовуються до сьогодні (міст в Іспанії через річку Алькантара). Інколи будували насипні дороги – аггери, ширина яких сягала 15 м. На дорогах розміщували мильні стовби, біля яких споруджували лавиці для відпочинку. Загальна протяжність римських доріг сягала 100 тис. км. Центром усіх доріг, що вели з Риму, та головним орієнтиром слугував покладений за Октавіана Августа золотий мильний камінь у вигляді конуса, позолоченого бронзою. Також існували спеціальні карти доріг з позначенням поштових станцій, де можна було переночувати, з зазначенням відстаней між станціями. За допомогою системи змінних коней можна було проходити великі відстані за короткий проміжок часу. Існувала сітка державних готелів, так званих мансіонес, що будували кожні 15 миль. В окремих з них могли одночасно проживати декілька десятків осіб, проте вони були малокомфортабельними. Характерною рисою кожної станції була наявність таверн зі зображенням будь-яких тварин: орла, півня, журавля тощо.

В Древньому Римі особливою популярністю користувалися карти. Карти були настільки звичним явищем, що їх зображали на різних предметах, наприклад кубках. Іноді географічні карти виконувалися у вигляді настінних розписів, в палацах. В Древньому Римі існували також путівники, де не просто вказувався той чи інший маршрут, але описувалися всі культурно-історичні пам'ятки, що зустрічалися на шляху, відзначалися готелі та вказувалися ціни. Схожий путівник зберігся для паломників, які здійснювали мандрівки з Бордо в Єрусалим (IV ст. н.е.). Вже в I ст. д. н.е. з'являються туристичні бюро, що забезпечували усіх бажаючих путівниками та довідниками. Найвідомішими путівниками є «Опис Еллади» (186 р. д. н.е.) грека Павсанія та «Сім чудес світу» (IV – III ст. д. н.е.) Аристарха Самоського.

Соціально-економічна потуга Римської імперії давала змогу не лише будувати дороги та придорожні готелі, а й розвивати й інші заклади туристичної індустрії. На початку нашої ери в Римі великих успіхів досягла медицина. До цього часу слід віднести зародження мандрівок з метою лікування різних хвороб. Лікарі часто рекомендували хворим з метою оздоровлення змінити клімат, виїхати в село або в гори, в соснові ліси або на води. Вже на той час були відомі різні властивості цілющих вод, їх склад та якість. Римляни використовували ці природні лікувальні ресурси переважно влітку. Тоді ж спостерігалася і відпочинкова міграція з міст на узбережжя моря. Найвідомішим приморським курортом вважається місцевість Лутраки.

Римляни більше, ніж греки, цінували цілющі мінеральні джерела. Найзнаменитішим курортом був Байя. Пліній Старший повідомляв, що в цій воді містилася сірка, натрій, селітра та ще багато чого іншого. Значною популярністю в римлян користувалися також парові сірчані бані, що влаштовувалися безпосередньо в печерах. Околиці таких місцевостей були дуже живописними, тож згодом тут стали будувати вілли та резиденції римських вельмож – Марія, Помпея, Цезаря, Сенаторів та Консулів. Крім Байї другим курортом був Авква-Альбула, де в часи імперії функціонував грандіозний бальнеологічний комплекс з басейнами та розкішними віллами. Окрім відомих курортних місцевостей неподалік Риму, римляни заснували чи освоїли декілька відомих курортів у різних частинах держави: Аквінікум (сучасний Будапешт) і озера Балатон в Паннонії, гарячі джерела на острові Євбея (де вперше з'явився звичай будувати житла для винайму), у провінціях Дакія та Мезія (сучасна Румунія), Далмація (сучасна Хорватія), в Альпах. Окремі з цих джерел зберегли свою популярність і до наших днів.

Рекреаційно-лікувальні властивості бальнеологічних ресурсів відомі людству віддавна. Насправді, такі найдавніші писемні пам'ятки, як Рігведа чи Біблія подають відомості про священні купелі при храмах, куди занурювали хворих людей. Слід згадати Сілоамську купальню, священне озеро Бетесіда під Єрусалимом, що користувалися великою популярністю серед європейського населення. Проте римляни на відміну від інших етносів, розбудовували курортні місцевості, створюючи тут відповідну туристичну інфраструктуру.

У давні часи лікувальні властивості мінеральних вод, їхні цілющі властивості часто ставали основою лікувальних таємниць храмів, нерідко виступали предметом релігійного культу. Релігійний туризм в Римській імперії, як і в Греції, процвітав. Проте справжнім поштовхом до розвитку релігійного туризму в Римській імперії стало виникнення християнства. Визнала християнство як державну релігію Римська імперія в 313 р. Проте перші християни прибули до Риму набагато раніше. Найвидатнішим провідником нової релігії був апостол Павло. Він прийняв нову віру після того, як під час подорожі в Дамаск йому з'явився Ісус і говорив з ним. Павло багато подорожував під час своєї місіонерської діяльності. Він побував в Малій Азії, Греції, Сирії, Палестині та повернувся в Єрусалим після трьох довготривалих подорожей в східну частину Римської імперії, де його очікував арешт та відправа в Рим. В 64 р. н.е. апостола Павла стратили в передмісті Риму за його активну місіонерську діяльність та розвиток християнської теології.

Крім подорожей до християнських святинь Палестини (такому паломництву поклала початок Єлена – мати імператора Костянтина, яка у 325 році прибула в Палестину для віднайдіння хреста, на якому розпинали Ісуса Христа), здійснювалися місіонерські подорожі до нових центрів Християнства. Крім Риму, такими центрами стали Єрусалим в Палестині, Константинополь в Греції, Антіохія у Малій Азії та Олександрія в Єгипті. Із пожеванням набігів варварів, Константинополь став у 330 році столицею імперії.

Серед інших відомих мандрівників часів Римської імперії слід згадати купця Гіппала в 14 – 37 рр. н.е. та його трактат «Плавання навколо Еритрейського моря», історика Арріана та його «Опис подорожі по Понту Евксинському» (Чорному морю). Мандрівниками в Древньому Римі були

апостоли та імператори (Троян, Адріан, Марк Аврелій), полководці та учні. Страбона, наприклад, можна вважати першим спеціалістом – країнознавцем. Військові походи римлян (Цезаря в Галію, Клавдія в Британію, Сципіона в Африку), призвели до розширення правдивих географічних знань. Римляни будували дороги, зводили фортеці, окремим з яких в майбутньому судилося стати столицями європейських держав: Сінгідункум (Белград), Аквінікум (Буда), Віндобона (Відень). З'явилась навіть філософія туризму. Римський письменник та філософ Луцій Сенека (65 р. д. н.е.) в «Листах до Луція» висуває ідею про те, що для мандрів необхідно «вибирати місця здорові не лише для тіла, але і для душі», наводячи, як приклад, такі відомі курорти як Каноп та Байя.

З падінням Римської імперії (476 р.) зникли умови, за яких розвивався античний туризм. Зменшилися обсяги торгівлі, а з ним і кількість ділових поїздок. Покриття доріг і туристична інфраструктура були зруйновані, самі подорожні стали небезпечними. Європа та увесь Стародавній світ перейшли в нову епоху – Середньовіччя, де туризм набув нових ознак.

1. 6. Перші екскурсоводи та путівники

Як засвідчують історичні документи з 500 р. до н.е., окремі мандрівники занотовують власні враження на папері. До прикладу, Арістід в «Духовному екскурсі» згадує про жахливі умови, з якими він зіткнувся, мандруючи по теренах малої Азії. Багато цікавої інформації можна почерпнути з праці Геродота (484 – 424 рр. до н.е.). Він вважається одним з перших у світі авторів мандрівних нотаток. Будучи відомим істориком та мандрівником, він з деякою іронією переказував історії почуті під час мандрівок того часу. Слід зауважити, що інформація, яка пропонувалася туристам, не завжди була точною та правдивою. В залежності від функцій екскурсоводи або гіді ділились на дві категорії: одні показували приїжджим за певну платню місцеві знамениті місця, інші – пропонували необхідну інформацію. Іноді ця інформація доходила до абсурду. Так з'явилися легенди про те, що великі піраміди в Гізі заходять на глибину, що прирівнюється їхній висоті; про те, сліпуча білизна мармурових статуй настільки ідеальна і досконала, що людина може осліпнути, якщо буде довго ними милуватися. Ще за сто років до Різдва Христового, філософ Плутарх в своїх щоденниках жалівся на надзвичайно багатослівних гідів, які занадто любили розповідати про надписи та епітафії на тих чи інших пам'ятках, не зважаючи на прохання туристів говорити скорочено.

В IV ст. до н.е. з'явилися перші путівники по таких містах, як Афіни, Спарта та Троя. Пізаніс, грецький письменник-мандрівник, став автором праці «Опис Греції» (160 – 180 рр. до н.е.), що містила необхідні відомості про цікаві маршрути, місцеву інфраструктуру і в подальшому слугувала зразком для авторів більш пізніх праць. У вказаний період з'являється також реклама у вигляді вивісок, запрошуючи мандрівників в придорожні готелі.

Проте, особливого значення мандрівки за кордон набули лише в період існування Римської імперії. Завдяки відсутності державних кордонів по всій

території, що простягалася від Англії до Сирії, успішній боротьбі з піратством, завдяки римським патрульним суднам, сформувались сприятливі для розвитку туризму умови. Римляни відвідували Сицилію, Грецію, Трою, Родос, Єгипет, а починаючи з III ст. до н.е. – Святу Землю. З'являються перші путівники де містилася інформація про житло, зокрема готелі відзначалися символами, що засвідчували їхню якість та віддалено нагадували сучасну класифікацію. Римський поет Горацій став відомим як автор «антитуристичної» оди, написаної під враженнями мандрівки з Риму до Бріндізі (38-37 рр. до н.е.).

Слід зауважити про існування перших зародків туристичної бюрократії, починаючи з найбільш ранніх стадій розвитку туризму. Поява документів, що нагадують сучасні паспорти, датується 1500 р. до н.е., а в Біблії можна знайти згадування про «листи», що дозволяли мандрівникам рухатися в межах тієї чи іншої території (450 р. до н.е.)⁵. Пізніше вводяться платні в'їзні візи, що дозволяли суднам залишати морські порти. В якості протобраза паспорта, слід розглядати документи, що з'явилися в часи правління А. Цезаря. Сувеніри, придбані за кордоном, піддавалися імпортному податку, а туристи повинні були заповнювати митні декларації.

Слід згадати і про різного роду шахраїв, спекулянтів, діючих як вдома, так і за кордоном, завдаючи чималої шкоди Римській імперії. Серед фальшивок, що пропонувались туристам у вигляді сувенірів, були грецькі скульптури з автографом відомого грецького скульптора Праксителя. Особливою популярністю користувалися такі сувеніри, як розписані скляні посудини. Римські письменники того часу називали Афіни «містом шахраїв», котрі лише думають про те, як обдурити іноземців.

В центральних районах Римської імперії процвітав внутрішній туризм. Недалеко від Риму багатії будували окремі будинки, де можна було проводити весняні місяці. Вздовж узбережжя Неаполітанської затоки виникають найбільш фешенебельні курорти, власне тоді з'являються перші ознаки сегментації туристичного ринку. Неаполь притягував пенсіонерів та інтелектуалів, місто Куми стало місцем відпочинку модників, Пітеолі приваблював більш статечних туристів, а Байя, де розташовувалися spa-курорти та пляжі, був найдешевшим місцем відпочинку з хуліганами та п'яницями, які влаштовували дебоші та цілі ночі горланили пісні (про це в своїх нотатках згадує римський філософ Сенека).

Розподіл адміністративних та військових функцій держави за часів Римської імперії, призвів до частішого відвідування римлянами друзів та родичів, проживаючих за кордоном. Стрімкий розвиток засобів комунікації, що співпав з Римським завоюванням, не міг не прискорити ріст кількості мандрівників; першокласні дороги, постійні двори (протобрази сучасних мотелів) зробили мандрівництво настільки безпечним, швидким та комфортним, наскільки це було можливо в той період. У 2000 р. біля узбережжя Сицилії виявлено 150-футове круїзне судно, побудоване спеціально для розкішних морських прогулянок вздовж узбережжя Середземного моря. Ця знахідка стала ще одним джерелом інформації про спосіб життя та дозвілля надбагатих римлян. Судно було облаштоване каютами зі спальнями і навіть залом для загальних вечірок. Все вищезгадане ще раз засвідчує про соціальну ієрархію туризму в усі історичні епохи.

Контрольні запитання та завдання

1. Обґрунтуйте твердження про те, що на переміщення людей в епоху давнини вплинули переміщення людей.
2. В яких древніх міфах та легендах оспівували та захоплювались мандрівниками?
3. Назвіть причини, що спонукали до подорожей на Давньому Сході.
4. Куди та з якою метою скеровувались експедиції Древнього Єгипту?
5. Що вам відомо про морські подорожі Древнього Китаю?
6. Яких відомих мандрівників античного світу ви знаєте? Проаналізуйте результати їхніх подорожей?
7. Які види туризму існували в Древній Греції?
8. Яких міфічних героїв-мандрівників ви знаєте? Опишіть маршрути їхніх подорожей.
9. Назвіть найвідоміших мандрівників Древньої Греції, проаналізуйте їхні подорожі.
10. Розкажіть про Східний похід Олександра Македонського, про морську подорож Неарха, інші подорожі епохи еллінізму.
11. Наведіть відомості, що підтверджують факт зародження масової індустрії туризму в Древньому Римі.
12. Яких ви знаєте мандрівників епохи Римської імперії?
13. Проаналізуйте найвідоміші подорожі епохи Древнього Риму.

Рекомендована література.

1. Арріан. Похід Олександра : Пер. з др.-грец. – М., 1993.
2. Геродот. Історія. – М., 1999.
3. Гомер. Одиссея : Пер. з др.-грец. – М., 1984.
4. Гришин Ю.А. История мореплавания. – М., 1972.
5. Ландстром Б. Кораблі фараонів : Пер. з англ. – М., 1976.
6. Магидович И.П., Магидович В.И. Очерки по истории географических открытий. – М., 1957. – 380 с.
7. Мальська М.П., Рутинський М.Й., Паньків Н.М. Туризм у міжнародному та національному вимірах: історія і сучасність. Монографія. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І.Франка, 2008. – 262 с.
8. Нойкирхен Г. Мореплавание вчера и сегодня : Пер. с нем. – Л., 1977.
9. Соколова М.В. История туризма. – М., 2006.
10. Сыма Цянь. Исторические записки : Пер. с китай. – М., 1962. – Т. 1-2.
11. Паньків Н.М., Ковальчук А.С. Історія туризму : курс лекцій. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І.Франка, 2006. – 86 с.
12. Фрадкин Н.Г. Географические открытия и научное познание Земли. – М., 1972.
13. Холловей Д. Тейлор Н. Туристический бизнес: Пер. С 7-го англ. изд.- К.: Знання, 2007. – 798 с.
14. Шейкин А. Повесть о карте. – Л., 1957.

15. Шервуд М. Былые пути в Китай. – М., 1931.
16. Шифман И.Ш. Финикийские мореходы. – М., 1956.
17. Шаповал Г.Ф. История туризма. – Минск, 1999. – 303 с.

Завдання для самостійної роботи студентів ()

1. Яким чином відбувалося становлення туристичної інфраструктури в стародавньому світі?
2. Визначте основні види подорожей в епоху античності.
3. Назвіть особливості розвитку сфери туризму і подорожей характерні для Стародавнього Сходу.
4. Що Вам відомо про перші морські експедиції давніх єгиптян та фінікійців?
5. Який внесок у розвиток сфери подорожей зробили стародавні полководці?
6. Назвіть найбільш відомих мандрівників стародавнього світу. Чим характеризувалися їхні подорожі?

РОЗДІЛ 2

ПОДОРОЖІ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

2.1. Загальні особливості періоду середніх віків

Після розпаду Західної Римської імперії (476 р) і до XV ст. в історії людства тривав період, що традиційно називається Середніми віками. Цей період характеризується продовженням розвитку економічних та культурних зв'язків між різними країнами Сходу та Заходу, Півночі та Півдня. Основним рушійним фактором мандрівництва в епоху Середньовіччя, як і в Стародавні віки, залишилися військові походи та торгівля, вирішального значення набуло паломництво. Самі паломницькі мандрівки стали основою всіх туристичних подорожей того часу. Початок Середньовіччя вирізняється «великим переселенням народів» (IV – VI ст.), пов'язаним саме з розпадом Римської імперії. Значна кількість кочових та напівкочових племен із внутрішніх просторів Євразії переміщувалися в Європу. Особливо потерпали від натиску гунів, котрі з прикитайських степів поступово кочували на захід і в другій половині IV ст. з'явилися в Причорноморських степах, а згодом вторглися в Малу Азію, та в Західну Європу. Століттями пізніше у Східній та Центральній Європі з'явилися авари (VI ст.), болгари (VII ст.), мадяри (XI ст.), печеніги (кін. IX ст.), турки (поч. XI ст.), половці (сер. XI ст.). У 1453 році під ударами турків-сельджуків упав Константинополь – останній оплот Візантії. Ще страшнішою виявилася навала монголів, які протягом наступних кількох десятиріч років підкорили простори від Чорного до Жовтого морів, від Сибірської тайги до Аравійської пустелі.

Безумовно, перша половина епохи Середньовіччя вирізняється величезним впливом арабської цивілізації на європейську культуру. Найвідоміші арабські мандрівники зробили значний внесок в наукову думку того часу. Зокрема, це стосується Сулеймана, купця з Басри, Ібн-Дасти з Персії, араба Ель-Масуді, енциклопедиста Біруні, видатного вченого Ідрісі та інших вагомих постатей того часу.

Важливим проявом мандрівництва епохи Середньовіччя є паломництво, що набуло на той час значних масштабів. Подорожі палігримів в Палестину почалися ще з III – IV ст. При Імператорі Константині (306 – 337 рр.) побудовані численні храми в Єрусалимі. В IV ст. паломництво до Святої Землі стало настільки масовим явищем, що власне серед самих паломників воно сприймалося виключно як «іноземний туризм». Це період виникнення перших паломницьких маршрутів або дорожників, що слугували першими путівниками до Святої Землі.

Ще один визначний період в епоху Середньовіччя пов'язаний з добою Хрестових походів (1096 – 1270 рр.). Це етап масштабних військових експедицій західних країн під егідою католицької церкви на Близький Схід. Офіційною метою хрестових походів було звільнення Святої Землі від невірних – мусульман та завоювання загальнохристиянськими Святинами. Особливості просторово-часових аспектів цього періоду обумовлені неоднозначністю

трактувань стосовно визначення основних причин та наслідків, що мало значний вплив на подальше паломництво та європейську культуру в цілому.

Епоха Середньовіччя також відзначилася особливим розвитком торгівельних відносин. В VII ст. відбувається переміщення торгових шляхів на північ Європи, купці надають перевагу водним шляхам, як морським, так і річковим. В XIII ст. в Європі засновують Оксфордський та Кембриджський університети в Англії, Саламанкський в Іспанії та Неаполітанський в Італії. Проте першим університетом в Європі вважається Болонський (XI ст.) В XIV ст. схожі заклади виникають в Празі, Кракові, а до 1500 р. на теренах Європи нараховувалося 65 університетів, що призвело до появи «мандрівництва за знаннями».

Завдяки різним формам походів: військовим, торгівельним, дипломатичним, а також міграційному процесу у вигляді великого переселення народів в Середньовіччі продовжували розвиватися і вдосконалюватися багаточисленні контакти з народами, що сприятливо впливало на загальний цивілізаційний розвиток суспільства.

Загалом виокремлюють чотири головні вектори просторового мосту «схід-захід», де домінантним є широтне, а допоміжним – меридіональне, тобто довготне, пересування:

- 1) походи норманів (вікінгів, варягів) від Балтійського моря до Північно-Східної Америки. Подорожі меридіонального напрямку здійснювалися до Чорного та Середземного морів. Шляхи у Південну Європу пролягали через землі східних слов'ян – просторами Східноєвропейської рівнини, від Білого до Чорного морів;
- 2) арабські завоювання охоплюють землі від Аравійського моря до Гібралтарської протоки. У зворотному напрямку від Європи до Близького Сходу відбувалися паломництва та хрестові походи;
- 3) морські мандрівки китайців до берегів Африки та Середнього Сходу. Китайці подорожували і в меридіональному напрямку і від Китаю до Філіппін, Індокитаю та Індонезії. Великий шовковий шлях, прокладений ще в Стародавні віки, теж простягався у широтному напрямку;
- 4) Велике переселення народів, які рухалися до Європи із внутрішніх просторів Азії ще з часів Римської імперії. Під час монгольського завоювання навала азійських народів до Європи і Близького Сходу сягнула апогею. Мандрували кочівники і в довготному напрямку і до Китаю, Індії тощо.

На відміну від стародавніх, а тим більше – первісних мандрівок, які мали переважно локальний (місцевий) характер, подорожі в середні віки набули міжрегіонального та міжконтинентального значення.

2.2. Внесок арабської цивілізації у розвиток подорожей епохи Середньовіччя

З VII століття араби, які проживали на Аравійському півострові, почали поширювати свою владу та мусульманську релігію – іслам на великі території. На Сході вони завоювали все Іранське нагір'я та Туркестан, на північ від Аравії

– Месопотамію, Вірменське нагір'я і частину Кавказу, на північному заході – Сирію та Палестину, на заході – всю Північну Африку. У 711 році араби переправилися через протоку, яку відтоді почали називати Гібралтар, та протягом декількох місяців завоювали майже весь Піренейський півострів. Утворилася сильна мусульманська держава – Арабський халіфат.

Отже, у VIII ст. араби-завойовники заволоділи західним, східним і південним узбережжями Середземного моря, всім узбережжям Червоного моря і Перської затоки, північним узбережжям Аравійського моря, а також найважливішими сухопутними шляхами, які пов'язували Східну Європу через Середню Азію чи Казахстан та Іранське нагір'я з Індією, західною ділянкою Великого шовкового шляху. Завдяки цьому араби стали посередниками в торгівлі Європи з усією Південною та Південно-Східною Азією та Китаєм. Ще в давнину і на початку середніх віків араби відіграли важливу роль у торгівлі між країнами, які прилягали до Індійського океану. Тепер вони посіли ключові позиції великих торгових шляхів у східній частині Індійського океану і стали повноправними господарями в його західній частині.

У середині VIII ст. араби відкрили Коморські острови і досягли острова Мадагаскар. Їхня найпівденніша торгівельна факторія розташовувалась на узбережжі сучасного Мозамбіку (15 пд. ш.). Вони контролювали не лише торгівлю китайським шовком чи індійськими товарами (тканини, слонова кістка, дорогоцінне каміння тощо), а й такими цінними товарами на ринках Європи, як прянощі (перець, мускатний горіх, гвоздика, імбир, кориця тощо), що вирощували у всій тропічній Азії: від Малабарського узбережжя Індії до Індонезійських островів.

Арабські купці плавали всіма морями Старого Світу, крім північних, мандрували тропічною Азією, субтропічними країнами та країнами помірного поясу – східною Європою та Центральною Азією. Вони подорожували африканськими країнами на південь від Сахари і перетнули екватор.

Завдяки значному розвитку торгівлі араби стали відомими європейцям через визначних арабських вчених і мандрівників, які «витягнули з темряви» внутрішні області Аравійського півострова, розширили знання античних авторів про Іран, Індію та Середню Азію. Араби знали про нагір'я Центральної Азії і першими принесли на Захід достатньо точні відомості про Китай, Індокитай та Індонезію. Лише більша частина Північної Азії залишалася для них «білою плямою». Арабські вчені перші познайомили європейців з тропічними країнами Східної Африки до Мозамбіку виключно з островом Мадагаскар.

Відомим арабським мандрівником був Сулейман, купець з Басри. Він здійснив подорож до Перської затоки через Індійський океан в Китай, відвідавши паралельно з цим Цейлон, Суматру, Нікобарські та Андаманські острови. Після подорожі залишилися записи 851 р. н. е., де описаний пройдений маршрут та пригоди в дорозі. Мандрівник детально описує Геркседське море (Індійський океан), та низку островів, що складають Зондський архіпелаг (1900 островів). Значна частина розповідей Сулеймана містять цікаві відомості про побут, звичаї індійців, китайців та мешканців інших країн, де йому довелося побувати.

Записки Сулеймана згодом були доповнені арабським географом Абу-Зейд-Гассаном і в такому вигляді набули значної популярності. У зовсім новому ракурсі представлені торгові шляхи та відносини, що існували в IX ст. між мешканцями узбережжя Єгипту, Аравії, приберегових країн Перської затоки, з одного боку, та жителями індійських та китайських провінцій – з іншого.

В середині IX ст. перс Ібн-Хордадбех написав «Книгу шляхів та держав», де зібрав та опрацював величезну кількість описів арабських чиновників та купців про азійські країни – до Китаю та про торгові арабські шляхи. В книзі також є відомості про східних слов'ян.

Відомим мандрівником IX – X ст. по Передній Азії та Східній Європі був арабський письменник Ібн-Даста з Персії. Результати власних подорожей він виклав на арабській мові в історико-географічній енциклопедії «Книга дорогоцінних скарбів», де містяться цінні відомості про слов'ян. Зокрема, автор згадує про величезну кількість міст, шанобливе ставлення корінними мешканцями до іноземців та усіх подорожуючих, про їхню мужність та зовнішній вигляд.

В X ст. в якості секретаря посольства, якого відправив багдадський халіф Муктадир на прохання болгарського царя Альмаса до волзьких болгар з метою закріплення в ісламі, брав участь Ахмед-Ібн-Фодлан. Власні подорожі та враження від них він відобразив в книзі «Подорож на Волгу», що є одним з важливих джерел середньовічної історії Поволжя та Заволжя.

Серед мандрівників першої половини X ст. вирізняється багдадський араб Масуді, історик та географ. До наших часів дійшли дві його книги: «Золоті муки та алмазні розписи» та «Повідомлення та спостереження», куди увійшли значні матеріали про природу, історію та етнографію відвідуваних ним країн Близького та Середнього Сходу, Середню Азію, Кавказ та Східну Європу, а на півдні – Східну Африку та Мадагаскар включно.

В середині X ст. країнами Близького Сходу, Середньої Азії та Індії подорожував Істахрі, в результаті чого у світ вийшла «Книга кліматів» (952 р.). Його дослідження продовжив Ібн-Хаукаль, відвідавши усі мусульманські країни від Іспанії та Північно-Західної Африки до Індії, значно доповнивши твір попередника та написавши книгу «Шляхи та царства» (977 р.), де описав низку великих міст Персидської затоки північно-східних берегів Аравійського моря, подавши відомості про найбільш заселені та розвинуті країни Західної та Середньої Азії. Послідовником Істархі був палестинський араб Мукаддасі, який біля 20 років мандрував Передньою Азією та Північною Африкою та багато плавав, видавши згодом книгу «Кращі настанови для пізнання кліматів».

Відомим мандрівником в X ст. був хорезмський вчений-енциклопедист Біруні (924 – 1048 рр.). Під час власних подорожей він відвідав і вивчив Іранське нагір'я та більшу частину Центральної Азії. Біруні зібрав величезну кількість матеріалів про індійську культуру та побут, що увійшло в основу величної праці про Індію «Канон Масуда». Видатним вченим XII ст. був Ідрісі (1100 – 1166 рр.), за походженням бербер. Він багато подорожував, відвідав Малу Азію, Англію, Францію, Іспанію. Ідрісі запросив сицилійський король – норман Роджер II, пошановувач різних географічних новинок, в Палермо для створення низки географічних карт. Крім того, сицилійський король відправляв

в різні країни досвідчених мандрівників та художників, які доповідали Роджеру про все, що їм вдалось побачити, почути та замалювати. Протягом 15 років Ідрісі займався опрацюванням усіх зібраних відомостей, в результаті чого світ побачили твори Ідрісі «Розваги втомленого в подорожах по областях» або «Кітаб Буджар» («**Книга** Роджера»), з 70 картами до неї. Друга праця називалася «Сад приязні та розваг душі», доповнена 73 картами. Крім того, під керівництвом Ідрісі майстри побудували срібний макет небесного круга, а також земний диск з нанесеними на ньому зображеннями семи кліматів Землі «з їхніми країнами та річками». Якщо вірити цифрам, на земну кулю витрачено не менше 60 тис. кг. срібла, а на небесну сферу – біля 4250 кг. Ця споруда була поміщена в Палермській вежі. Срібні споруди Ідрісі загинули в 1160 р. під час безчинств в Палермо.

Серед арабських вчених XIII ст. слід згадати також Ібн-аль-Варді, автора книги «Перлини чудес» та кругової карти світу, що була кроком вперед при порівнянні з картами Ідрісі.

Географічні пізнання арабів узагальнені в першій чверті XIII ст. в багатотомній праці «Географічний словник» Якута (1179 – 1229 рр.), румом або візантійським греком, за походженням, мусульманином за віросповіданням. Автор використовував не лише матеріали мусульманських авторів, а також візантійських християнських письменників, добре знав країни Східного Середземномор'я, Іран, Середню Азію.

Проте найвидатнішим мандрівником XIV ст. був мандруючий купець Ібн Баттута (1304 – 1377), бербер за походженням. За своє життя він відвідав Єгипет, Сирію, «святі місця» Західної Аравії, Ірак, Бахрестські острови, південний берег Криму, столицю Золотої Орди – місто Сарай-Берке (1333), що в пониззях Волги. Ознайомився з такими поселеннями як Угрєнч, Бухара, Самарканд, Делі, побував на Цейлоні та в Китаї. Крім того він пересік західну частину Сахари, плавав по Середньому Нігеру, та через нагір'я Ахаггар та Центральну Сахару повернувся в Фес (1354 р.). За 25 років мандрів він пройшов суходолом та морем біля 120 тис. км. Невтомний мандрівник відвідав мусульманські країни та володіння в Європі та Візантії, Північну та Східну Африку, Передню та Середню Азію, Індію, Цейлон та Китай. Йому вдалося обійти узбережжя Індійського океану від Мозамбікської до Малакської протоки включно та узбережжя Південно-Китайського моря. Книга «Подорожі Ібн Баттуті» перекладена на низку європейських мов. Вона містить величезний історичний, географічний та етнографічний матеріал, тим самим формуючи значну зацікавленість науковців сучасності при вивченні середньовічної історії.

Загалом арабські вчені-мандрівники IX – XIV ст. зробили значний внесок у відкриття нових земель, значно розширивши уявлення античних авторів про навколишній світ, познайомили Західну Європу з Азійським материком, продовжили та описали важливі торгівельні шляхи, зближуючи тим самим азійську та європейську цивілізації.

Окрім наукових знань, араби донесли європейцям високу сільськогосподарську та побутову культуру, нові методи ведення військових дій та торгівельно-морської справи.

2.3. Морські подорожі норманів

У VIII – IX ст. величезну роль у мореплаванні відіграли нормани («північні люди»), які проживали на північному-заході Скандинавського півострова, Ютландського півострова та Датських островах. У Київській Русі їх називали варягами, а в західній літературі вони відомі як вікінги. Головними заняттями норманів були скотарство і рибальство. Субцивілізація вікінгів існувала з середини VIII ст. до початку XII ст.

Нормани були чудовими мореплавцями. Власне слово «вікінг» переводять з давньонорвежської як «затока» чи «бухта», таким чином, вікінги – це ті люди, які тримали свої судна в бухтах. В норманів були прекрасні судна типу річка – море різного розміру, проте вони не перевищували 30 м в довжину та 4,5 м завширшки. На таких суднах нараховувалося від 30 до 70 веслувальників. На схожих суднах вікінги здійснювали багатоденні плавання в океані, і в той же час намагалися заходити в мілководні річки. Навігаційних приладів вони не мали, тому у відкритому морі орієнтувалися за зірками та Сонцем. Визначити місцезнаходження їм допомагала глибина та температура води в океані. Крім того вони знали поведінку риб, морських тварин та птахів, що давало можливість їм не заблукати. Відомо, що під час подорожі до Гренландії, вони орієнтувалися за рухом косяків тріски та оселедця. Їхні практичні знання містяться в скандинавських оповідях – сагах.

Норманів вабили багаті торгові міста Європи. Завдяки відсутності в європейців регулярних армій, вони виявилися безсилими перед спустошливими набігами вікінгів. Від нападів вікінгів страждали не лише приберегові міста, але й ті, що знаходилися далеко від моря: Париж, Тулуза, Севілья. Відкупитися від них було неможливо, адже вікінги постійно збільшували викуп. Проте не слід перебільшувати норманську небезпеку. Грабіжницькі напади вікінгів слугували іноді приводом для монастирів, що найчастіше піддавалися такому лихові, в проханнях про додаткові пільги та земельні наділи.

Вікінги атакували навіть окремі населені пункти на узбережжі Північної Африки. Експансіонізм вікінгів переживав піднесення в IX – X ст. До 869 року датських флот завоював значну частину Англії, завдяки чому англійський престол неодноразово належав датським королям.

Вікінги створили дві держави на півдні Європи: герцогство Апулію на півдні Італії та королівство Сицилію, а династія Рюриковичів, чийм засновником був варяг Рюрик, проіснувала в Київській Русі з 862 по 1598 рр.

Вікінгам належить два основних досягнення загальноцивілізаційного значення. Перше досягнення полягає в тому, що вони зуміли вивести європейську торгівлю зі ступору, обумовленого арабськими завоюваннями та захопленням арабами основних міжконтинентальних торговельних шляхів. Нормани не були звичайними розбійниками, вони були праобразом буржуазії індустріального суспільства, які прагнули до розширення власних ринків. Тому вони застосували максимум зусиль для створення периферійних торговельних шляхів, що використовували східні слов'яни, з'єднавши тим самим через річки Балтійське море з Чорним та Каспійським. Таким чином вони створили основний каркас доріг в торгівлі Європи та Азії. Проте така стратегічна лінія норманів на сході була зовсім іншою, аніж на заході. Завоювати території, де

проживали східні слов'яни, було неможливо, виходячи з їхніх розмірів та відсутності доріг. «Натиск» на схід вікінги здійснювали, «експортувавши» на Русь одного зі своїх князів – Рюрика, який зумів зруйнувати усталений політичний лад слов'ян та очолити новостворену державу.

Київська Русь стала основним транспортним торгівельним вузлом. Посередництвом шляхів «з варяг у греки» поживалися торгівля з Візантією, а торгівля з Константинополем, який вікінги називали Маклагардом – «Великим містом», носила з кінця IX ст. регулярний, а не епізодичний характер.

Другим досягненням вікінгів були їхні географічні відкриття. З кінця VIII ст. норвежські флотилії з десятків суден, розпочали своє плавання через Північне море на захід. Через відомі їм Шотландські острови, вони вирушили до Оркнейських, Фарерських та Гебрідських островів, що в подальшому були перетворені норманами в плацдарми для колонізації. Відкривши Ірландію, вони розпочали створювати власні укріплення (так звані лонгфорти), що згодом дали початок таким містам як Дублін, Уексфорд, Корк та ін. Лонгфорти, перетворюючись на великі торгівельні центри, приносили Ірландії багатство та процвітання.

Шотландські та Фарерські острови згодом стають перевальними пунктами в пошуках нових земель, придатних для життя на заході. З 860 р. норвежцем Наддодом була відкрита Ісландія, а в 900 р. шторм став причиною відкриття Гренландії. Згідно досліджень дослідив Гренландію та заснував колонію на південному та південно-західному узбережжі знаменитий авантюрист Ерік Рудий. Для приваблення населення він назвав ці не дуже привітні землі Зеленою Землею. В 985 р. перша партія переселенців на 25 суднах відправилася з Ісландії на нові землі. Проте лише 14 суден зуміли дібратися до Гренландії, решта або потонули під час шторму, або повернулися назад в Ісландію. Переселенці займалися в Гренландії землеробством та скотарством, навіть розводили велику рогату худобу. Проте основним заняттям колоністів був морський промисел на китоподібних, а також на хутрових звірів. В Європу вони також експортували мисливських птахів (соколів), а в зворотному напрямку отримували провізію, якої не вистарчало, метал та деревину. Нащадки вікінгів були витіснені з Гренландії через 400 років корінними мешканцями цього острова – ескімосами.

В 1000 р. син Еріка Рудого Лейф Ейріксон відкрив Америку. Він разом з командою в 35 осіб зупинилися на Баффіновій землі, на півострові Лабрадор, в районі острова Ньюфаундленд або Нової Англії, що отримало назву Вінланд – «Земля винограду». Проте в переселенців цих земель не склалися відносини з місцевими аборигенами (індійцями). Пам'ять про великі морські подорожі норманів збереглися в «Сазі про гренландців», «Сазі про Еріка Рудого», «Сазі про Гіспі» та інших творах. Хоча відкриття Вінланда вікінгами з часом забулося, але відкриття та колонізація Гренландії, Ісландії, освоєння Північної Атлантики завдяки невтомному прагненню до подорожей норманів втягнули ці території в загальноєвропейський та культурний простір.

Торгівельно-транзитне господарство вікінгів поступово замінюється домінуванням в європейських морях об'єднанням купців, яке отримало назву – Ганза. Це союз виник в Німеччині в XII ст. В цей період зв'язок міст з центральною владою послабився. Імператорська влада виявилася не в стані

захистити містян від свавілля князів, забезпечити безпеку сухопутних та морських торговельних шляхів, а також захистити німецьких купців за кордоном. Тому містам довелося самотійно відстоювати власні інтереси. Поступово Ганза перетворилася в величезного міжнародного торговельного гіганта, що охопив на початку XV ст. біля 160 міст Північної та частково Центральної Німеччини, а також низку західнослов'янських міст. Ганзейські купці стали домінувати на морських шляхах європейської Півночі, тим самим перетворившись на посередника між Заходом та слов'янами. Проникнення на руські землі носило не лише торговельний, а й військово-колонізаційний характер.

Магістральним напрямом Ганзейської торгівлі був шлях, що з'єднував Новгород з Західною Європою, головним перевальним пунктом якого був **Любек**. Сюди звозили товари для Заходу: хутра, віск, олію, шкіри, льон з Новгорода; з Пруссії везли бурштин та зерно; з Швеції – залізо та мідь, грубе сукно, масла, ліс; з Норвегії та Данії – рибу; з Поельб'я – льон та зерно. У зворотному напрямку поступала продукція металообробного виробництва, різні тканини, французькі, іспанські та рейнські вина, прянощі тощо. Проте ганзейці купці не лише здійснювали товарообмін між двома економічними зонами, але зуміли сформувати залежність від себе.

Переживши період розквіту, Ганза з початку XV ст. поступово занепадала, в результаті чого на арену виходять нідерландські та англійські купці. За цей час поступово підсилилось піратство, що робило торгівлю не рентабельною. Формально Ганза проіснувала до 1669 р., коли відбувся останній ганзейський з'їзд. Ганзейські купці, що звикли до феодалної системи пільг, не змогли перебудувати власну діяльність та пристосуватися до нових тенденцій епохи нової модернізації. Крім того, Великі географічні відкриття перемістили шляхи морської міжнародної торгівлі в Атлантичний океан.

Безперечно, Ганзейський союз відіграв позитивну роль, перейнявши естафету від вікінгів. Вендські купці зуміли створити єдиний економічний простір, об'єднавши всі приберегові держави Північної та Північно-Східної Європи, ними були створені десятки приберегових міст, освоєні морські шляхи в Балтійському та Північному морях, в результаті чого торговельні морські подорожі стали звичною частиною життя для народів, що населяли ці території в Середньовіччі.

2.4. Хрестові походи та їхнє значення в історії мандрівництва

В епоху Середньовіччя широке розповсюдження отримало паломництво. Мандрівництво пілігримів в Палестину розпочалося вже а III – IV ст. При імператорі Константині (306 – 337 рр.) побудовані храми в Єрусалимі, зокрема над Гробом Господнім. Мати Константина цариця Єлена подалася в Єрусалим, де сприяла віднайденню Хреста Ісуса в одній з печер, недалеко від Голгофи. До цього часу слід віднести імена таких відомих паломників, як Св. Порфирій, Євсевій Кремонський, Св. Ієронім, Св. Павла та її донька Євстахія, які захоронені недалеко від місця народження Ісуса Христа.

В IV ст. паломництво в Святу Землю було настільки масовим явищем, що серед паломників воно часто стало сприйматися як «іноземний туризм». Це

обумовило ведення обмежень на даний вид подорожей з боку церкви. Розповсюдження християнства в Європі обумовило появу все більшої кількості бажаючих відвідати Палестину, тому вже в V ст. для паломників з Галлії був створений маршрут або путівник від берегів Рони та Дордони до річки Йордан. В VII ст. при халіфі Омарі Єрусалим захопили мусульмани, проте це не зупинило паломництво. На початку VIII ст. хроніки свідчать про відвідування Єрусалиму єпископом Галльським св. Аркульфом. Найсприятливіші умови для паломництва сформувалися під час правління халіфа при династії Абасидів – Гаруна аль-Рашида (786 – 809 рр.). Між ним та імператором Карлом Великим (768 – 814 рр.) встановились взаємоповажачі відносини, в результаті чого Гарун аль-Рашид відіслав Карлу Великому ключі від храму Гробу Господнього та священного міста. За наказом Карла Великого в Єрусалимі побудували спеціальний странноприймний дім для паломників, де була навіть бібліотека, а також можливість користуватися полями, виноградниками та садом в долині Йосафатовій.

Паломники йшли в Палестину не лише на молитву, але і з бажанням придбати частинки мощів та інших святих реліквій. Починаючи з IX ст. паломництво використовувалося у вигляді публічної кари за спокутування вини чи гріха, а в XI ст. католицька церква замінила паломництво церковним розкаянням. Мандрі з місіонерською метою, навпаки, підтримувалися. Особливо багато було мандрівних ірландських монахів. Серед них св. Колумбан (V – VII ст.), св. Аманд.

В Візантії перші путівники для палігримів на грецькій мові побачили світ у VIII ст. Серед них: «Повість Єпіфанія Агіополіта про Сирію та Св. Граді». Ще один візантійський паломник Йоан Фока написав «Коротке казання про міста і країни від Антохії до Єрусалима, а також Сирії, Фінікії та про святі місця Єрусалиму» (XII ст.). В путівнику описується Бейрут, Тіра, Назарет, детально характеризуються християнські святині в околицях святого місця, в долині річки Йордан та поблизу Мертвого моря: монастирі, храми, житла монахів.

Особливу «сервісну службу» для паломників представляв собою рицарський орден госпітальєрів. Першочерговим завданням братства була допомога хворим, паломникам та купцям, а також захист паломників від грабіжництва невірних, що викликало бойовий дух рицарів цього Ордену. Особливо користувалися попитом серед палігримів готелі біля Гробу Господнього. Госпітальєрами поступово була створена ціла низка готелів в містах та містечках не лише Святої Землі, але і по усьому Близькому Сході. Вони часто допомагали подорожуючим грошми.

Поступово на перше місце стали все більше висуватися військові задачі, допомогу паломникам здійснювали лише окремі рицарі Ордену. В 1259 р. Папа Римський спеціальним наказом затвердив три види членів Ордену: рицарі, священики та брати-госпітальєри.

Паломницький туризм був надзвичайно прибутковим. Орден володів чималою кількістю земельних угідь, отриманих в результаті дарів, як на Сході, так і в Європі, Франції, Італії, Англії, Німеччині, Кастилії та Арагоні. Справи Ордену настільки процвітали, що була створена навіть окрема орденська держава в XII – XIII ст., проте вона проіснувала лише до 1291 р. Госпітальєри

змушені були покинути Палестину та перебраться на Кіпр, де з часом придбали острів Родос та створили острівну державу, що довгий час слугувала оплотом християнства на Сході. Під натиском турків вони змушені були покинути острів, а останнім пристановищем госпітальєрів став острів Мальта, після чого Орден став називатися Мальтійським.

Захистом паломників займалися і інші рицарські ордени, наприклад, Орден Тамплієрів.

Середньовічне паломництво було полімотиваційним явищем. Крім релігійних відчуттів, певна частина пілігримів володіла досить світськими бажаннями, що співпадають з мотивами, властивими зарубіжному туризму.

Епоха хрестових походів (1096 – 1270 рр.) очевидно, є найбільшим та найвеличнішим явищем Середньовіччя. Це час масштабних військових експедицій західних країн під егідою католицької церкви на Близькому Сході. Офіційно метою хрестових походів було звільнення Святої Землі від невірних – мусульман та заволодіння загальнохристиянськими святинами. Люди, які дібрались на Святу Землю, згідно термінології того часу того часу «приймали хрест» та здійснювали «паломництво», «ходження». Термін «хрестові походи» в той час не застосовувався, він виник пізніше, коли ця епоха минула. В кінці XVII ст. придворним істориком Людовіка XIV Луї Мембуром написана наукова праця «Історія хрестових походів», з того часу цей термін вжився в літературу та в повсякденність.

Хрестові походи – це явище, що змінило положення народів, без їхнього врахування неможливо відтворити хід історичних подій. Для них характерна, по-перше, повсюдність, загальність, зважаючи на те, що в тій чи іншій мірі майже все населення Європи було задіяне в цьому процесі, формуючи єдність нації. Власне хрестові походи виявили наявність християнської Європи як єдиного цілого. В європейців з'явилися єдині стимули – морального, суспільного та військово-економічного характеру.

Священики, а також сам папа закликали людей до участі в хрестових походах, обіцяючи відповідну матеріальну компенсацію та церковний захист, а саме:

- під час відсутності хрестоносців їхнє майно і сім'ї повинні були знаходитися під охороною церкви;
- хрестоносці під час походу звільнялися від будь-яких боргових зобов'язань, а також від податків та повинностей;
- хрестоносці, що забажали взяти участь в поході, звільнялися від влади своїх феодалів.

Крім того, церква обіцяла відпустити гріхи усіх, хто прийме цей хрест.

Перший хрестовий похід можна розділити на дві частини – «похід бідняків» та рицарський похід. Селяни та міські маргінали Північної та Середньої Франції і Західної Німеччини в кількості біля 30 000 осіб, погано озброєні, відправилися в Палестину в 1096 році. Їхній шлях проходив Рейном та Дунаєм, часто вони розорювали повністю ті місцини, через які проходили, забираючи не лише провізію, але і все те, що хоча б нагадувало транспортні засоби. Масове мародерство налаштувало проти них місцеве населення. Турки-сельджуки дозволили хрестоносцям дійти лише до міста Нікеї, а згодом усіх знищили, лише близько 3000 осіб втекли та повернулися в Європу.

Підготовка рицарських загонів носила зовсім інший характер: запасання грішми, продовольством, озброєнням. Очолювали окремі частини рицарів досить поважні люди: норманський герцог Роберт, граф Раймонд Тулузький, герцог Бульонський. Єрусалиму вони досягнули в 1099 р., де провели осадження міста, а згодом і штурм. В результаті чого місто захопили, влаштувавши при цьому жорстоку різню та грабежі. В Єрусалимі було створено велику християнську державу хрестоносців – Єрусалимське королівство на чолі з Готфрідом Бульонським.

Всі держави хрестоносців повністю скопіювали європейську модель суспільно-політичного ладу на нових землях. Місцеве населення було переведено в кріпацтво, повинність з нього ніде не фіксувалася та залежала від побажань рицарів і феодалів. Все це провокувало до постійних повстань та хвилювань.

Церква отримала величезні землі та повне звільнення від податків.

Територіальна експансія хрестоносців продовжувалася до 1130 р., після чого територія їхніх держав розпочала повільно, проте неухильно зменшуватися. Постійні набіги з боку мусульман не знаходили достатнього відпору через те, що фортеці з військовими гарнізонами знаходилися на значній відстані одна від одної, тому допомога не надходила вчасно. Нестабільна та небезпечна ситуація призводила до еміграції тієї частини палігримів, що надбали значні статки та намагались повернутися додому.

Спроба створення єдиних військових організацій для закріплення обороноздатності держав Хрестоносців завершилася формуванням військово-монаших Орденів тамплієрів і госпітальєрів. Їхніми завданнями були охорона не лише кордонів держав, але і дотримання прав паломників. Проте бажання збагаченні і політичної влади керівництва Орденами стали сильніші за власні гуманні обов'язки, що з часом і призвели до руйнації держав Хрестоносців.

Другий Хрестовий похід (1147 – 1149) був логічним завершенням падіння Едеського князівства в 1144 р. В Європі ввели спеціальний податок на спорядження хрестоносців. Їхні армії очолили короновані особи: Людовік VII, король Франції та Конрад III, німецький імператор. Проте з боку феодалів на цей похід дивилися як на розважальну подорож. Багатьох рицарів в поході супроводжували їхні дружини, були присутні також музиканти та поети. Проте через складні погодні умови більшість з них даліше Антіохії не їхали. Поруч з тим мусульмани створили об'єднану державу, куди увійшли Єгипет, частина Сирії, окремі райони Месопотамії на чолі з Султаном Саладіном (1138 – 1193). Згодом ним були захоплені Єрусалим, Яффа, Сідон, Бейрут та низка інших поселень. Це слугувало поштовхом до третього походу (1189 – 1192), на чолі з англійським королем Річардом I Левове Серце (1157 – 1199), французьким королем Філіпом II Августом (1165 – 1223) та німецьким імператором Фрідріхом Барбаросою (1125 – 1190). Хоча Єрусалим їм не вдалося відвоювати, проте відносний успіх цього походу спонукав до подальшої експансії.

Загибель значної кількості селян в другому і третьому походах похитнула віру народу в необхідність війн на Сході та призвела до того, що бідняки поступово почали відходити від цього руху.

Хрестові походи стали носити більше соціальний характер. Це були вже в більшій мірі рицарські походи, що стали завойовницькими, проте і надалі проходили під релігійними гаслами.

Четвертий хрестовий похід (1202 – 1204) задумувався папою Інокентієм III проти Єгипту. Закінчився він розпадом Візантійської імперії, на місці якої створили Латинську імперію **Фессалопікійське та Ахейське князівства**, а також Афінсько-Фіванське герцогство. Увага феодальної Європи перемістилася на новостворені держави, а доля «старих» держав хрестоносців стала піддаватися все більшій небезпеці з боку Єгипту. На початку XIII ст. завдяки активізації діяльності Папи Римського та активності домініканських та францисканських орденів розпочинається «ренесанс» релігійного підйому, в результаті якого виникає думка чи ідея відвоювати та спасти Єрусалим через використання безневинних дитячих душ. Так, в 1212 р. відбувся так званий «дитячий хрестовий похід» на чолі з хлопцем Стефаном, пастухом з місцини Вандома. В цьому поході взяли участь понад 40 тис. дітей, в результаті чого частину з них шляхом обміну продали в рабство в Єгипет, більшість розгубилася дорогами Європи. Після певної стабілізації економічної ситуації в Європі рух хрестоносців послабився не дивлячись на агітацію з боку римсько-католицької церкви. П'ятий похід зазнав поразки остаточно (1217 – 1221 рр.). Не зважаючи на це шостий похід все ж таки відбувся (1228 – 1229 рр.), в результаті якого Фрідріхом II був завойований Єрусалим та низка інших міст в Палестині, проте ці завоювання не були міцними, вже в 1244 р. мусульмани знову його відвоювали. Сьомий (1248 – 1254 рр.) та восьмий (1270р.) хрестові походи на чолі з французьким монархом Людовіком IX Святим (1214 – 1270), закінчилися повною невдачею. Хрестоносці позбавилися своїх володінь на Сході до кінця XIII ст., в 1268 році вони втратили Антіохію, а в 1289 р. – Тріполі, згодом в 1291 р. – Акру, останній форпост.

Наслідки та результати цих масових європейських міграцій на Близький Схід досить різноманітні:

1) звільнення людської сутності європейців від нерухомості та аморфності. В результаті ставлення до християнської віри не змінилося, проте релігійні вірування перестали формувати єдину сферу, в якій перебував людський розум;

2) завдяки цим походам Європа змогла познайомитися з досягненнями науки та культури арабського світу. Європейські вчені значно збагатили власні пізнання в галузі таких наук: астрономії, географії, математики, хімії. Іспанські філософи переклали на арабську мову та зберегли низку творів античних авторів, чий оригінальні праці були знищені, зокрема Арістотеля;

3) розширилася загальна уява про світ, завдяки чому активізувалися контакти з народами Сходу. В європейській літературі стали з'являтися нові сюжети, запозичені з творів східних авторів;

4) їжа стала різноманітною. Європейці розпочали культивувати до цього часу їм не відомі рис, абрикоси, лимони, гречку, гарбузи, фісташки, споживати цукор з цукрової тростини;

5) європейці познайомилися з вітрильними млинами та поштовими голубами. В побуті з'явилися такі правила гігієни як миття рук перед їжею, а також бані. Виникла змінна білизна.

Епоха хрестових походів та передуюче їй масове паломництво християн на Святу Землю є наймасовішими «подорожами» епохи Середньовіччя. В них взяли участь представники практично всіх соціальних верств населення. Чисельні мемуари, наукова та дослідницька література дають можливість оцінити ці процеси та зрозуміти значення даного явища з точки зору історії зародження та розвитку туризму та різних «сервісних служб» Європи в цей період.

2.5. «Освітній» туризм та туристична інфраструктура Середньовічної Європи

В VII ст. відбувається переміщення торговельних шляхів на північ Європи. Переорієнтація була пов'язана з тим, що арабський халіфат відрізає європейські ринки від африканських та східних, а також з розвитком великого торгового шляху вздовж берегів Північного моря. Купці намагалися віддавати перевагу водним шляхам: як морським так і річковим. Це відбувалося через багаточисельні податки в усіх великих містах, а також незліченні побори за переїзд через міст, перехід через брід, за підняту пилюку, за ремонт дороги і т.д. Сухопутні засоби в Середньовічній Європі були частково успадковані від варварських народів, а частково перейшли в спадок від Античності.

Для пересування використовували легенькі дво- та чотиримісні екіпажі. Вони слали родоначальниками в XIV ст. пасажирських екіпажів багатьох видів. Для перевезення вантажів використовували величезні вантажні вози, де колеса були у вигляді суцільних дерев'яних дисків. У зв'язку із незначною потребою в транспорті для перевезення людей в епоху Ранняго Середньовіччя особливої уваги на його вдосконалення не звертали. Крім екіпажів продовжували використовувати для подорожей також ноші (портшези), проте це стосувалося лише хворих мандрівників, а також тих, хто надавав перевагу комфортному способу пересування – на коні. Екіпажі через досить обмежене використання, мало піддавалися змінам. Впритул до XVI ст. подорожуючі їхали верхи або на спеціальних ношах, що їх везли коні. Наказом Філіпа Красивого (1294) правом користування екіпажами володіли лише жінки княжого походження. Тому навіть в XV ст. використання екіпажу сприймалося як розкіш та було рідкісним явищем.

Купці, військовослужбовці, посли, а також багаті люди під час подорожей на далекі відстані користувалися дорожніми путівниками, на основі мальованих карт з ілюстраціями.

Регулярне дорожнє сполучення в ранню епоху Середньовіччя існувало в південній Європі завдяки римським дорогам, що стали відновлювати з VI ст. Слід зауважити, що характерною рисою усієї епохи Середньовіччя був обов'язок як міщан, так і селян – підтримувати порядок на тих дорогах, а також мостах, що знаходилися на їхніх територіях. В Центральній Європі перша дорога державного значення була побудована між Майнцем і Кобленцем, шириною біля 6 м. Всю Центральну Європу перетинала добра ґрунтова дорога – «віндобондська стрілка», вздовж якої проходив Бурштиновий шлях з Прибалтики до гирла Неману, а далі до Віндобона (Відня). Економічний підйом кінця 1 тис. викликав шалений підйом дорожнього будівництва по усій Європі.

Найкращі дороги Візантійської імперії були на Балканах. Вони огортали усі гірські хребти, йшли через Тієст, вздовж Дунаю до Чорного моря, далі в Константинополь. Вздовж цих доріг були побудовані караван-сараї. В Європі вони називалися притулками, госпіталями, странноприймними будинками.

Особливе значення Константинополя в житті Візантії, в результаті чого – зростання зацікавленості до його історії та пам'яток культури та збільшення кількості подорожуючих – все це призвело до появи низки путівників. Перший з них – «Град Константинополь – Новий Рим». В більшості випадків путівники були не дуже високого класу, подавали розрізнені історичні та топографічні відомості про столицю: «Короткий історичний огляд», «Батьківщина Константинополь». Подорожуючих було багато, проте дороги були не зовсім безпечні. Групи розбійників могли пограбувати коли завгодно. Розбійними нападами займалися навіть рицарі, а іноді і знатні сеньйори, графи та барони, яких цікавили багаті каравани купців. Мандрівники поза містом найчастіше знаходили пристановище в монастирях.

З XIV – XV ст. майже у всіх великих містах існували гостинні двори, де можна було зупинитися на ночівлю за помірну плату, крім того в багатьох квартирах здавали окремі кімнати для приїжджих.

Для Середньовіччя був характерний ще один вид туризму – внутрішня колонізація, особливо яскраво виражена на Піренейському півострові. Приводом для цього була наявність низки релігійних християнських святинь, що приваблювали паломників з усієї Європи: з італійських, французьких та німецьких земель. Одна з таких святинь – могила Святого Якова (Галісія). Для приваблення нових поселенців та паломників низка населених пунктів отримували різні пільги та привілеї. Крім паломників сюди приваблювали і звичайних іноземних поселенців, зокрема торговців. Часто вони отримували привілеї на монополієне постачання паломників хлібом та вином, всі мешканці ставали вільними, незалежно від свого попереднього статусу, могли мати нерухомість і майно.

Регулярні контакти з іноземцями носили не лише торгово-економічний, але і науково-освітній характер. «Подорожі за знаннями» стали характерною рисою епохи Середньовіччя. Першим університетом слід вважати Болонський, заснований в кінці XI ст., далі виникає Паризький (XII ст.), як «всезагальна школа». В Середні віки Париж називали «містом науки» та «новими Афінами».

В XIII ст. відкриваються Оксфордський та Кембриджський університети в Англії, Саламанський в Італії. В XIV ст. схожі заклади виникають у Парижі, Кракові, Гейдельбурзі, а до 1500 р. по усій Європі було вже 65 університетів, що поділялися на факультети та «нації».

Молодший факультет розподілявся на «нації» - земляцтва, що об'єднували студентів, прибулих в даний університет з одного міста. Три старших факультети – теологічний, права та медичний – «націй» не мали через їхню малочисельність. Одним з блискучих учнів свого часу був схоласт П'єр Абеляр (1079 – 1142), який відзначився педагогічною діяльністю. Іншим центром тяжіння був ідеологічний опонент Абеляра – філософ та містик Бернар Клервоський. В XIII ст. Паризький університет приваблював студентів тим, що там викладав послідовник філософа Аверросса (Ібн-Рушда) (1126 – 1198 pp.). Він відтворив своєрідну «матеріалістичну» інтерпретацію світогляду

Арістотеля та продовжив філософські погляди Авіцелли (980 – 1037 pp.). Іншим «філософським полюсом» стає теолого-раціоналістичне вчення Фоми Аквінського – томізм (офіційна доктрина католицької церкви згодом).

Значна кількість студентів в XIII ст. приходила на лекції оксфордського професора Роджера Бекона (1214 – 1292 pp.), який викладав природознавчі дисципліни: фізику, хімію, про його досліді ходили легенди.

Бажаючі отримати висококваліфіковану медичну освіту їхали в Салерно (Сицилія), де процвітала медична школа. Власне тут була написана європейська медична середньовічна енциклопедія «Салернський кодекс» Арнольдом да Віллановим (1235 – 1313 pp.).

В Болонському університеті викладав в XII ст. найкращий юрист того часу – Ірнерій (1055 – 113 pp.), здійснивши революцію в правознавстві. Він зумів зібрати уривкові відомості юридичних пасажів в єдиний корпус Римського права. Болонський університет був надзвичайно популярним в Європі, він першим став називатися *Alma mater studiorum* (матір-годувальниця знань). Його престижність підтверджувалася значною кількістю студентів з різних країн. В цьому університеті завершив освіту наш земляк, отримавши ступінь доктора філософських наук та згодом ставши його ректором в 1481 – 1482 pp. – Юрій Дрогобич. Вважається, що одним з його учнів був Микола Коперник.

Принципи функціонування університетської системи були єдині для усієї Європи. Вчена ступінь, що присуджувалася університетами, повинна була визнаватися усім християнським світом. Гарантом цього виступала університетська влада того часу – папство. Дана практика давала можливість навчатися європейцям там, де вони вважали для себе найбільш притаманним, ініціюючи тим самим «науковий або студентський» туризм. Університети присвоювали наукові ступені незалежно ні від чого. Ні церковна, ані світська влада не втручалися в цей процес. Це гарантувало науково-педагогічній діяльності волю, якої не знала ні Візантія, ні арабський схід. Крім того, в Європі вчена ступінь знімала соціальні відмінності.

В Візантії, в IV – VI ст. науковими та культурними центрами були Афіни, Антіохія, Бейрут, Олександрія. В університетах викладали кращі вчені Візантії, а їхня слава розповсюджувалася далеко за її межі. Унікальним філософом був Михайло Псел (1018 – 1096 pp.), до якого на навчання приїжджали не лише жителі Візантії, але і західних країн, а також Багдаду, Єгипту тощо. В Багдаді християнським богословом Іоанном Дамаскіном (753 p.) створена енциклопедична праця «Джерело знань».

Подорожі з міста в місто, або з країни в країну «в пошуках знань» були звичною справою для багатьох арабських вчених. Прикладом поєднання «наукового туризму» з екскурсійною програмою можуть слугувати мандри арабського мандрівника XII ст. Абу Хамід аль-Гарнаті (1100 – 1170 pp.).

Аль-Гарнаті подорожував близько 40 років. Власні враження він відобразив в декількох працях, проте основною є «Дарунок розуму та вибірка чудес». До найвидатніших посольських місій епохи Середньовіччя слід віднести посольство Джованні ді Монте Корвіно, скерованого папою Миколою IV до намісника монгольського хана в Персію. Подорожі італійського монаха – францисканця Джованні да Плано Карпіні (1182 – 1252 pp.) та фламандського

монаха – францисканця **Гільома Рубрука** (1230 – 1297 рр.) мала багатопрофільний характер, проте офіційно вони також носили статус посольств. Залишена Гільомом Рубруком праця «Подорож у східні країни», написана на латині та опублікована в 1589 р., дала європейцям багато цінних відомостей не лише про життя монголів, але і китайців. Ця праця значно збагатила знання європейців про Центральну Азію.

З місіонерськими цілями подорожував Азією чех за походженням, францисканський монах Одріно Матіуш (1274 – 1339рр.). Загалом він мандрував біля 14 років та за місіонерську діяльність був канонізованим католицькою церквою.

Великою торговою подорожжю є мандрівка Марко Поло (1254 – 1324 рр.) на Схід. Власні спогади під назвою «Книга», Марко Поло продиктував в генуезькій в'язниці, де ненадовго виявився після участі в військових діях проти Генуезької республіки. Його «Книга» слугувала цінним керівництвом для картографів XIV – XV ст. Організатори португальських експедицій в Вест-Індію користувалися картами, опираючись на відомості Марко Поло. Вона була настільною книгою багатьох мореплавців і першовідкривачів, в тому числі і Христофора Колумба. Оскільки Марко Поло був купцем, його книга є одною з перших зразків того, що можна називати посібником з економічної географії. До найвидатніших мандрівників Сходу слід віднести також і Абу Абдалаха Мухамеда Ібн-Баттуту (1303 – 1377 рр.). Отримавши в юності непогану освіту, він під час власних подорожей часто виконував обов'язки Каді (Судді). Першу свою подорож він здійснив в Мекку, в подальшому завжди знайомився з мусульманськими святинами під час мандрівок. Ібн Баттута відвідав не лише Мекку, а й Медину, Палестину, Сирію, Іран, Східну Африку, подорожував по Червоному морю, дослідив увесь регіон Близького Сходу, об'їхав Кримський півострів, відвідав Золоту Орду (столицю Сарай) та Візантію. Згодом мандри відомого араба доповнилися подорожами через Середню Азію, Афганістан, Індію, Мальдівські острови. Мандрівник відвідав Пекін, а далі відправився в Індокитай. Загалом протяжність його маршрутів склала 130 000 км суходолом та по морю. Свої мандри Ібн-Баттута відобразив в книзі під назвою «Дарунок спостерігачам про дива міст та чудеса подорожей», що доповнилася 70 картами, недосконалими, проте такими, що давали уявлення про картографію епохи Середньовіччя. Загалом епоха Середньовіччя відрізняється наявністю паломництва та місіонерських подорожей.

Крім усього вищезгаданого в епоху Середньовіччя, з'явився і лікувальний туризм. Місто Ахен, що вважається столицею держави Карла Великого, розташовувалося на місці привілейованого термального курорту, де ще в давнину лікувалися знамениті римляни та кельти. В Візантії, як і в Західній Європі, склалися ітінерарії (путівники). В Єгипті виявили папірус першої половини VII ст., що виявився путівником, який містив 62 топоніми та описував шлях від Геліополя в Єгипті до Константинополя.

Окрему увагу слід звернути на розвиток готельної справи. **4.10. Розвиток готельної справи у світі від Середньовіччя до XIX ст.(повторюється).** Чисельні купці, духівництво, а також пілігрими і прочани середньовіччя потребували притулку, який зовсім не з любові до ближнього, а з міркувань зміцнення авторитету церковників у суспільстві почали надавати монастирі та

єпископські двори. У зв'язку з цим стверджують, що саме церква створила «перші готельні ланцюги». З часом ця справа була регламентована едиктом Карла Великого, що наклав на монастирі і церкви обов'язок утримання госпіціїв, які надавали мандрівникам нічліг, харчування, медичну допомогу. Особливого поширення такі заклади набули у Швейцарії, яка завдяки цьому має найдавніші готельні традиції і найвищий у світі авторитет у даній сфері.

Монастирі і інші церковні установи приймали мандрівників, багатих і знатних садили поруч з головним прелатом, тоді як бідняків розміщували і годували в окремих приміщеннях. Розцінок на кімнати не було, однак завжди очікували на пожертви.

У Християнському світі паломництво у місця, відзначені діяннями Святих, увійшло у звичай з IV ст. – часу офіційного визнання християнства державною релігією Вірменського царства, дещо пізніше – Римської імперії. Західна церква розрізняла велике і мале паломництво. До першого, окрім подорожей до Палестини, відносили подорожі у Рим з метою відвідування чисельних місцевих святинь й зміцнення авторитету Римського папи у віддалених провінціях. Для мусульманського світу характерним був Хадж у Мекку та Медику караванним та морським шляхами.

З часом безкоштовні притулки починають перетворюватися на розраховані на прибуток підприємства. Постійне зростання вимог мандрівників, технічний прогрес стимулювали вдосконалення готельних підприємств. Зі зміцненням феодалної влади постала необхідність тимчасового перебування впливових державних осіб. Біля шляхів будували заїжджі двори, призначені для державних службовців. Їх споруджували не лише одноповерховими, а й дво- і навіть триповерховими.

На звання найстаршого з існуючих сьогодні заїжджих дворів претендує двір «У півня-забіяки» у містечку Сент-Албанс (Англія), заснований у 795 році. Приблизно тоді ж з'явилися перші правові акти, що узаконювали правовий статус заїжджих дворів.

Найбільшим центром міжнародної торгівлі IV – XIV ст. в Європі був Константинополь, куди з'їжджалися купці з півночі, півдня, заходу й сходу – болгари, вірмени, сирійці, араби, єгиптяни, франки, італійці, німці, хорвати, морави, русичі. Звідси товари поширювалися усією Європою. Для притулку подорожніх будувалися гостинні двори, окремі з них збереглися дотепер. Створенню аналогічних закладі сприяли славнозвісні ярмарки у Франції (Сен-Дені, Труа), в Італії (Феррарі, Павії), у німецьких князівствах (у Вормсі, Кельні, Майнці, Шлейрі), на Русі (у Києві, Чернігові, Галичі, Суздалі, Новгороді) та в інших державах.

У Європі світська традиція «платної гостинності» пов'язана зі зростанням міст. Не випадково перші схожі заклади під назвою taberna perpetua (цілодобова торгівля вином) з'явилися на Рейні та Мозелі (один з найважливіших торговельних шляхів Середньовіччя). Відомості про них збереглися в резолюції місцевого архієпископа VIII ст., що забороняла духовним особам відвідування цих місць. У народних піснях і баладах часто згадується про втомленого подорожного, який заночував під гостинним чи негостинним дахом. Гостинні двори розташовувалися зазвичай на перетині важливих торговельних доріг або в центрі міста, на ринковій площі, поблизу

головного собору і ратуші. Німці, що торгували з Венецією, мали свій гостинний двір, венеціанці, що торгували з кримськими татарами, створили в Причорномор'ї низку гостинних дворів. Відома низка гостинних дворів генуезців у їхніх чорноморських колоніях (у сучасних Білгороді-Дністровському, Балаклаві, Феодосії, Судаку та ін.).

Прогресивним кроком у діяльності готельних підприємств в Середньовічний період стало створення перших професійних асоціацій. Так, у 1282 році трактирники міста Флоренції в Італії заснували власну гільдію. Гільдії власників заїжджих дворів встановлювали правила і статuti як для своїх членів, так і для гостей. Наприклад, у Флоренції гільдія власників заїжджих дворів мала настільки впливову вагу, що домоглася того, аби спеціально уповноважені міські чиновники зустрічали мандрівників біля міських воріт та скеровували їх в гільдію, де їх поселяли у визначений готель.

Як вже згадувалося, духовно-рицарські ордени середньовіччя (госпітальєри, тамплієри та ін.), що виникли під час хрестових походів, опікувалися над європейськими прочанами, які прибували в Палестину. Основними центрами організації паломництва в Західній Європі були Венеція та Марсель, у Східній – Київ, Ечміадін та Тбілісі. Середземноморські судновласники перевозили паломників, організовували їм супровід до місць паломництва та харчування, охорону і ночівлю, що гарантувало їхню безпеку.

Отже, в Середні віки, задовго до Томаса Кука, діяли організації, які, висловлюючись сучасною мовою, надавали повних пакет туристичних послуг. Показовим є той факт, що за імператора Карла Великого у VIII ст. в одному з госпіцій для знатних паломників влаштовували пишні прийоми, безкоштовно пропонували послуги цирульника, шевця, а бідним роздавали хліб, фрукти і горіхи.

Контрольні запитання та завдання

1. Які вдосконалення в дорожньому будівництві та транспортних засобах відбулися в середньовічній Європі?
2. Яким чином ці нововведення вплинули на переміщення людей?
3. Що собою представляла система освіти в Європі в епоху Середньовіччя?
4. Які університети були центрами «наукового» паломництва?
5. Яких найвидатніших європейських мандрівників епохи Середньовіччя ви знаєте?
6. Розкажіть про подорожі Ібн-Баттуті.
7. Які особливості лікувального туризму були в середньовічній Європі?
8. Які види подорожей практикувалися монахами?
9. Які рицарські ордени опікувалися пілігримами?
10. В чому причини масових міграцій європейців в XI – XIII ст., що тримали назву «хрестових походів»?
11. Дайте характеристику першим чотирьом хрестовим походам.
12. Охарактеризуйте військові походи норманів.
13. Яким чином вікінги змогли активізувати міжнародну торгівлю?

14. Розкажіть про Великі географічні відкриття вікінгів.
15. Охарактеризуйте морські торгові подорожі ганзейських купців.

Рекомендована література.

1. Вернадський Г.В. Киевская Русь. : Пер. с англ. – М., 1999.
2. Виллардуэн Ж. Завоевания Константинополя : Пер. с фр. – М., 1993.
3. Город в средневековой цивилизации Западной Европы. – М., 2000. – Т.4.
4. История средних веков : В 2 т. : Учебник / Под. ред. С.П. Карлова. – М., 1998.
5. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада : Пер. с фр. – М., 1992.
6. Мишо Г. История крестовых походов : Пер. с фр. – М., 1995.
7. Маховский Я. История морского пиратства. – М., 1993.
8. Мальська М.П., Рутинський М.Й., Паньків Н.М. Туризм у міжнародному та національному вимірах. Історія і сучасність. Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 268 с.
9. Шаповал Г.Ф. История туризма : Учеб. пособие. – Минск : Экоперспектива, 1999. – 303.

Завдання для самостійної роботи студентів ()

1. Який внесок у розвиток подорожей зробили жителі Північної Європи в епоху раннього Середньовіччя?
2. Яким чином у Середні віки відбувався розвиток паломництва?
3. Визначте, чим характеризувалися подорожі в Європі в епоху Середньовіччя?
4. Що Вам відомо про арабських мандрівників Середньовіччя?
5. Назвіть основні аспекти розвитку сфери туризму та подорожей на території Київської Русі.
6. Визначити окремі напрямки сучасного туризму, що сформувалися у Стародавній час та Середньовіччя. Навести приклади.
7. Визначити основні об'єкти інфраструктури подорожей, що сформувалися у стародавній час за регіонами: Північна Африка, Близький Схід, Південна Європа, Китай.

РОЗДІЛ 3

ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ МАНДРІВНИЦТВА

3.1. Подорожі та відкриття першої половини епохи великих географічних відкриттів

Епоха Великих географічних відкриттів XV – XVII ст., результатом якої було утворення єдиного світового економічного простору та виникнення передумов для створення єдиної світової цивілізації, мала низку об'єктивних причин:

- надлишок посередників в торгівлі між Європою та Азією: арабів, візантійців тощо;
- недоступність віддалених східних ринків для більшості купців західноєвропейських країн;
- крайня небезпека, а іноді неможливість торгівлі через східне Середземномор'я внаслідок турецьких завоювань: грабунки, піратство, продовольчі мита з торговельних суден та караванів;
- повна монополізація арабами єдиного можливого торгового шляху з Європи в Індію, не захопленого турками, через Єгипет та Червоне море.

Крім того, товарне виробництво, що розвивалося в Європі вимагало значної кількості дорогоцінних металів, а їхній видобуток в Європі був незначним. За екзотичні східні товари потрібно було платити золотом та сріблом. Вартість європейських товарів (олова, сукна, міді, с/г товарів) була значно нижча за східні. «Проблема золота» перетворювалася на гостру економічну проблему.

Великі географічні відкриття були підготовлені економічним розвитком західноєвропейського суспільства. З'явився новий тип суден – каравела, що могли ходити під вітрилами та проти вітру, володіючи при цьому незначними розмірами та значною місткістю. Європейці винайшли компас, з'явилася астролябія, завдяки чому можна було встановлювати широту місцезнаходження судна. Крім того, вдосконалили вогнепальну зброю та винайшли новий спосіб збереження м'яса шляхом засолювання – солонина, що давало можливість морякам не залежати від торгівлі, здійснюючи тривалі плавання.

Морепоплавці, купці, політики та вчені цієї епохи базувалися на концепції Єдиного світового океану, що давало можливість потрапити з Європи в Азію західним шляхом. Роджер Бекон і Альберт Великий (1206 – 1280 рр.) – одні з найрізномісних вчених європейського Середньовіччя вважали можливим плавання в західному напрямку із Європи в Азію. Крім того, в XV ст. побачила світ праця кардинала П'єра д'Алі «Imago mundi» - «Картина світу», де були узагальнені погляди його попередників з цього питання. Ця праця стала настільною книгою для багатьох мандрівників, в тому числі і Христофора Колумба. В Європі зазнала значного розвитку картографія.

Пошуками південних шляхів зайнялася Португалія – як сильна морська держава європейського континенту в XV ст. Важливу роль в розвитку португальського мореплавання відіграв принц Генріх, якого нарекли

Морепоплавцем. Завдяки йому побудований великий флот, організована школа морепоплавства, а також створена обсерваторія, де навчали навігаторів орієнтуватися в океані за зірками.

Завдяки Генріху в арабів відбили Сеуту (1415 р.), що дало можливість португальцям проникнути в Марокко, де Генріх збирав відомості про Внутрішню Африку. Повернувшись з Сеути на батьківщину, Генріх очолив португальський духовний рицарський орден Хреста, напіввійськової організації зі значними грошовитими засобами.

Діяльність принца Генріха відіграла величезну роль в історії Португалії. Під його керівництвом підготовлено багато досвідчених морепоплавців, португальський торговий флот став першим у світі. Організовані Генріхом експедиції захопили і приєднали до Португалії чотири архіпелаги східної частини Атлантичного океану. Ще більшу роль відіграли африканські експедиції того часу. За наказом принца західний берег Африки обстежили і нанесли на карту територію протяжністю 3500 км. – від Гібралтарської протоки до португальської Гвінеї. При Генріху розпочалась масова торгівля рабами.

Для інших країн, починаючи з Англії і закінчуючи Іспанією, залишався відкритим лише один морський шлях до жителів сходу – на Захід через маловідомий океан.

В 1487 р. вздовж берегів Африки була організована експедиція під керівництвом одного з найкращих морепоплавців Європи – Бартоломеу Діаса (Діаша) (1450 – 1500 рр). Нема безпосередніх доказів того, що головною метою цієї невеличкої флотилії з 2-х суден було досягнення Індії. Очевидно, основним завданням був збір розвідувальних відомостей. В 1488 р. їхні судна досягнули південної точки Африки, що згодом отримала назву мису Доброї Надії, маючи на меті надію обійти Африку з півдня і потрапити в Індійський океан з Атлантичного. Таку подорож здійснив згодом Васко да Гама (1497 р.) Плавання тривало два роки, в результаті чого Васко да Гама повернувся до Португалії з грудкою золота та прянощів. Один лише ідол з золота в дарунок королю, важив біля 30 кг, прикрашений дорогоцінним камінням.

Португальці намагалися захопити не стільки значні території, скільки стратегічно важливі пункти, що давали їм можливість контролювати торговельні шляхи. Такими опорними пунктами стали: Аден та Ормуз. Вони повністю перекрили старі торговельні шляхи з Олександрії в Індію через Червоне море, а також з Сирії в Індію через Месопотамію. В Індії, столицею, де проживали португальські віце-королі, стало місто Гоа. Захопивши на початку XVI ст. Зондський архіпелаг, проникнувши в Індостан (Малакка), а згодом і в Південну Америку, португальці створили величезну імперію. Головним торговельним центром Європи став Лісабон, а інші італійські міста Венеція, Генуя тощо поступово занепадали.

В той час в сусідній Іспанії прагнення до лідерства на Європейському континенті штовхало королівську владу до розширення території монархії, пошуку золота та рабів. Цього можна було досягнути в результаті військових дій або відкриття нових земель. Таку можливість королеві Ізабеллі та Фердинанду надав італієць Христофор Колумб. Невідомо, вчився він чи був генієм, проте він читав не менше ніж на чотирьох мовах: італійській, іспанській, португальській та латині. Про те свідчать нотатки Колумба на полях

книги П'єра де Альї «Імаго Мунді», під впливом якої в значній мірі сформувалися географічні уявлення Колумба. Задумавши відкрити західний шлях в Індію, Колумб вступив в переписку з відомими вченими Мартином Бехаймом та Паоло Тосканеллі, прихильниками теорії кулястості землі. Проте він не зміг переконати португальського короля та виїхав в Іспанію, де проект відкриття нового, не відомого португальцям шляху в Азію зустрів підтримку іспанських монархів. 3 серпня 1492 р. три судна : «Санта-Марія», «Пінта» і «Нінья» відплили в пошуках нового і невідомого. Вже 12 жовтня 1492 р. Колумб вперше побачив берег Нового Світу (острів Сан-Сальвадор Багамського архіпелагу). Мандрівники були впевнені, що досягли берегів Японії, Китаю чи Індії. 25 жовтня 1492 р. каравели Колумба досягли острова Куба.

Колумб здійснив сміливе плавання через Атлантичний океан, він проклав новий шлях, що мав величезне значення і довів, що із відкритих земель можна повернутися на батьківщину, тим самим проклавши правильний і надійний шлях для вітрильних суден через Атлантику.

Друга подорож адмірала відбулася в 1493 р., в результаті якої він дійшов висновку про те, що Куба не острів, а частина материка Азія. Третя подорож Колумба відбулася в 1498 р. курсом на острови Зеленого мису, відвідавши острів Тринідад та знайшовши перлини. Остання подорож великого мореплавця відбулася в 1504 р., що привела його до нових відкриттів. В результаті цієї подорожі на карту світу нанесені обриси Американського узбережжя від мису Гондурас до Дар'єнської затоки та декілька архіпелagів в Карибському морі. Таким чином Христофор Колумб розпочав відкриття материка – Південна Америка та перешийка Центральної Америки. Ним були відкриті всі Великі Антильські острови (Куба, Гаїті, Ямайка і Пуерто-Ріко), центральна частина Багамського архіпелагу, більшість Малих Антильських островів від Домініки до Віргінських включно, а також Тринідад та низку дрібних островів в Карибському морі. Іншими словами, він відкрив всі важливі острови американського Середземномор'я і здійснив початок відкриття двійного західного Континенту, що згодом отримав назву Америки. Відкриття усієї континентальної Америки було досить тривалим процесом, що охопив декілька століть і в загальних обрисах завершено російськими мореплавцями А. Чіріковим та В. Берінгом.

Свою назву – Америка – новий материк отримав за іменем іншого італійця, Амеріго Матео Веспуччі (1454 – 1512 рр.), товариша Колумба. За відомостями самого Амеріго, він здійснив декілька подорожей в Новий Світ у складі португальських експедицій, детально обстеживши східні береги Південної Америки. Світове визнання прийшло до мореплавця завдяки двом листам (1503 р., 1504 р.). Ці листи були не просто опубліковані та переведені на низку європейських мов, там чітко зазначалося, що нові території слід називати Новим Світом.

В Колумба було чимало послідовників. Тисячі шукачів пригод намагалися потрапити в Новий Світ. До найвідоміших слід віднести наступні подорожі:

- 1) мандрівка Педро Альвареса Кабрала (1467 – 1526рр.), який в 1500 р. «випадково» відкрив Бразилію на шляху з Португалії в Індію;

- 2) подорож Алонсо де Охеда, який тричі (1493, 1499, 1502) здійснював плавання в Америку. Зокрема, завдяки цьому виникла назва Венесуела – Маленька Венеція;
- 3) подорож братів Гашпарів (1450 – 1501рр.) та Мігеля Кортіріалова (1502р.), які відкрили Лабрадор та Ньюфаундленд.

Відомості про плавання Васко да Гама, Христофора Колумба, Америк Vesputchi та інших викликали в Європі нездоланне бажання до мандрів та збагачення. Чутки про золото, срібло, дорогоцінні каміння та прянощі в далеких країнах призвели до «золотої лихоманки». Тисячі людей кинулися на пошуки скарбів з метою легкого збагачення.

Безумовним є той факт, що епоха Великих географічних відкриттів обумовила зародження індустріальної європейської цивілізації. Проте не слід забувати, що вона розвивалася за рахунок пограбування відкритих територій, відродження інституту рабства, а часто за рахунок знищення місцевого населення, що чинило спротив новим правилам та порядкам. До прикладу слугує факт знищення населення Антильських островів за 30 років, що відбувалося між плаваннями Колумба і Магеллана. На цих територіях був влаштований полігон, де «відпрацьовувалися» нові прийоми колонізації, що згодом були розповсюджені іспанцями та португальцями на теренах Південної Америки.

Відкриття та нові завоювання продовжувалися настільки швидкими темпами, що іспанці та португальці, рухаючись в протилежних напрямках, вже на поч. 20-х рр. XVI ст. зіштовхнулися на островах Тихого океану. Португальці в 1505 – 1510 рр. створюють опорні бази в Індії, а через два роки вони захоплюють Малакку, знищивши все населення. Це дало можливість проникнути в Малайський архіпелаг та батьківщину прянощів – Молукські острови. Іспанці продовжували споряджати дослідницькі експедиції. Так, в 1513 р. іспанець Васко де Бальбоа перетнув Панамський перешийок та відкрив Південне море – Тихий океан. Проте відкрити шлях до островів прянощів в західному напрямі випало на долю Фернана Магеллана (1480 – 1527 рр). Перша навколосвітня подорож (1519 – 1522 рр), здійснена під керівництвом Ф.Магелана, практично підтвердило гіпотезу про кулястість Землі, а також містила цілу низку відкриттів: Магелланову протоку, Вогняну Землю в Південній Америці, багаточисленні острови в Тихому океані тощо.

До Великих географічних відкриттів були дотичні не лише португальці та іспанці. З кінця XVI ст. низку важливих відкриттів здійснили голландські мореплавці. З відкриттям Америки починає формуватися Єдиний світовий економічний простір, що призводить до переміщення торгівельних шляхів та центрів. Середземне море поступово втрачає своє значення в світовій торгівлі. Головні торгівельні шляхи переносяться в Атлантичний океан та Північне (Німецьке) море. До інших географічних відкриттів цієї епохи слід віднести:

- 1) подорож Абея Тасмана (1603 – 1659рр.), в результаті якої було досліджене узбережжя Австралії;
- 2) подорожі російських землепрохідців та мореплавців на Сході, які першими відвідали Нову Землю та Шпіцберген, дослідивши гирла Обі та Єнісею, обігнули острів Таймир. Зокрема Семен Дежнев (1605 –

1673pp.) в 1648 р. відкрив крайній далекосхідний мис і за 80 років до Берінга відкрив протоку, що відокремлювала Азію від Америки.

Великі географічні відкриття познайомили мешканців Старого світу з цивілізаціями Америки: майя, інків, ацтеків. Наукові дослідження, зокрема археологічні розкопки, довели присутність туризму в житті цих народів. Так, окремі верховні правителі імперії інків (Тупак Юпанкі, 1471 р.), чимало подорожували, використовуючи при цьому спеціальні носії із особливо цінних порід деревини, в поєднанні з золотом. Під час подорожі імператора супроводжувала не лише чисельна обслуга, але й артисти для розваги: музики, артисти, карлики тощо. Розвитку подорожей в імперії інків сприяла мережа чудових доріг, що будувалися для переправлення військ в райони антиімперських виступів або для передачі будь-яких важливих державних повідомлень, а також для торгівельно-обмінних операцій. В імперії були дві головних паралельних дороги, протяжністю з півночі на південь. Одна простягалася вздовж узбережжя, інша – в горах. Одна з них довжиною перевищувала 5000 км. і до початку XX ст. була найдовшою на планеті. Ці дороги перетинали безліч другорядних доріг, а їхня загальна протяжність складала близько 25000 – 30000 км.

Дороги інків часто були зразками інженерно-будівельних шедеврів, на окремих ділянках їхня ширина дозволяла проїхати поруч одразу шістьом вершникам. Для підтримку і обслуговування цих шляхів створювалися спеціальні служби, існували спеціальні посади стосовно їхнього управління та нагляду. Через урвища в горах будували підвісні мости, інколи інки споруджували кам'яні віадуки. Найбільший підвісний міст був довжиною 45 м., побудований з ліан та дерева, маючи вигляд тунелю без даху. Такі мости були настільки міцними, що окремими з них користувалися ще в другій половині XIX ст. Проте, незважаючи на розвинену інфраструктуру, говорити про масовий туризм в інків неможливо, адже їхня імперія була найяскравішим прикладом командно-адміністративної системи в епоху Середньовіччя, а наявність величезної кількості чиновників дозволяла успішно стежити за дотримання державних законів та адміністративних правил. Регулярно проводилися переписи населення, а для будь-якого переміщення населення необхідно було отримати дозвіл у керівництва місцевої адміністрації. Туризм в інків володів яскраво відображеним соціальним характером, де подорожі могли лише дозволити аристократи цієї держави. В цілому мандрівництво в доколумбовій Америці носило торговий, військовий та дипломатичний характер. В імперії інків існувало також паломництво. Про масштаби діяльності храмів свідчить кількість жреців, яка переважала 4000 осіб. Проте після іспанського вторгнення в індіанців не було можливості здійснювати власні обряди та звичаї, знищення культур і цивілізацій індіанців європейськими конкістадорами (іспанцями, португальцями) було надзвичайно швидким, в результаті чого побут та звичаї цих народів, в тому числі і феномен туризму, відтворити в повній мірі не вдалося. Серед конкістадорів слід згадати такі «яскраві» постаті, як Франсіско Пісарро (1475 – 1541 pp) та Ернан Кортес (1485 – 1547 pp). Зокрема, Пісарро прославився не лише знищенням цивілізації інків, але і важливими географічними відкриттями. Він відкрив частину узбережжя Південної Америки, дослідив Західні Кордильєри, заснував міста Ліму та

Трухілью. Загалом, слід зауважити, що зустріч Старого і Нового Світів принесла незліченні багатства європейцям і закінчилася трагедією для самотніх індійських цивілізацій.

Згодом після виникнення ісламу – нової світової релігії – створюється величезна ісламська імперія – арабський халіфат. Його територія простягалася від районів Північно-Західної Індії на сході та Піренейського півострова на заході. Вже на початку VIII ст. араби володіли східним, південним та західним узбережжям Середземного моря. Вони контролювали велику ділянку Великого шовкового шляху, тобто частину сухопутної міжконтинентальної торгівлі. Поступово вони займають всі стратегічно важливі торговельні пункти і узбережжя Індійського океану. Араби прекрасно знали про усі особливості життя тих народів, з якими перетиналися їх торговельні інтереси. Всі моря Старого світу, крім північних, були не лише добре відомі арабським купцям, вони контролювали торгівлю в їхніх межах. В значній мірі завдяки торгівлі в епоху Середньовіччя з цього середовища вийшли видатні мандрівники: Ахмед ібн Фадлан, Аль-Гарнаті Абу Хамід, Ібн Баттута, Аль-Хасан ібн-Мохаммед та інші.

Європейці отримували відомості про африканські країни і народи через арабських купців. Крім того, Старий світ ознайомлювався із казково багатим Китаєм, недосяжні Суматру та Яву та інші невідомі краї саме через арабських купців-андрівників. Знаменитим вченим подорожуючим був Ідрісі (1100 – 1166), який відвідав Англію, Францію, Іспанію, Малоазійський півострів. Карти Ідрісі відтворювали територію від Гібралтарської протоки до Японських островів. Послідовником Ідрісі вважається інший арабський картограф – Ібн-аль-Варді, який створив кругову карту світу.

Китайці, індонезійці, малайці продовжували дослідження та активували торгівлю в східній частині Індійського океану.

Китайці вели активну зовнішню торгівлю з арабським халіфатом, Індією, Сіамом. Ремесло і торгівля строго регламентувалися та регулювалися багато чисельними імператорськими чиновниками. За часів династії Сун (960 – 1279pp.) продовжується вдосконалюватися ремесло, широко розповсюджується книгодрукування, виготовляються вироби з лаку та слонової кістки, що було експортним товаром. Імператори династії Мін (1368 – 1644pp.) зуміли стабілізувати економіку держави, в результаті чого були здійснені низка морських експедицій в країни пд.-сх. Азії, Індію та навіть до узбережжя Східної Африки. До найвражаючих подорожей відносяться організовані в XV ст. імператорським євнухом Чжен Хе (1371 – 1435pp.) з 1405 р. по 1433 р. та здійснені 7 морських експедицій, в яких взяли участь 30 000 осіб. Під час цих плавань китайці відвідали Індонезію, підкорили мешканців Цейлону та завоювали Суматру. Результати цих експедицій достатньо описані та відображені в хроніках та спеціальних доповідях імператору.

Що стосується індійських купців, які торгували від Китаю на сході до Аравійського півострова на заході, то вони відправлялися в далекі морські вояжі найчастіше не на окремих суднах, а цілими флотиліями. Індійські картографи були добре відомими на Сході.

Незважаючи на досягнення європейців, китайців, арабів та інших народів Великі географічні відкриття не стали досягненням всього людства в результаті

відмінностей моделей розвитку цивілізацій Європи та Азії. Якщо Великі географічні відкриття здійснені Васко да Гама, Колумбом та іншими європейцями призвели до створення Єдиного світового економічного простору, сприяли переходу до індустріальної стадії розвитку, то морські подорожі китайців демонстрували світові свою велич та могутність, це стосується також і зовнішньої торгівлі суходелом. Ще один чинник надавав привілеї Європі стосовно інших регіонів – це вміння плавати в відкритому океані, адже майже всі плавання китайців, індонезійців, індійців та арабів відбувалися або вздовж берегової смуги, або від острова до острова. Навіть багатоденні експедиції супроводжувалися ночівлею на березі.

3.2. Подорожі та відкриття у другій половині XVI – XVII ст.

Відкриття Нового світу, морського шляху в Індію та перша навколосвітня подорож значно збільшили людський світогляд, що обумовило революцію в світобаченні людей тієї епохи.

Не дивлячись на домовленості в розподілі сфер впливу між Португалією та Іспанією, моряки та купці інших країн Європи в пошуках здобичі та багатства стали проникати в недосліджені частини земної кулі. Так, англійські та французькі мореплавці досліджували східну частину Північної Америки, а голландці відкрили Австралію, про яку мало що було відомо. В 1606 р. голландський корабель під командуванням Вільяма Янца вперше досягнуло північного узбережжя Австралії., а в 1642 – 1644 рр. Абель Тасман здійснив до Австралії два плавання, пропливши південніше Австралії до відкритого ним острова Тасманія та довів, що Австралія є самостійним південним материком.

Відкриття Америки та подорожі Африкою викликали в англійців бажання знайти через Північний Льодовитий океан шлях до Китаю та Східної Індії. Для цього в 1553 р. було споряджено 3 судна під керівництвом капітанів Віллобі, Ченслера та Дурфорта. Через негоду та труднощі в дорозі загинуло двоє з капітанів. Ченслер увійшов в Біле море та пришвартувався біля західного гирла річки Двіна, тим самим відкривши берегову зону, що належала Росії. В результаті був підписаний договір про дружбу та торгівлю між Англією та Росією, в 1555 р. Після цього англійці побудували поблизу Нікопольського монастиря власний торговий дім та розпочали торгівлю, отримавши місце для складу товарів на лівому березі Двіни, в місті Холмогори. В 1556 році при поверненні на батьківщину з вантажем Ченслер загинув, а три його судна затонули. Лише четвертий корабель досягнув Англії. Шлях Ченслера продовжив Д. Кабот, який в 1556 р. відіслав судно в Біле море, проте їхня спроба було невдалою через суворі кліматичні умови. В 1580 р. англійці знову спробували знайти північно-східний прохід, проте далі ніж в Карське море їхні судна через суцільні льодові завали пройти не змогли.

В кінці XVI ст. нідерландські купці спорядили на пошуки цього проходу три експедиції, якими керував голландський мореплавець Вільям Баренц, проте вони також не змогли пройти східніше Нової Землі, де Баренц зазимував під час останньої експедиції (1596 – 1597рр.), так як його корабель затисло льодовиками.

Під час цих експедицій голландці не лише обстежили Біле море, але і побудували для власних суден пристань на правому березі Двіни. Згодом туди переведена була торгівля англійців. Таким чином, в результаті експедицій англійців та голландців між Росією та Нідерландами були налагоджені не лише торгові, але і культурні зв'язки, що в подальшому отримали широке розповсюдження.

Російські мореплавці та мандрівники також зробили в Великі географічні відкриття другої половини XVI – XVII ст. значний внесок, здійснивши низку відкриттів (переважно на північному сході Азії), збагативши тим самим світову науку. Причиною збільшення уваги росіян до географічних відкриттів став подальший розвиток товарно-грошових відносин в країні та пов'язаний з цим процес формування російського ринку, а також включення його в світовий.

Велике значення для сучасників мали торгово-дипломатичні поїздки росіян в XVI – XVII ст. в країни Сходу, дослідження коротких сухопутних маршрутів для сполучення з державами Середньої та Центральної Азії та з Китаєм. До середини XVIII ст. росіянами були вивчені та описані шляхи в Середню Азію, зокрема цінні відомості містять посольські звіти російських послів І.Д. Хохлова (1620 – 1622рр.), Анісіма Грибова (1641 – 1643) та ін.

Китай завжди викликав в росіян певну зацікавленість. Першими відомостями про подорож в Китай є відомості про посольство козака Івана Петліна в 1618 – 1619 рр. Повернувшись на батьківщину він залишив в Москві «Креслення та описи про Китайську область», де було зібрано чимало відомостей про шляхи в Китай, його природні багатства, економіку Монголії та Китаю. Велике значення в історії географічних відкриттів цієї епохи мало дослідження величезних просторів півночі та пн.-сх. Азії від Уральського хребта до узбережжя Льодовитого та Тихого океанів, всього Сибіру загалом.

До таких відкриттів належать наступні:

1. Похід козацького отамана Єрмака (1581 – 1584), що призвів до падіння Сибірського ханства та приєднання Західного Сибіру до Росії.
2. Плавання Кондратія Курочкіна, який першим обстежив фарватер Нижнього Єнісею до гирла.
3. Відкриття росіянами однієї з найбільших річок Азії – Лени (похід Пенди, 1630 р.).
4. Відкриття в 1648 р. протоки між Азією та Америкою, зроблене Дежневим та Алексеєвим.
5. Подорожі російських груп В. Пояркова та Є. Хабарова на Амур, що отримали низку цінних відомостей про цю невідому європейцям річку.
6. Подорожі китайців (Сюй Сяке та його праця «Записки про подорожі Сюй Сяке).

Кінець XVIII ст. супроводжувався низкою відомих подорожей навколо світу. До їхнього переліку слід віднести плавання французьких та англійських моряків: Бугенвіля в 1766 р. та командора Байрона в 1764 – 1766 рр. За ними безпосередньо йдуть плавання Джеймса Кука (1728 – 1779рр.). В результаті плавання Джеймса Кука отримані докази острівного положення Нової Зеландії, відкриття Великого Бар'єрного рифу та східного узбережжя Австралії. Наслідками третьої подорожі Кука в 1776 – 1780 рр. в північну частину Тихого океану та Північне Полярне коло були відкриття Гавайських островів, частини

узбережжя Аляски з затоками Прінс-Вільям, Кука, Брістольською та Нортонем. В цих подорожах вперше приймали участь натуралісти різних спеціальностей, які зібрали величезний науковий матеріал, а окремі результати мають значення до цього часу.

Загалом, завдяки експедиціям мореплавців та мандрівників багатьох країн XVI – XVII _т.. була відкрита та досліджена значна частина земної кулі, моря та океани, невідомою залишалася частина території Америки, Азії, Африки та Австралії. Були прокладені важливі морські шляхи, що пов'язували материки між собою.

Все це створило передумови для масового переміщення людей з одних континентів на інші, готувало маршрути для майбутніх туристичних круїзів.

3.3. Транспортна інфраструктура та її місце в розвитку туризму

До XVI ст. мандрівники могли дістатися до того чи іншого місця призначення кількома способами: йти пішки (бідні люди, які не могли собі дозволити скористатись тим чи іншим видом транспорту), їхати верхи на ношах, що їх несли слуги (в основному так їздили аристократи), або на підводі. Цей транспорт на кінній тязі пересувався повільно і пасажир терпіли значні незручності, так як не було ресор. Дорожнє покриття складалося з суцільних вибоїн, взимку воно мало вигляд моря бруду, а сама подорож перетворювалася на тест витривалості мандрівника. Крім того, мандрівки були небезпечними: над подорожуючими постійно нависала загроза зустрітися з розбійниками та шахраями, яких було безліч на основних дорогах. Впритул до XVII ст. крім членів королівської родини та придворних, володіючих доброю охороною, лише незначний прошарок заможних городян міг здійснювати прогулянкові виїзди. Поява ресорних карет та екіпажів стала важливою подією для усіх, хто любив мандрувати. Батьківщиною цього винаходу (XV ст.) вважається угорське місто Кош (звідси і англійське слово “coach”), а в середині XVII ст. екіпажі стали звичним явищем і для Британії – кожного дня вони курсували між Лондоном та Оксфордом. Швидкість перевезення значно зросла з появою диліжансу, де використовували більше 2-х коней, яких замінювали після проходження відповідної ділянки шляху. В XVII ст. цей вид транспорту можна було зустріти в Англії, а з середини XVIII ст. і на континенті. (в Австрії, наприклад, у 1749р.). Екіпаж був сконструйований таким чином, що його корпус підвішували на звичайних шкіряних ременях і тому він «пружинив», завдяки чому їздити в ньому стало комфортніше, що не могло не відобразитися на кількості мандрівників.

В XVIII ст. розпочали будівництво перших «магістралей» з більш якісним покриттям, за проїзд платили дорожній збір, завдяки чому екіпажі місткістю від восьми до чотирнадцяти пасажирів, долали більше 40 миль за день (в літній період). Це означало, що шлях з Лондона в Бат займав біля 3 днів, а дорога до Единбурга в 400 миль – не менше 10 днів. Винайдення металічної пружини стало ще одним кроком до підвищення комфортності транспорту. Поява екіпажу пришвидшила розвиток північноамериканських колоній в 1772 р. Налагодили регулярне сполучення між Бостоном та Нью-Йорком, а пізніше

схожа практика розповсюдилась на Провіденс (штат Род-Айленд), Філадельфію та Балтімор. Що стосується поштових екіпажів з місцями для пасажирів, то в Європі та США вони розпочали функціонувати лише в 80-х рр. XVIII ст.

Для подолання порівняно значної відстані, людині необхідно було де-небудь зупинитися, що і слугувало поштовхом до розвитку інфраструктури житла або розміщення. Виникають так звані постійні двори, де можна було заночувати та замінити коней. Пропонувалися також окремі кімнати для короткотермінового проживання. Приблизно в 1815 р. з'являються перші гудроновані дороги, що докорінно змінюють ситуацію з транспортом, як в Європі, так і в Північній Америці. Тверде покриття з практично відсутніми вибоїнами та боронами, дозволяло значно збільшити швидкість пересування. Праобразом суспільного транспорту стали шарабани, багатомісні екіпажі на кінній тязі з поперечними рядами сидінь «обличчям вперед», що вийшли на дороги вже в 1832 р. Згодом шарабанами називали перші двигунні екіпажі, що з початку XX ст. вже використовувалися для звеселяючих прогулянок. З 20-х рр. XIX ст. вулиці Лондона та Парижа заповнили кінні омнібуси, що значно полегшило пересування в межах міста. Із Лондона в Бат на поштовому екіпажі тепер можна було дістатися за 12 з половиною годин, а з Лондона в Брайтон – приблизно за п'ять.

Отже, поступові інновації в сфері транспорту призвели до помітного зростання кількості подорожуючих, в тому числі і на значні відстані.

Контрольні запитання та завдання

1. Проаналізуйте причини Великих географічних відкриттів.
2. Яка роль Генріха Мореппавця в епоху Великих географічних відкриттів?
3. Що ви знаєте про плавання Бартоломео Діаша та Васко да Гама?
4. Розкажіть про «пошук шляхів в Індію» Христофором Колумбом.
5. Яка роль Америго Веспуччі в освоєнні Нового Світу?
6. Розкажіть про плавання Фернандо Магеллана.
7. Які були географічні значення арабських та малайських курців в Середньовіччі?
8. З чим пов'язане проникнення російських мореплавців в Середню Азію та Китай?
9. Проаналізуйте еволюцію транспорту та її вплив на мандрівництво.

Рекомендована література.

1. Альперович М.С., Слезкин Л.Ю. История Латинской Америки. С древнейших времен до начала XX века / М. С. Альперович, Л. Ю. Слезкин : Учебн. пособие для вузов. – М., 1981.
2. Васильев Л.С. История Востока. В 2 т. – М., 1993. – П 1.

3. Вельгус, В.А. Средневековый Китай: Исследования и материалы по истории, внешним связям, литературе / В.А. Вельгус, Институт востоковедения ЛО АН СССР ; Послесл. Л.Н. Меньшиков . – Москва : Наука, 1987 . – 203 с.
4. Беспалов Ю.Г., Беспалова Н.Ю. и др. Эпоха великих географических открытий. Лабиринты истории. – Харьков, 2002. – 220 с.
5. Де Блій Г., Муллер П. Географія - світи, регіони, концепти. – К.: Либідь, 2004. – 738 с.
6. Магидович И.П., Магидович В.И. Очерки по истории географических открытий. В 5-ти т. – М., 1986. – Т. 2.
7. Пигафетта А. Путешествие Магеллана: Пер. с порт. – М., 2000
8. Соколова М.В. История туризма : учеб. пособие / М. В. Соколова. - 3-е изд., испр. - Москва : Академия, 2006. - 350 с.
9. Шаповал Г.Ф. История туризма. - Минск: ИП «Экоперспектива», 1999. – 303 с.

Запитання та завдання для самостійної роботи студентів()

1. Розкрийте об'єктивні причини Великих географічних відкриттів.
2. Яку наукову гіпотезу підтвердило плавання Ф.Магеллана?
3. Які були географічні знання європейців в Середньовіччі?
4. Що вам відомо про мандрівництво корінних жителів Нового світу?
5. Досягнення китайців в області географічних відкриттів в Середні

віки.

РОЗДІЛ 4 ТУРИЗМ В НОВИЙ ЧАС

4.1. Геополітичні пріоритети в туризмі

В XVII – XVIII ст. Іспанія та Португалія відтісняються у сфері досліджень та відкриттів нових земель на задній план завдяки пріоритетному положенню в політиці та економіці таких країн як Нідерланди та Англія. Буржуазно-демократична революція в 1566 р. дала можливість Нідерландам вже в XVII ст. стати на шлях індустріального розвитку, в результаті чого голландські мануфактури набули шалених темпів виробництва. Величезний торговий флот Нідерландів робив країну посередником в світовій торгівлі, а також сприяв «зникненню білих плям» на світовій карті. Нідерланди стали центром банківської справи та посередником в міжнародній торгівлі між Китаєм, Молукськими островами та Індонезією, з одного боку, та Персією, Аравією та Східною Африкою, з іншого боку. Вони здійснювали також посередницькі торгові операції між Китаєм та Японією. До кінця XVII ст. Нідерланди стають величезною колоніальною державою світу. В XVII ст. в Нідерландах створюються картографічні твори, що узагальнюють результати Великих географічних відкриттів. Це стосується як створення найкращих карт, так і глобусів та атласів, що виготовлялися в Амстердамі та Лейдені.

В кінці XVI ст. керівництво країни призначає премію тому, хто першим пройде Північно-східним шляхом, морями Північного Льодовикового океану, та обігнувши Азію з півночі, досягне Китаю, адже голландців не влаштовував розподіл світу між Іспанією та Португалією. В результаті були споряджені два судна зі штурманом на одному з них Вільямом Баренцом, який вирізнявся великим авторитетом. До результатів цієї експедиції слід віднести значні географічні відкриття (о. Медвежий, о. Шпіцберген). Зокрема, зберігся опис першої зимівлі на Новій Землі, яка закінчилася трагічно. Майже через триста років зимівку команди Баренца виявлять моряки норвежської звіробійної шхуни. Всі ці негативні чинники призвели до відмови голландців від пошуків Північно-східного шляху, хоча плавання локального значення здійснювалися декілька разів, а ось пошук південних шляхів їх зацікавив значно більше.

Перші відомості невизначеного характеру про Південну землю голландці отримали від португальських моряків в XVI ст. Очевидно, що португальці і були першовідкривачами Австралії. Залишки експедиції португальців XVI – XVII ст. виявлені на початку XIX ст. на австралійському узбережжі.

В 1606 р. голландцем Вільямом Янсзоном відкритий новий материк, названий Новою Голландією, який лише в XIX ст. стали називати Австралією – Південною Землею. Проте Янсзон відкрив лише західне узбережжя півострова Кейп-Йорк, тому голландці і весь світ будуть ще довго вважати, що Нова Голландія – лише один з гігантських півостровів південного материка. Антарктиду та Австралію вони об'єднували в єдине ціле.

За період 1618 – 1622 рр. нідерландськими моряками досліджена більша частина західного узбережжя. На початку 40-х рр. XVII ст. постало питання, чи

є Австралія частиною Південного материка і чи з'єднана з нею Нова Гвінея. Для цієї місії був обраний молодий капітан Абель Тасман. Оцінюючи результати його експедиції можна погодитися з висловлюванням Дж. Бейкера (історико-географа), який назвав А.Тасмана «блискучою невдачею». Занадто великий радіус «австралійського кільця» призвів до того, що Австралія, Тасманія і Нова Гвінея виявилися в його середині. Проте дана експедиція була однією з найвизначніших в XVII ст. Під час цього плавання відкрито Вандіменову Землю (Тасманію), Нову Зеландію, а також архіпелаг Тонга і Фіджі. Крім того був відкритий новий морський шлях з Індійського океану в Тихий в широтах між Австралією та Антарктидою.

Абель Тасман, сам того не відаючи довів, що Австралія є самостійним материком. Голландці також намагалися проникнути в Північну Америку (плавання Адріана Блока та ін.). Подорожі голландців різного характеру призвели в кінцевому результаті не лише до видатних наукових відкриттів, але і до створення величезної колоніальної імперії. Одні лише володіння в Індонезії перевищували територію Нідерландів в 60 разів. І навіть в кінці XVIII ст., коли наймогутнішою стає Англійська імперія, на одного голландця приходилося 23 мешканця колоній, а в англійців було лише 10. Досягнення культурного характеру – як наслідок подорожей, також були вельми значні. Голландці познайомили Європу з чаєм в 1610 р., а також з кавою в 1616 р., вони були монополістами в роботоргівлі (з 1640 по 1701 рр.), постачали рабів в Америку з 1619 р.

Згодом після Нідерландців на шлях нових географічних відкриттів та колоніальних захоплень стала Англія. Англійських купців цікавила можливість Північно-Східного проходу: наявність морського шляху з Атлантики в Тихий океан вздовж узбережжя Північного Льодовитого океану. Таким чином вони прагнули дістатися до берегів Східної Азії, проникнути в Китай та Індію.

До відомих експедицій цього часу слід віднести експедицію Себастьяна Кабота (1474-1557рр.) в 1548 р., в якій взяли участь 11 купців та 105 членів екіпажу. Англійці дісталися до гирла річки Варзіни на Мурманському узбережжі, де зупинилися зимувати. В результаті суворих кліматичних умов всі члени екіпажу загинули. Згодом вся документація, знайдена на суднах, була передана англійцям. З трьох суден вдалося врятуватися лише одному, який проплив Біле море і в серпні 1553 р. увійшов в гирло Північної Двіни, де зумів отримати допомогу від поморів. Згодом відбулася зустріч Івана Грозного та Ченслера – посла Англії. Через рік були встановлені дипломатичні відносини між Англією та Росією. Англійським послом став Ченслер, а Росія скерувала в Англію Осипа Непею, який спромігся в Лондоні добитися встановлення пільг для російських купців, аналогічних пільгам англійців в Росії. В 1583 р. заснували Архангельськ, через який протягом майже усього XVII ст. здійснювалося до 70 усіх російських зовнішньоторговельних операцій. Очевидно, що не англійці, а русичі були першовідкривачами шляху з країн північно-західної Європи через північне узбережжя Норвегії в Російське Біломор'я. Мешканці Туманного Альбіону через труднощі та небезпеки маршруту на певний час забули про можливість прорватися через арктичні моря східним шляхом в Китай. Проте в 1607 р. Генрі Гудзон здійснив плавання в пошуках шляху в Китай та Індію арктичним шляхом, проте не на

схід, а на захід, вздовж східного узбережжя Гренландії. Через непрохідні льодяні поля він повернув на схід та вийшов до островів Ньюленд (Шпіцберген). Повернувшись в Англію він сприяв розвитку англійського китобійного промислу біля берегів цих островів. Друга експедиція Гудзона, скерована на пошуки Північно-східного проходу, виявилася невдалою. Перейшовши на службу в Ост-Індійську компанію він вирішив відкрити Північно-західний прохід. Всього Баренц здійснив чотири експедиції, які завершилися трагічно, оскільки в останній з них капітана з сином висадили в затоці помирати, що згодом стала називатися на честь його імені – **Гудзоною**.

Серед інших відомих англійців слід згадати наступних мандрівників:

- Вільям Дампір (1652-1715 рр.). Серед його здобутків: дослідження пн.-зх. узбережжя Австралії («Подорож в Нову Голландію»); першим зібрав зразки австралійської флори; став засновником орнітологічних досліджень Австралії;
- Семуел Уолліс (1728-1795 рр.). Відкрив п'ять великих островів архіпелагу Туамоту, острів Гаїті, окремі острови з групи Самоа та Маршалових;
- Філіп Картер (? -1796 рр.). Відкрив низку одинарних островів в Тихому океані: Піткерн, Ванікоро, Монабу та ін.

Імена цих мандрівників прославили англійську корону низкою географічних відкриттів, розширивши тим самим кордони її імперії.

Свій внесок в географічні відкриття зробила низка вчених Епохи Просвітництва, що розпочалась в Англії в останній третині XVII ст., в незначній мірі проявивши себе в Франції в XVIII ст., згодом усі її ідеї розповсюджувались по Європі та усьому цивілізованому світі. Просвітництво характеризується як епоха безмежної віри в людський розум та можливість перебудови суспільства на основі взаємного розуміння та справедливих засадах. Це епоха розквіту науки, культури та мистецтва. Залежно від країни хронологічні межі Просвітництва були різні:

- Англія – XVII – XVIII ст.;
- Західна Європа – друга половина XVII – XVIII ст.;
- Росія – друга половина XVIII – поч. XIX ст. (також і для країн Східної Європи);
- Китай, Японія – XIX поч. XX ст.

Чинниками розвитку подорожей та появи туризму в епоху Просвітництва були:

- 1) соціально-науковий прогрес;
- 2) розвиток економіки;
- 3) зміни в мотивації подорожей;
- 4) освоєння географічного простору;
- 5) розвиток світової торгівлі;
- 6) як наслідок попередніх чинників – розвиток інфраструктури для подорожуючих.

Нові знання давали не лише можливість уточнити берегові обриси материків, але встановити їхні точні розміри, а відповідно, розміри Земної кулі. Це стало можливим завдяки двом винаходам: винайдення секстанту, за допомогою якого можна було з борта судна визначити градус широти та

хронометра – годинника, що міг місяцями показувати точний час на морі, тим самим дозволяючи вимірювати географічну довготу.

Одним з найпрославленіших англійських першовідкривачів цього періоду був Джеймс Кук (1728 – 1799 рр.), який був не лише чудовим картографом, але й вирізнявся широким світоглядом наукових інтересів загалом. Найважливішим його завданням був пошук таємничого південного материка. Під час першої своєї навколосвітньої подорожі Джеймс Кук відкрив безліч земель, але головної мети так і не досягнув. Друга подорож була майже повністю присвячена пошукам південного материка. Кук вирішив спуститися далі на південь і обігнути Землю. Йому першому вдалося перетнути Південне полярне коло. Мандрівник повернув на північ коли лише 200 км відокремлювало його від Антарктиди. Під час третьої подорожі в 1778 р. Кук зробив своє останнє відкриття – Гавайські острови. Тубільці викрали шлюпку англійців і в сутичці між англійцями і племенем Кука було вбито. Джордж Кук був, без сумніву, найзнаменитішим серед англійських мореплавців. Його відкриття важко переоцінити. Південні моря в результаті трьох його експедицій виявилися майже повністю дослідженими. Послідовникам Дж. Кука було необхідно лише доповнити створену ним карту окремими деталями.

В другій та третій експедиціях Дж. Кука брав участь видатний мореплавець та першовідкривач Джордж Ванкувер (1757 – 1798 рр.). В 1791 р. він очолив експедицію з метою дослідження тихоокеанського узбережжя Північної Америки. Його трьохтомна праця «Подорож для відкриття в Північний Тихий океан» доповнена чудовими картами, вийшла в 1798 р. та була досить високо оцінена науковою громадськістю.

Ще один мандрівник, агент Північно-західної хуτροвої компанії, купець Олександр Маккензі (1764 – 1820 рр.), двічі пересік Північну Америку, пройшовши біля 10 тис. км. Паралельно з основним видом діяльності (торгівлею) він відкривав річки, озера, гори та затоки, досліджував Невільничу річку та Велике Невільниче озеро. Його іменем названі відкриті ним гори, річки, затока та низовина.

Серед мандрівників-дослідників були і французи. Серед них Жан Франсуа Марі де Сюрвіль та Жан Франсуа Голуб де Лаперуз (1741 – 1788 рр.), Луї де Бугенвіль (1729 – 1811 рр.). До видатних французьких мандрівників XVIII ст. необхідно віднести також Етьєна Маршала, що мав на меті дійти до узбережжя Північної Америки через Атлантичний океан та Вогняну Землю, де прагнув в американських індіанців закупити хутра, що високо цінувалися в Китаї, і таким чином здійснити торгово-фінансові операції. Проте експедиція здійснила курс та потрапила на Маркізькі острови. Е.Маршалу належить честь відкриття островів Революції в цьому архіпелазі, один з яких був названий його іменем. Крім того, торгова експедиція Е.Маршала займалася картографуванням біля берегів Америки, що було цінним внеском в науку та мало велике практичне значення для подальшого мореплавства.

В епоху просвітництва розпочинається наукове дослідження материків. Африка, відома європейцям тисячоліття, тим не менше була для них загадкою. Торгові маршрути пролягали або вздовж північного узбережжя «чорного материка», або відходили від фортів, створених морськими державами на узбережжі. Ці центральні райони залишилися невідомими та недосяжними для

людей та науки. Окремі сміливці намагалися якимось чином це виправити. Так, Мішель Адансон ще в середині XVIII ст. зробив спробу вивчення флористично-фауністичного світу усього материка. Протягом п'яти років він досліджував гирло р. Сенегал, вважаючи, що це р. Нігер. В результаті з'являється багата та унікальна колекція рослин, тварин та мінералів. В 70-ті роки XVIII ст. зоолог Андрес Спарман та ботанік Карл Тунберг здійснили подорож з метою вивчення природи Південної Америки. Вони зібрали не лише цінні відомості про фауну, але й про місцевих мешканців – готтентотів. Їхні праці стали бестселерами через унікальні відомості про невідомі народи Африки. Так, Спарман описав слонів, левів, леопардів, гієн, гіпопотамів та інших тварин, про чий спосіб життя взагалі не було відомо. Здобутками Тунберга, який здійснив низку подорожей в тому ж районі, що і Спарман, були його орнітологічні та етнологічні дослідження.

Першовідкривачем досліджень внутрішньої Африки був Мунго Парк (1771 – 1806 рр.), який в кінці XVIII ст. досліджував території вздовж річок Гамбіт та Нігера. Свої мандрівні враження М. Парк описав в «Подорожі у внутрішні області Африки в 1795 – 1797 рр.». Одним з перших дослідників Сахари був німецький мандрівник Фрідріх Конрад Хорнemann (1772 – 1861рр.). Його щоденник «Подорожі від Каїра до Мурзука в 1797 – 1798 рр.» був виданий Британським Африканським товариством. Це була подорож виключно з науковою метою.

У XVIII ст. розпочалося вивчення Аравії. Зокрема, восени 1762 р. експедиція короля Данії здійснила висадку на узбережжі Червоного моря. В результаті спільної праці п'ятьох вчених вийшла праця «Опис Аравії», де Карстен Нібу (1733 – 1815рр.) узагальнив усі дослідження своїх колег. Внесок К. Нібура в розвиток гуманітарних наук неможливо переоцінити. Під час перебування в Персії він відвідав древню столицю держави Акменідів – Персеполь, де зробив копії низки клинописних надписів. Завдяки цьому через пів століття німецький вчений Георг Гротенфенд розпочав демонстрацію давньоперського клинопису.

В Новий час збільшилася кількість подорожей з торговою метою. Обмінні операції охопили увесь світ. В XVII ст. згодом і в XVIII ст. світовий простір був чітко поділений на зони впливу між різними групуваннями купців. Наприклад, торгові сітки індійських купців виходили далеко за межі Індії, зокрема в Ісфагані, Стамбулі, Астрахані та Москві. Існували також торговельні сітки італійців, голландців, англійців, вірмен, євреїв, португальців в іспанській Америці.

Так, вірменські купці створили колонії по усій території Ірану, були помічені у всіх регіонах Індії, перетнули Гімалаї та досягли Лхаси, звідкіля їздили торгувати з Китаєм. Відомо, що представники вірменських торгових колоній добиралися до Архангельська в XVII ст., оскільки Московія була для них певним транзитним простором, через який можна було проникнути в Польщу, Німеччину, Швецію. Вірмени торгували з Нідерландами, Англією, Швецією, навіть проникли в Італію. Своєрідними перевальними пунктами між Сходом та Заходом були колонії вірмен, що проживали у Львові. Вони були ніби державою в державі: з власною юриспруденцією, топографіями та повним контролем над усіма караванними перевезеннями в бік Османської імперії.

Проте існувала ще одна мережа, що охоплювала майже увесь світ, - мережа Європейських торговців. Їхня діяльність стала повсюдною вже в часи Римської імперії. Під час арабського халіфату євреї торгували від Кантона та Індостана до Кадісу. В XVII ст. єврейські купці сприяли розширенню голландської торгівлі на Піренейський півострів, а також припиненню торгівлі власне італійських купців, зокрема в Середземномор'ї. Вони розвивали торгівлю в Новому світі, до прикладу, торгували цукром в Бразилії та на Антильських островах. У XVIII ст. вони закріплюються в Англії, а також в Марселі та Бордо, поступово прибираючи до рук атлантичну торгівлю.

Таким чином, в XVII – XVIII ст. відповідні, як місцеві так і міжнародні маршрути, якими переміщувалися безліч людей. Важко уявити, що всі вони керувалися виключно питаннями збагачення та торгівлі і не знайомилися з історичними пам'ятками цих країн, де вели торгівлю. Крім того для великомасштабної міжконтинентальної торгівлі необхідні були готелі та постоялі двори, де купці в безпеці могли жити під час переїздів або ярмарків, що були дуже популярними в Європі в той час. Таким чином торгівля сприяла становленню туризму, розвивала готельне господарство. Цілі квартали, що виокремлювалися в східних містах для іноземних купців слугували праобразом Німецьких дворів в Європі.

В період Нового часу продовжує розвиватися лікувальний туризм. Тоді виникли перші морські курорти. Відпочиваючи на визнаних європейських лікувальних курортах, людина приєднувалася до еліти, отримавши своєрідний «знак якості». З другої половини XVIII ст. з'являється мода на лікування та загалом на відпочинок «на водах». Для розваги аристократів в курортні місця приїжджали кращі театральні та музичні колективи.

Також з другої половини XVIII ст. все більше молодих англійців закінчують свою освіту та «вступають в доросле життя» після подорожі Європою. Так як Британія була безумовно найбагатшою державою в світі, це вплинуло на туризм. Багато авторів вже в кінці XVIII ст. називали англійців «нацією мандрівників», так як подорожуючих англійців можна було зустріти в Європі всюди. Проте все більшої популярності для відпочинку, зокрема підвищення власного інтелектуального рівня, набуває Швейцарія. Її туристи, прагнучи здійснити культурно-пізнавальну подорож, традиційно відправлялися в Італію.

В XVII – XVIII ст. масштаби подорожей збільшуються. «Звичними» стають навколосвітні подорожі. Сотні суден щорічно перетинають акваторії Тихого, Атлантичного, Індійського океанів. Міжнародна торгівля вдосконалюється, діяльність торгових компаній охоплює все більші території та більшу кількість людей. В епоху Просвітництва частіше організовуються експедиції власне з науковою метою, розпочинається планомірне вивчення материків. Проте не втрачають «своїх клієнтів» паломницький та лікувальний туризм. В останньому виділяється новий напрямок – морське курортотолікування.

4.3. Політичні передумови в розвитку туризму

Політичні фактори відіграють значну роль у розвитку туризму. Ключовим моментом тут є взаємовідносини між країною походження туриста та країною, що його приймає. Протягом усієї історії європейські держави постійно воювали одна з одною і, зазвичай, особливого бажання відвідати країну, що донедавна була ворогом, у людей не спостерігалось, і навпаки – країни-союзники відвідувалися туристами з більшим бажанням. Зрозуміло, що в період політичного напруження посилений прикордонний контроль не сприяв закордонним візитам: громадянам недружніх країн могли або взагалі заборонити в'їзд, або, в кращому випадку, ввести для них візовий режим.

Не дивлячись на те, що курс обміну валют вважається економічним питанням, він все ж має політичне забарвлення, адже від нього безпосередньо залежить купівельна спроможність туристів, що прибувають з-за кордону, і влада може регулювати потоки приїжджих, встановлюючи вигідні чи невигідні курси обміну в залежності від відносин з тією чи іншою країною. Очевидно, що єдина валюта позитивно впливає на розвиток туризму. В часи Римської імперії її грошовий знак визнавався повсюдно, що було серйозним стимулом для мандрівників. І, навпаки, в Середньовіччі, інколи в межах однієї країни визнавалася різна валюта. Файнс Моррісон, вчений, європейський мандрівник, в 1589 р. писав, що в Німеччині існувало більше 20 грошових одиниць, в нинішніх країнах Бенелюксу – п'ять, в Швейцарії – вісім. Крім того, що міняйли намагалися обманювати іноземців, їх було дуже важко знайти. Перехід 25 країн-членів ЄС на єдину європейську валюту (євро) – чого не спостерігалось з часів Римської імперії – став потужним стимулюючим фактором розвитку європейського туризму, хоча присутність негативних моментів також існує. Ще одною політичною перешкодою для туристів було і є податкове мито, що впливало на пересування людей починаючи з ранніх періодів зародження та становлення туризму. Ще в середні віки використовувався будь-який зручний випадок, під час якого була можливість скористатися за рахунок іноземця поповнити державну скарбницю. Наприклад, в 1413р. в Бад-Пірмонті (Саксонія), вперше введена плата за користування джерелами мінеральних вод. Проте історичний досвід також свідчить, що природною реакцією туристів на такі дії є переорієнтація на інші, більш доступні курорти, відтак вимагаючи в приїжджих гроші, ніколи не слід забувати про відчуття міри.

Мандрівки, пов'язані з перетином кордону, часто обмежувалися владою. В різні періоди ті чи інші держави обмежували пересування людей, навіть між містами та частинами країни, в межах власної території. В XVIII ст., до прикладу, щоб переїхати з одного французького міста в інше, необхідно було мати внутрішній паспорт, а в Америці, до самого початку Війни за незалежність, схожі документи вимагали для подорожей між окремими штатами.

Вперше термін «паспорт» згадується в британському законодавстві вже в 1548 р. Походження таких документів пов'язане з середньовічним *testimoniale*, папером, котрий наставники монастирів видавали паломникам, як захист перед

арештом за бродяжництво. З часом документи, що давали право на подорожі, стали видаватися органами влади, особливо якщо країна перебувала в стані війни з сусідніми європейськими державами.

До початку XIX ст. мало хто наважувався на далекі поїздки – в більшості випадків вони були пов'язані з державними справами. Монархи, побоюючись інтриг та змов з іноземними державами, строго контролювали такі поїздки – придворним видавалися спеціальні дозволи ніби для того, щоб полегшити їхню подорож, а насправді вони лиш обмежували свободу пересування підданих. В Британії схожий контроль також був прерогативою монарха, а протягом XVI-XVII ст. для отримання «дозволу на заморську мандрівку», необхідно було подати спеціальне прохання. В XVIII та XIX ст. кількість бажаючих отримати схожі дозволи зросла, проте дозволити собі це задоволення могли лише заможні люди – в 1830 р. британський паспорт коштував 2,37 фунта за сьогодишньою грошовою системою – ця сума відповідна тижневому заробітку. Завдяки значному попиту до 1858 р. плата за паспорт зменшилася до 10 пенсів – денної зарплати більшості громадян.

Незважаючи ні на що, починаючи з кінця XIX ст., попит на подорожі починає зростати і дотримуватися традиційного порядку видачі паспортів, встановленого в середині XVIII ст., стає неможливо. До прикладу, Британське міністерство закордонних справ видавало паспорти на основі особистого знайомства з заявником, проте з часом від такого принципу довелося відмовитись. Як не дивно, в ті часи такі країни як Франція та Бельгія, надавали паспорти навіть іноземцям. Як результат, в середині XVII ст. більшість європейських країн відмовилися від практики видачі паспортів у мирний час. Такої ж політики притримувалися і США, де мандрівнику не потрібно було мати паспорт, якщо не брати до уваги періоду Війни за незалежність. Що стосується Об'єднаного Королівства, то в 1846 р. з'явилися органи, що регулювали порядок виїзду за кордон комерсантів і дипломатів, в той час як звичайним туристам не потрібно було жодних офіційних документів.

Після відміни паспортів, знову ввести їх було дуже складно. Коли в 1882 р. Бельгія намагалася зобов'язати іноземців пред'являти паспорти на перевірку, це викликало шквал негативних відгуків в британській пресі. Після Першої світової війни ситуація змінилася. Практично повсюдно вводилися паспорти з фотографіями власників, а в 1921 р. члени Ліги Націй узгодили єдину форму цього документу. В Британію паспортна система повернулася в 1916 р., хоча в 1924 р. Бельгія знову дозволила британським туристам приїжджати без паспортів. У відповідності з «Законом про іноземців», в 1905 р. в Британії виникла офіційна еміграційна служба, що було характерним і для XX ст.

4.3. Використання морських транспортних засобів в туризмі

Технічний прогрес XIX ст. призвів до появи нового виду сухопутного транспорту (залізниці), а використання принципу парової тяги призвело до появи нового покоління суден. В даному випадку необхідність стимулювала винахідливість. Постійно зростаючі об'єми міжнародної торгівлі (особливо між Британією та Північною Америкою) викликали необхідність розвитку швидших та надійніших водних видів транспорту, що зв'язали Англію з материком. Як вже згадувалося, паромне сполучення між Брайтоном та Ділом з'явилося ще в

1761р., проте перший регулярний комерційний рейс через Ла-Манш введений лише в 1821 р. (Дувр - Кале). Залізничні компанії швидко усвідомили необхідність пов'язати обидва види транспорту в одну систему, і в 1862 р. вони отримали можливість купувати та експлуатувати судна. Згодом контроль над пароплавними компаніями перейшов до залізничників, і переправа через протоку Ла-Манш стала звичною послугою.

З появою глибоководних суден, перед туристами відкрилися нові можливості - можна було плавати в Північну Америку чи Південно-Східну Азію; вважають, що власне компанія «Пенінсьюла енд Орієнтал Стім навігейшн» (P&O) вперше налагодила регулярне сполучення з Індією та Південно-Східною Азією (1838 р.). За нею з'явилась компанія «Кунард Стімшип», що в 1840 р. підписала вигідний контракт на перевезення пошти та відкрила рейс на Північноамериканський континент, в результаті отримала чималі прибутки. В другій половині століття Британія, як першопроходець в області організації далеких регулярних рейсів, зайняла домінуюче положення на світовому ринку морських перевезень, хоча вже згодом в неї з'явилися конкуренти у вигляді індустріальних країн – мова йде в першу чергу про популярний північноамериканський напрямок. Цей престижний та високоприбутковий маршрут був вигідним не лише шляхом поштових перевезень, а й завдяки величезному попиту з боку туристів та вантажовідправників (торгівля з північною Америкою набирала обертів). З часом потік пасажирів збільшувався за рахунок цілої хвилі емігрантів з Європи (особливо ірландців) та значної кількості американців, які вирішили відвідати європейські країни. Томас Кук зіграв чималу роль в пожвавленні ринку пакетних турів, спорядивши в 1866 р. першу туристичну групу в Північну Америку. В 1872 р. він організував для 12 туристів (кожен заплатив по 200 фунтів стерлінгів-значно більшу суму, ніж середня зарплата за рік) перше кругосвітнє плавання, часовою протяжністю 220 днів.

В 1869 р. розпочав функціонування Суецький канал, в результаті чого зріс попит на послуги компанії P&O, що пропонувала поїздки в Індію. В кінці XIX ст. розвиток судноплавства в різних частинах світу призвів до утворення кортежів судновласників, які створили картельні угоди, предметом яких були тарифи та умови перевезення, сподіваючись, що схожі домовленості забезпечать стабільний прибуток протягом року, не дивлячись на сезонні коливання ринку. Проте невтішним результатом стало послаблення конкуренції на ціновому рівні, що дозволило судновласникам отримувати надприбутки до того часу, коли в середині XIX ст. їх потіснили авіаперевізники.

4.4. Виникнення та розвиток морських курортів

Приймати морські ванни не схвалювали в Європі впритул до епохи Відродження. Не можна стверджувати про повну відсутність купання в морі, проте публічне роздягання не відповідало моральним принципам того часу. Тільки після того, як морська вода почала асоціюватися з оздоровчим ефектом, морські купання стали розповсюдженим явищем. До початку XVIII ст. лікувальні властивості морської води отримали широке визнання, хоча

спочатку її вживали як питну воду. Очевидно, що медицина того часу прийшла до висновку, що морська вода повинна містити ті речовини, що містилися в мінеральних водах. На початку XVIII ст. маленькі рибальські поселення вздовж узбережжя вже приймали перших гостей, які бажали «підлікуватися», тобто попиту морської води і покупатися. Не дивно, що Скарборо, єдиний традиційний spa-курорт, що володів виходом до моря, одразу ж скористався цією перевагою, і до 1730 р. це місто а також Брайтон, стають центрами тяжіння багатьох відпочивальників, хоча справжню популярність морські купання набули після публікації в 1752 р. знаменитої медичної праці Річарда Рассела «Трактат про лікування морською водою порушень в роботі залоз, зокрема цинги, жовтухи, золотухи та прокази». Згодом і Блекпул і Саутенд та інші англійські морські курорти набувають значної привабливості в очах потенційних клієнтів. Хоча в дійсності, пошановувачі морських ванн відвідували Блекпул ще тоді, коли він нічим не нагадував курорт: робітники з усієї околиці з'їжджалися сюди на возах для змиття бруду після робочого дня. Пік розквіту цих міст припадав на період з 1750 по 1850 рр. Лікування за допомогою водних процедур набуло широкої популярності в Британії в першу чергу завдяки зростанню людського благополуччя, що спостерігається в період торгівельного та промислового підйомів. Як результат, курорти мінеральних вод, розташовані далеко від моря, практично не справлялися з потоком бажаних покращити власне здоров'я. І навпаки, нові приберегові туристичні центри мали практично необмежені можливості для розростання. Моральні бар'єри, пов'язані з публічним роздяганням під час прийому морських ванн, були зняті після винайдення спеціальної kabini для переодягання на колесах. Таким чином, основні перешкоди розвитку морських курортів були зняті.

Безперечно, попит на даний вид відпочинку міг би бути вищим, якщо б в той час існували швидкі та доступні засоби пересування. Проте, в середині XVII ст. шлях з Лондона в Брайтон все ще займав цілих 2 дні, а вартість квитка набагато перевищувала фінансові можливості звичайного робітника – вона відповідала шістьом тижневим зарплатам. Ще однією проблемою цих курортів був дефіцит житла: попит набагато перевищував пропозицію. Тим не менше, на початку XIX ст. ситуація докорінно змінилася.

Перш за все, з появою пароплавів подорожі з Лондона на курорти, розташовані в гирлі Темзи, стали дешевшим задоволенням, а швидкість пересування збільшилася. В 1815 р. схожий вид транспорту з'явився і на маршруті Лондон – Грейвсенд, а через п'ять років пароплави курсували до міста Маргіт. Схоже послуга настільки сподобалася пасажиром, що згодом і на більш віддалені курорти можна було дістатися на прогулянкових суднах. У зв'язку з цими нововведеннями виникла необхідність в спорудженні пристаней, де можна було б висаджувати людей; з часом чисто функціональне призначення пристаней доповнили соціальним - вони стали місцем зустрічей та спілкування, де можна було також подихати морським повітрям.

Серйозним ударом по британських курортах стала поява пароплавного маршруту, що пов'язав Британію з континентальною Європою. В 1761 р. паромне сполучення зв'язало такі міста, як Брайтон та Дін, а пізніше з Кюрхема та Ньюхевена можна було відправлятися у Францію. За деякими оцінками, в 20-х роках XIX ст., кількість пасажирів, мандруючих на континент, складала

приблизно 150 тис. осіб за рік, багато з них їхали власне на морські курорти. Починаючи з 1780 р. основним центром тяжіння стає Рів'єра (ділянка узбережжя між гирлом річки Вар та затокою Спеція). Італійські морські курорти одразу ж скористалися перевагами, обумовленими появою прямої паромної переправи, що поєднала Лондон та Ліверпуль з Генуєю. Так як залізниць ще не було, мандрівка з Лондона в Рим в диліжансі чи екіпажі тривала 3 тижні, лише завдяки налагодженню регулярних паромних рейсів в Італію можна було доїхати в 2 рази швидше. Французькі курорти, розташовані на північному узбережжі між Болонською провінцією та Шербургом, також користувалися успіхом в британців. Інфраструктура починає орієнтуватися власне на англійських туристів - з'являються відповідні культові споруди, британські магазини, аптеки, лікарні, газети. Починаючи з 1830 р. від Парижа до Рів'єри до послуг багатих англійців пропонувалося вишукане житло, що позитивно вплинуло на розвиток як літнього, так і зимового туризму (багато англійців рятувались там від суворого британського клімату). Морські курорти облюбували не тільки британці, а також заможні та знатні представники інших націй. Російські аристократи відпочивали в Криму, Прибалтиці, на Південному узбережжі Франції. Багаті американці зі східного узбережжя їхали на перші курорти, розташовані в межах штатів Нью-Джерсі і Нью-Йорк, а також в новій Англії; починаючи з XIX ст.. найзаможніші з них купують будинки на узбережжі Род-Айленда.

4.5. Розвиток залізничного транспорту та його вплив на туризм

Втілення на початку XIX ст. двох технічних новацій вплинуло не лише на транспорт, але і на туристичну галузь в цілому. Першою з цих новацій стала залізниця.

Перша в Британії пасажирська залізнична колія пролягла між Стоктоном та Дарлінгтоном (1825 р.). Ця подія не лише повідомила про початок реалізації широкомасштабної програми спорудження залізничних колій у всіх регіонах планети, але і стала передумовою революційного зрушення в розвитку туристичної індустрії. До цього моменту поїздки були пов'язані зі значними труднощами і навіть виникле в 1760 р. водне сполучення не відрізнялося особливою привабливістю, через дуже низьку швидкість пересування (тому цей вид транспорту використовувався для перевезення вантажів). В 1825 р. всі згадані засоби пересування виявилися на межі зникнення в зв'язку з тим, що швидкість пересування залізничного транспорту досягнула 15 миль за годину – це було на 3 милі за годину швидше у порівнянні з найшвидшим диліжансом. 3 травня 1830 р. «Інвікта», перший пасажирський потяг на паровій тязі, здійснив пробний рейс Вайтстейбл - Бат - Кентербері. Через десять років після появи залізничного сполучення на маршруті Ліверпуль – Манчестер паровози починають курсувати між великими промисловими центрами Британії, центральноєвропейських країн та інших регіонів планети. Наприклад, на східному узбережжі США пасажирські перевезення набирають обертів починаючи з 20-х рр. XIX ст., а в 1869 р. відбувся перший трансконтинентальний рейс. Одним з найбільш грандіозних проєктів,

запущених в 1903 р., стала Транссибірська залізнична магістраль, що пов'язала Москву з Владивостоком і Порт-Артуром (тепер Льюїсунь).

Що стосується Британії, на відміну від перших маршрутів, орієнтованих в основному на потреби комерції, нові маршрути були розраховані на відпочивальників, які їхали на популярні морські курорти, зокрема, Брайтон, тим самим відкривши доступ для ширших верств населення. Разом з тим, більшість залізничних компаній виявилися неготовими реалізовувати можливості, пов'язані з масовим перевезенням відпочивальників та продовжували акцентувати увагу на обслуговуванні бізнес- туристів. Дійсно, в 40-х рр. XIX ст. потік пасажирів значно збільшився; з 1842 по 1847 рр. кількість мандрівників, що надали перевагу потягу, збільшилася з 23 до 57 млн. осіб в рік. На перших порах конкуренція між залізничними компаніями, базувалася на якості обслуговування, а не на ціні, хоча вже з перших днів існування залізниці пасажирів мали можливість здійснювати одноденну розважальну прогулянку. Хоча до того часу, коли підприємці почали стимулювати розвиток залізничних мандрівок, організовуючи екскурсії за спеціальними цінами, пройшло чимало часу. В одних випадках для цього використовувалися звичайні потяги, в інших - спеціальні вагони, замовлені для перевезення екскурсантів до місця призначення, що пізніше започаткувало чартерні авіарейси - як одну з основних послуг пропонованих нинішніми туроператорами.

Томас Кук, всупереч загальнорозповсюдженій думці, не був першопрохідцем у сфері організації туристичних поїздок. Дехто приписує цю роль серу Роланду Хілу, голові брайтонської залізничної компанії (інші стверджують, що першим пакетним туром можна вважати поїздку групи пасажирів з Вейдбріджа в Бодмін на церемонію публічного повішання!), тобто і заперечувати, що екскурсійні потяги курсували і до 1841 р. ніхто не буде. В той же час Кук безперечно вплинув на розвиток туристичного бізнесу. В 1841 р., будучи секретарем Асоціації тверезих людей Південної та центральної Англії, організував для членів організації екскурсійну поїздку по маршруту Лестер - Лафборо. Плата за поїздку складала всього один шилінг (5 пенсів) в обидва боки. Успіх згаданого дійства полягав у кількості учасників - в ньому взяли участь 570 осіб - це спонукало Кука на подальше використання чартерних потягів, а в 1845 р. процес поставили на комерційну основу.

Ці та схожі заходи призвели до того, що відпочивальники масово рушили на морське узбережжя. За окремими відомостями, в 1844 р. лише за три Пасхальних дні, майже 15 тис. пасажирів скористалися маршрутом Лондон - Брайтон, в той час як на інші курорти рушили сотні тисяч мандрівників, рятуючись від сажі та пилу великих міст; в 1862 р. в Пасхальний понеділок Брайтон відвідало 132 тис. туристів.

При підтримці органів державної влади, зокрема міністерства торгівлі, в 50-х рр. XIX ст. залізничні компанії розпочинають самостійно створювати умови для популяризації схожого виду відпочинку: пропонують одноденні екскурсії за зниженими цінами, мандрівки вихідного дня та більш тривалі поїздки. В 1855 р. поле діяльності Кука розповсюдилося і на континентальну Європу - він організовує перші «ексклюзивні тури», що пропонують відвідини Паризької виставки. Цьому передували успішні поїздки в Лондон, на Велику виставку (1851 р.) - загальна кількість відвідувачів сягала 3 млн. осіб.

Кук досконало знав світ туризму та володів особливою проникливістю. Його успіх пояснюється високим ступенем відповідальності, з якою він підходив до організації туристичних програм, а також вмінням зніжувати проблеми; він вперше налагодив по усьому світі тісні контакти з готелями, судноплавними та залізничними компаніями, намагався забезпечити найвищий рівень сервісу за помірну плату. Того, хто їхав за кордон вперше, супроводжували гіді, тим самим відгороджуючи мандрівника від будь-яких хвилювань. Крім того, починаючи з 1867 р. він використовує готельні ваучери (путівки з відривними талонами), даючи туристам можливість оплатити проживання завчасно та представити адміністрації готелю підтверджувальний документ. В 1874 р. Кук реалізував ідею «циркулярного акредитаційного мита» (праобраз сучасних дорожніх чеків), тобто векселя, котрого можна було обміняти на місцеву валюту. Цей крок дозволив вирішити більшість проблем, пов'язаних з розмаїттям грошових систем, що існували на той момент в Європі. Проте ця ідея не була нова, ще в 1772 р. Роберт Херріс заснував Лондонську обмінну компанію, намагаючись зайнятися видачею схожих документів. Власне Томас Кук популяризував ці нововведення, тим самим значно полегшивши життя добропорядним мандрівникам (в Північній Америці схожа послуга введена лише в 1891 р. при появі компанії «Америкен експрес»).

В середині XIX ст. дуже доречно був винайдений фотоапарат. Ця подія стала ще одним стимулом для мандрівок закордон, через престиж. Іноземні туристи вперше отримали можливість, на заздрість друзям, сфотографуватися на фоні історичних пам'яток Європи. Розвиток залізничного транспорту супроводжувався зниженням популярності такого засобу пересування, як диліжанс. Єдиним шансом на виживання залишалися допоміжні перевезення пасажирів до найближчих залізничних станцій, проте це могло зупинити закінчення ери кінного транспорту, а також зменшити кількості клієнтів придорожніх готелів. В той же час готелі, розміщені на курортах, швидко адаптувалися до нових реакцій, хоча кількість житла в туристичних центрах, куди можна було дістатися по залізниці, не відповідала постійно зростаючому попиту. Починається будівництво нових готелів, далеко не останню роль тут відігравали залізничні компанії, що будували великі привокзальні готелі, вплинувши тим самим на розвиток індустрії розміщення на наступні 100 років. Необхідність приваблення фінансових інвестицій в цю сферу призвела до появи перших готельних мереж та корпорацій.

Вікторіанська епоха принесла відповідні соціальні та суспільні зміни, сприятливі для розвитку туризму. Люди знову проявляли цікавість до морських купань, що означало неминуче розширення залізничної мережі, і як наслідок, швидкий ріст курортів. Відомо, що однією з характерних рис вікторіанського суспільства була визначальна роль сім'ї, як соціального інституту, а відпочинок на морських курортах прекрасно вписувався в схему сімейного дозвілля. В той час закладаються основи традиційних курортних розваг – німецькі оркестри, чорношкірі виконавці пісень, лялькові вистави, шарманки, катання на вісліку, прогулянки по набережній стали обов'язковим атрибутом відпочинку на узбережжі. В той же час більшість курортів починають набувати відповідного соціального статусу, який часто залежав від їхнього географічного положення: одні курорти (ті, що знаходилися поблизу від Лондона та інших міст) робили

акцент на одноденних екскурсіях, тоді як інші орієнтувалися на відповідні соціальні прошарки населення. Як правило, останні виносилися за межі міста, хоча інколи винятковість того чи іншого курорту пояснювалася бажанням місцевої еліти загальмувати експансію залізничного транспорту. Наприклад, Борнмут протистояв намірам скерувати туди потяги з Пула впритул до 1870 р. Окремі міста, що мали добрі шанси перетворитися в привабливі для мандрівників місця, не встояли під натиском промисловості – це і Соунсі, і Хартлпул, Саутхемптон, де замість пляжів з'явилися доки. Бажання оздоровитися було одним з ключових факторів, що визначали вибір місць відпочинку, хоча з морських купань акцент поступово змінився в бік морського повітря. Клімат став важливою складовою комплексу послуг, що пропонувалися курортникам. До прикладу, в Скарборо особлива увага приділялася кількості сонячних днів та цілющим властивостям свіжого повітря, а Борнмут славився власними сосновими лісами. Морські курорти континентальної Європи, що також не страждали від відсутності популярності, розпочали формування власного іміджу - Шевенінген в передмісті Гааги, Остенд, Біаріц, Дювіль були для британських туристів не менш привабливими, ніж середземноморські курорти, що вийшли в лідери через століття. Часто англійці їхали закордон, щоб вирватися з тенет моралізаторства, характерного для середнього класу вікторіанської Англії. Найбільш придатним місцем для цього вважалося місто Монте-Карло, знамените своїми казино. Спроба змінити рутинну обстановку - одна з рис, характерних як для XVIII ст., так і середини XX ст. Очевидно, що подорожі на континент були досяжні лише порівняно заможним громадянам, і послуги, що пропонували залізничні компанії, були розраховані власне на платоспроможних клієнтів. В 1883р. з'явився «Блакитний потяг», що курсував по маршруту Париж – Лазурове узбережжя – Рим, одночасно ввели і «Східний експрес», що доправляв туристів з Парижу на узбережжя Чорного моря. Слід зауважити, що пасажирів цих потягів оточували невідомою до цього часу розкішшю. Потяги далекого керунку з'явилися завдяки реалізації ідеї спальних вагонів, винайденої в США Джорджем Булманом (1869 р.). В 1891 р. ці розкішні вагони запропоновані до послуг пасажирів маршруту Лондон - Брайтон.

В розпал Вікторіанської епохи в Англії розвивається так званий рух романтизму, завдяки якому виникають нові форми проведення дозвілля, пов'язані з появою залізничного транспорту. Репутацію особливо романтичних місць набули береги Рейну та французька Рів'єра, а гірське повітря Швейцарії приваблювало пошановувачів активного відпочинку, тому з 40-х рр. XIX ст. курорт стає популярним серед британців. В 60-ті роки британці розпочинають займатися альпінізмом, цікавість до якого ще більше підсилюється з появою лежачарського спорту. Хоча лежача були відомі ще в давнину, своїм перевтіленням в спортінвентар вони зобов'язані норвежцю Бьорладну Блону, (60-ті рр. XIX ст.). До початку 1890-х рр. британські туристи побували в Норвегії, привезли цю новацію в Швейцарію, а Матіас Здарський познайомив з лежачарським спортом Австрію. Згодом катання на лежачах покладено на комерційну основу, а першопрохідцем в цій сфері вважається сер Генрі Ланн, британський підприємець, який ще в кінці XIX ст. організував перші пакетні тури в Шамоні. Свій внесок в розвиток гірськолижних курортів зробила

залізниця, проте найбільше потішив мандрівників той факт, що всі перешкоди, пов'язані з подорожами за кордон в екіпажах, практично зникли.

4.6. Туристична галузь в кінці XIX ст. Зародження туризму в Північній Америці

Кінець Вікторіанської епохи призвів до соціальних змін. Зростаючий ентузіазм з приводу здорового способу життя та активного відпочинку на відкритому повітрі, співпав в часі з винайденням велосипеда. Велосипедні прогулянки швидко набули загальної популярності. Це не лише підвищило цікавість до активного дозвілля, але і ввело моду на смугле тіло, як символ здоров'я та добробуту, що різко контрастувало з традиційними уявленнями Вікторіанської епохи, згідно яких бліда шкіра вважалась свідченням аристократизму та родовитості. Завдяки велосипеду турист вперше отримав можливість самостійно пересуватися, що сформувало сприятливий ґрунт для нового виду дозвілля – відпочинку на колесах, набуваючи популярності на початку XIX ст. Політична стабільність в кінці XIX і на початку XX ст., призвела до формування винятково сприятливих для туризму умов. З 1871 р. по 1914 р. в Європі не спостерігалось жодних міжнародних конфліктів (це був один з найтриваліших мирних періодів в житті людства), внаслідок чого ця частина світу стала популярною серед туристів.

На межі XX ст. туристичний бізнес набуває формальних обрисів. Томас Кук і сер Генрі Ланн (в 1893 р. він заснував компанію з організації освітніх турів) були досить відомими людьми свого часу, хоча тоді існувало багато інших компаній. В 1872 р. виникла «Дін енд Доусон», згодом за нею з'явилась «Політехнік турінг асоційейшн» (друга частина назви «Ланн полі»), а в 1882 р. – «Франс турз». В США компанія «Америкен експрес» розпочала здійснювати грошові перекази і ввела в обіг дорожні чеки, хоча до початку XX ст. вона не займалася організацією туристичних поїздок.

Ми вже згадували про вплив такого винаходу, як фотоапарат на підйом туристичного бізнесу XIX ст. На рубежі століть фотографування супроводжувалося культом путівників, без яких не міг обійтись жоден британець, який мандрував за кордоном, в результаті чого з'явилась величезна кількість схожої літератури. Інколи інформація була поверхневою і неточною, проте зустрічалися путівники, що користувалися заслуженою популярністю та перевидавались декілька разів (такі видавці, як Джон Мюррет, чії довідники з'явилися в 1837 р., Карл Бедекер, який опублікував в 1839 р. перший власний путівник, берегами Рейну). До кінця століття позиції лідера на ринку путівників зайняв Бедекер.

4.7. Становлення нового виду туризму

З початком XVII ст. виник новий вид туризму, що став можливим лише завдяки вільнодумству та потягу до знань, ознаменувавши епоху Відродження. Під час правління королеви Єлизавети I, молоді люди, прагнучи зайняти те чи інше місце при дворі, їхали на континент з метою завершення власної освіти. Згодом ця традиція розповсюдилась і на інші прошарки суспільства та в кінцевому результаті Велике турне (цей термін згадується з 1670 р.) в межах основних європейських центрів стає обов'язковим елементом освіти дворян, які мали змогу мандрувати у супроводі наставника протягом трьох та більше років. Додатковим стимулом для таких мандрівок слугувало те, що в часи Єлизавети I для поїздки за кордон вимагався спеціальний королівський дозвіл, а університети мали право видавати такий дозвіл самостійно тим студентам, які виїжджали з метою отримати освіту. Путівник Томаса Наджента «Велике тупне», опублікований в 1749 р., ще більше популяризував освітні тури, а найсміливіші мандрували навіть в далекі країни, такі як Єгипет. Згодом, як у випадку з курортами мінеральних вод, навчання стало лише передумовою для закордонних турів, чимало молодих людей вирушали у Францію чи Італію для насолоди розмаїттям культурного та світського життя таких міст, як Париж Венеція, Флоренція. До кінця XIX ст. ця традиція розповсюдилась в середовищі джентрі (нетитулованого дворянства).

Внаслідок цього, європейські столиці стали доступними для британських туристів. Прованс, Монпельєр та Авіньйон перетворилися на відомі центри тяжіння, зокрема ще й тому, що там можна було перепочити на шляху до Італії. Протягом XIX ст. освітні тури на континент витісняються розважальними, що слугувало основною причиною стрімкого росту популярності серед британців такого курорту, як Рів'єра. Значну роль також зіграла поява в 1821 р. пароплавів, що курсували між берегами протоки Ла-Манш. З початком XIX ст., розвиток туризму в Європі призупинився на цілих 3 десятиліття, у зв'язку з початком наполеонівських війн. Коли ж армії Наполеона були розгромлені, виявилось, що британці полюбили мандрувати в межах власної країни.

4.8. Розвиток бальнеологічних курортів

Оздоровчі spa-курорти з'явилися ще в часи Римської імперії, проте в наступних століттях їхня популярність, що базувалася на нібито цілющих властивостях мінеральних вод, значно зменшилася. Незважаючи на це, в схожих місцях ніколи не відчувалося дефіциту туристів – в Середньовіччі Бат продовжував приймати усіх, кому було необхідне лікування. В епоху Відродження Британія та інші європейські країни пережили нову хвилю цікавості до мінеральних джерел.

В 1562 р. Вільямс Тернер видав книгу, де описувалася лікувальна сила мінеральних вод (мова йшла про Бат та інші європейські курорти). Бат повернув собі минулу славу поруч з іншим Spa- курортом Банстоном, а книга Тернера лише підвищила їхній статус в очах потенційних клієнтів. В 1626 р. Елізабет Фарроу звернула увагу на мінеральні джерела в Чакібіті (Скарборо), що стали основою для створення низки нових Spa-курортів. В цей період

вийшла в світ праця лікаря Едмунда Діна, під назвою "Spra-dasgete Anglica", де мова йшла про «сірчані джерела», що володіють небувальними лікувальними властивостями, виявленими в м. Харрогат. Туди одразу ж рушили відпочивальники, їхня кількість не зменшується і до сьогоднішнього дня. По всій країні з'явилися багаточисельні оздоровниці, інколи в найнесподіваніших місцях: наприклад, Стрітхем, розміщений в південній частині Лондона, одразу ж після відкриття в 1659 р. мінерального джерела, набув славу фешенебельного курорту. За період з 1560 по 1815 рр. на території Британії функціонувало 175 різних Спа-курортів, хоча лише в трьох місцях -Бат, Банстон, Хотвейз (Брістоль) - пропонувався такий метод лікування, як термальні ванни. До 1815 р мережі курортних центрів вже володіли власними театрами, спеціально побудованими для відпочивальників.

Поїздки «на води» швидко перетворилися на один з видів відпочинку, а самі оздоровниці змінили суто медичний нахил на розважальний. Зокрема, Бат протягом XVIII і на початку XIX ст. вважався епіцентром світського життя, де збирався вищий прошарок суспільства (включаючи монарших осіб). На початку XVIII ст. під керівництвом Б'ю Неша місто перетворилося на центр високої моди з силою витонченості та стилю. В зв'язку з збільшенням кількості багатих гостей перед містом відкривалися чудові перспективи; індустрія розваг та обслуговування досягла небувалих висот, тим самим перетворюючи звичайний курорт в праобраз сучасного фешенебельного курорту. Наступним кроком в успішному розвитку Бата слугувало будівництво бювету, навколо якого формувалося все громадське життя міста: Харрогат побудував власний бювет в 1842р., що спонукало виникненню нових можливостей для його розвитку.

На початок XIX ст. на курортах склалася ситуація, яку можна в загальному охарактеризувати, як проходження нижчої точки життєвого циклу, що призвело для зміни постійних клієнтів (джентрі-землевласників замінили заможні комерсанти та інтелігенція). До кінця XIX ст. період розквіту англійських spa-курортів закінчився, хоча на континенті їхній життєвий цикл виявився набагато довшим.

Популярність курортів мінеральних вод континентальної Європи можна пояснити вірою значної кількості людей в їхню цілющу силу (що підтримувалася лікарями), а також пропозицією фінансової допомоги, з боку громадськості та держави, тим, кому необхідне було лікування. Термін, що означає комплексне лікування методом вживання мінеральної води або застосування мінеральних ванн, походить від назви бельгійського міста Спа. Спа-курорти швидко набували популярності в Німеччині (всі міста, що мають у власній назві слово Бад або Баден, зобов'язані своїми назвами наявності мінеральних джерел в тих чи інших місцях), Італії та таких центральноевропейських країнах, як Угорщина, Чехія та Словаччина.

Можна провести цікаву паралель між занепадом англійських курортів мінеральних вод та зниженням популярності морських курортів, що спостерігалось 150 років тому назад. Спа-курорти стали привабливим для довгострокового проживання, і постійні жителі повільно, проте впевнено, витіснили туристів. Ці «переселенці» були в переважній більшості людьми похилого віку, що віддавали перевагу пасивним видам відпочинку та традиційним розвагам. Тобто більшу частину свого часу вони проводили вдома

і грошей на дозвілля не витрачали, що і стало одним з факторів, які прискорили економічний спад Спра-курортів. І все-таки розквіт морських курортів став бомбою сповільненої дії для віддалених від узбережжя курортів мінеральних вод, так само, як з часом розвиток середземноморських курортів призвів до послаблення позицій британських морських курортів.

4.9. Розвиток готельної справи у світі від Середньовіччя до XIX ст.

Чисельні купці, духівництво, а також пілігрими і прочани середньовіччя потребували притулку, який зовсім не з любові до ближнього, а з міркувань авторитету церковників у суспільстві почали надавати монастирі та єпископські двори. У зв'язку з цим стверджують, що саме церква створила перші «готельні ланцюги». З часом ця справа була регламентована едиктом Карла Великого (768 – 814 рр), що накладав на церкви і монастирі обов'язок утримання госпіцій, які надавали мандрівникам нічліг, харчування, медичну допомогу. Особливого поширення такі заклади набули в Швейцарії, яка завдяки цьому має найстаріші готельні традиції і найвищий у світі авторитет у цій сфері.

Монастирі і інші церковні установи приймали мандрівників багатих і знатних, яких садили поруч з головним прелатом, тоді як бідняків розміщували і годували в окремих приміщеннях. Розцінок на кімнати не було, однак завжди очікували на пожертви.

У стародавні віки люди мали непохитне переконання, що молитва дієвіше у місцевостях, що мають безпосереднє відношення до божества. Греки і римляни здійснювали паломництво до віддалених храмів, кельти, слов'яни і германці сходилися до священних гаїв, євреї у великі свята щорічно мандрували у Єрусалим.

У християнському світі паломництво у місця, відзначені діяннями святих, увійшло в звичай з IV ст. – часу офіційного визнання християнства державною релігією Вірменського царства, дещо пізніше – Римської імперії. Збереглися путівники до священних місць з вказівками, як дістатися до храмів, заїжджих дворів або госпіцій, де прочани могли знайти тимчасовий притулок.

Західна церква розрізняла велике і мале паломництво. До першого, окрім подорожей до Палестини, відносили подорож у Рим з метою відвідування численних місцевих святинь і зміцнення авторитету Римського папи у віддалених провінціях. Для мусульманського світу характерним був хадж у Мекку і Медину караванним та морським шляхами.

З часом безкоштовні притулки починають перетворюватися на розраховані на прибуток підприємства. Постійне зростання вимог мандрівників, технічний прогрес стимулювали вдосконалення готельних підприємств. Зі зміцненням феодальної влади повстала необхідність забезпечити тимчасове перебування впливових державних осіб. Біля шляхів будують заїжджі двори, призначені для державних службовців. Їх споруджували не лише одноповерховими, а й дво- і навіть триповерховими. На звання найстарішого з існуючих сьогодні заїжджих дворів претендує двір «У півня-забіяки» у містечку Сент-Албанс (Англія), заснований у 795 році. Приблизно тоді ж з'явилися перші правові акти, що узаконювали правовий статус заїжджих дворів.

Найбільшим центром міжнародної торгівлі IV – XIV ст. в Європі був Константинопіль, куди з'їжджалися купці з півночі, півдня, заходу й сходу – болгари, вірмени, сирійці, араби, єгиптяни, франки, італійці, німці, хорвати, морави, русичі. Звідси товари поширювалися усією Європою. Для притулку подорожніх будувалися гостинні двори, окремі з них збереглися дотепер. Створенню аналогічних закладів сприяли славнозвісні ярмарки у Франції (Сен-Дені, Труа), в Італії (Феррарі, Павії), у німецьких князівствах (у Вормсі, Кельні, Майнці, Шлейрі), на Русі (у Києві, Чернігові, Галичі, Суздалі, Новгороді) та в інших державах.

У Європі світська традиція «платної гостинності» пов'язана зі зростанням міст. Не випадково перші схожі заклади під назвою taberna perpetua (цілодобова торгівля вином) з'явилися на Рейні та Мозелі (один з найважливіших торговельних шляхів Середньовіччя). Відомості про них збереглися в резолюції місцевого архієпископа VIII ст., що забороняла духовним особам відвідування цих місць. У народних піснях і баладах часто згадується про втомленого подорожуючого, який заночував під гостинним чи негостинним дахом. Гостинні двори розташовувалися зазвичай на перетині на важливих торговельних доріг або в центрі міста, на ринковій площі, поблизу головного собору і ратуші. Німці, що торгували з Венецією, мали свій гостинний двір, венеціанці, що торгували з кримськими татарами, створили в Причорномор'ї низку гостинних дворів. Відома низка гостинних дворів генуезців у їхніх чорноморських колоніях (у сучасних Білгороді-Дністровському, Балаклаві, Феодосії, Судаку та ін.).

Прогресивним кроком у діяльності готельних підприємств в Середньовічний період стало створення перших професійних асоціацій. Так, у 1282 році трактирники міста Флоренції в Італії заснували власну гільдію. Гільдії власників заїжджих дворів встановлювали правила і статuti як для своїх членів, так і для гостей. Наприклад, у Флоренції гільдія власників заїжджих дворів мала настільки впливову вагу, що домоглася того, аби спеціально уповноважені міські чиновники зустрічали мандрівників біля міських воріт та скеровували їх в гільдію, де їх поселяли у визначений готель.

Як вже згадувалося, духовно-рицарські ордени середньовіччя (госпітальєри, тамплієри та ін.), що виникли під час хрестових походів, опікувалися над європейськими прочанами, які прибували в Палестину. Основними центрами організації паломництва в Західній Європі були Венеція та Марсель, у Східній – Київ, Ечміадін та Тбілісі. Середземноморські судновласники перевозили паломників, організовували їм супровід до місць паломництва та харчування, охорону і ночівлю, що гарантувало їхню безпеку.

Отже, в Середні віки, задовго до Томаса Кука, діяли організації, які, висловлюючись сучасною мовою, надавали повних пакет туристичних послуг. Показовим є той факт, що за імператора Карла Великого у VIII ст. в одному з госпіціїв для знатних паломників влаштовували пишні прийоми, безкоштовно пропонували послуги цирульника, шевця, а бідним роздавали хліб, фрукти і горіхи.

Чітку хронологію готельної справи можна простежити на прикладі Англії.

Король Генріх VIII, сам того не усвідомлюючи, сприяв розвитку готельної справи, з ініціювавши в 1539 році секуляризацію монастирів. Це відіграло важливу роль у поживленні масових подорожей англійських прочан державними дорогами у єпископські собори великих міст, де відбувалися урочисті богослужіння й відпусти, приурочені до врочистих релігійних свят.

Прочани відтоді мали право зупинятися на два дні в приміщеннях, що раніше належали абатствам або монастирям, де їх розташовували і годували відповідно до їхнього статусу. Отож, після ухвали Генріха VIII про реорганізацію церковних володінь роль церкви як монополістичного організатора нічліжок для мандрівників занепала, що зумовило становлення і процвітання світської готельної справи. Перепис 1577 року засвідчив існування в Англії і Уельсі 14 202 пивних, 1631 готель та 329 таверн.

Англійське законодавство проголосило готель суспільним закладом і поклало на їхніх власників відповідальність за благополуччя мандрівників. Власник готелю мав не лише право приймати постояльців, але і визначені обов'язки.

Найдавніші заїжджі двори в Англії дотримувалися традицій пивних (пабів). Люди збиралися в цих закладах, щоб поспілкуватися й обговорити громадські проблеми.

Готелі існували у великих містах і на перехрестях, біля переправ та були схожі на притулки з мінімумом меблів. Очерет, постелений на землю або кам'яну підлогу, слугував килимом, уздовж стін були розкладені спальні матраци. У таких закладах їжа не входила у список послуг, а була особистою справою кожного мандрівника.

До XV ст. окремі готелі склалися вже з 20 або 30 кімнат. Тогочасний готель мав винний підвал, де подорожньому за монету наливали кухоль елю, комору, кухню, кімнату для господаря та конюшню. Кімнати для гостей, або номери, називалися на честь відомих людей, міст або видатних чиновників, наприклад: «Граф», «Оксфорд», «Лондон» тощо.

Готелі та таверни можна було впізнати за вивісками із простими символами (логотипами закладів гостинності). Запровадження спеціальних знакових символів того часу в гостьовому сервісі пов'язане з тим, що більшість тогочасних мандрівників не вміли читати, а заклади з «Левами», «Білими зайцями», «Чорними лебедями», «Дельфінами» та іншими логотипами на вивісках готелів та таверн люди легко знаходили у лабіринтах вуличок середньовічних міст.

З кінця XVI ст. у назвах англійських готелів почало з'являтися слово «зброя». Встановлена на показ зброя лорда в готелі часто означала, що готель розташований на території, яка є власністю знатного роду, відповідно, перебуває під його захистом. Окремі геральдичні знаки належали споконвічним власникам землі, на якій розташовувався готель. Траплялося, що власник готелю, який походив зі слуг, мусив використовувати геральдичні знаки свого лорда. Від середини XVII ст. окремі готелі почали випускати неофіційні грошові знаки. Королівській дозвіл на випуск торговельних знаків свідчить, що готелем і їхнім господарям у той час приділялася особлива увага.

Англійський готель поступово перебрав на себе й функцію закладу розваг. У готелях поширилися різні забави й азартні ігри, мали успіх півнячі і

собачі бої. Для знаті організовувалися кривавіші вистави, де цькували ведмедів і биків собаками.

Задовго до появи національної поштової системи окремі готелі повинні були мати стайні для коней королівської пошти. Це також сприяло розвитку готелів. Поштові готелі, що процвітали в XVIII і на початку XIX ст., є найкращими зразками староанглійського готелю. З 1784 року урядову пошту почали перевозити поштовими каретами. Їх легко було впізнати за яскраво-червоними колесами і чорним верхом. Приватні компанії мали власні поштові карети, та набирали в них стільки пасажирів, скільки можна було втиснути всередину карети і на дах. Іноді в такий спосіб подорожувало 13 осіб: четверо всередині, четверо на горі, п'ятеро позаду, багаж перевозили на даху. Заможні мандрівники, бажаючи подорожувати з комфортом, використовували поштові фєетони або приватні екіпажі.

Чимала частка бізнесу провінційних сільських готелів Англії того часу полягала в послугах надання свіжих коней для цих карет. Ера поштових карет завершилася в 1838 році, коли парламент дозволив перевозити пошту залізницею.

У XVI ст. у Західній Європі з'явилися перші кав'ярні, що стали центрами культурного і літературного життя. Їхній появі сприяло поширення у європейському суспільстві люди та такі екзотичні східні напої, як кава і чай. Перші Європейські Кав'ярні було відкрито 1652 році у Лондоні та 1683 році у Відні. Зокрема, у Відні вперше запропонували каву, підсолоджену медом і розведену молоком. Наприкінці XVII ст. кав'ярні в Європі стали досить поширеним явищем. У великих містах їхня кількість сягала кількох десятків.

Великого розвитку індустрія гостинності набула у Франції. У 1553 році у Парижі відкрили перший класичний ресторан «Тур д'Аржан». Єдиною послугою, яку надавали в ньому, було харчування. А сам термін «ресторан» з'явився значно пізніше, у другій половині XVIII ст. Спочатку слово ресторан (фр.restorantes) називали суп, що був головною стравою паризької таверни пана Буланже, якого сьогодні вважають «батьком сучасного ресторану». Він прославився тим, що 1767 році виграв у Верховному суді справу проти гільдії, постачальників провізії, яка володіла монополією на м'ясні страви. Буланже вперше запропонував клієнтам різноманітний асортимент прекрасно приготовлених страв. Найбільшою популярністю користувався суп із баранини у винному соусі й картопля по-Буланже.

Під час Великої Французької революції 1789 – 1794 рр. багато французьких шеф-кухарів емігрували до інших держав, де продовжували займатися своєю справою, поширюючи ідею ресторану в усьому світі. Забігаючи наперед, зазначимо, що в середині XIX ст. у передових закладах харчування почали використовувати список страв, який називали меню (фр. menu). Клієнт отримав право обирати на власний розсуд будь-яку страву із запропонованих у списку.

З розвитком різних форм туризму зростали потреби в готелях і закладах харчування. З XIX ст. виникають великі спеціально спроектовані готелі типу приватних резиденцій або ж респектабельних особняків. Звідси походить французька назва «готель», що означає міський палац магната, місце перебування представника іноземної держави або міської влади. Бурбонський

палац (сьогодні – місце засідань палати депутатів Франції) у путівнику Парижа XVIII ст. значиться як «готель принца Конде». З давніх готелів, яких у Парижі сотні, особливо цікаві готель Карнавалі (будівництво розпочалося в 1544 році) і готель Клюні.

Перший заїжджий двір у США з'явився значно пізніше, ніж у Європі, лише у 1607 році. Одну з перших таверн відкрито у Бостоні у 1634 році. У 1642 році у Нью-Йорку таверну відкрили голландці. Відтоді таверни стали місцем громадського життя, місцем зустрічі підприємців, юристів та авантюристів. Ці заклади процвітали не лише у містах, а й уздовж великих доріг, особливо на перехресті шляхів.

Європейські переселенці, які ступили на землю Американського континенту, принесли зі собою накопичений сторіччями досвід будівництва й управління заїжджими дворами і тавернами. Слідом за солдатами, що цинічно винищували ініціаторів на їхній батьківщині у новозаснованих колоністів осередками громадської активності стали таверни, другий поверх яких, зазвичай відводили під нічліжні номери та борделі. Архітектурою, розташуванням та обслуговуванням американські заїжджі двори і таверни нагадували європейські, хоча мали і свої відмінності, з огляду на менталітет і специфічні потреби першопрохідців, ковбоїв чи шукачів пригод та легкої наживи. Наприклад, під час розміщення людей не було дискримінації за класовою ознакою. На відміну від європейських закладів, які багато в чому використовували соціальну функцію, американські таверни від самого початку свого існування мали комерційну скерованість, тобто створювалися з метою прибутку. Зазвичай вони успішно поєднували традиційний нічліжний сервіс із не менш привабливим бордельним та ігровим бізнесом.

Контрольні запитання та завдання.

1. Опишіть найвидатніші відкриття голландців в першій половині XVII ст.
2. Що вам відомо про пошуки Північно-західного проходу?
3. Хто такий капітан Джордж Кук?
4. Який внесок в освоєння океанічних просторів внесли французькі мореплавці XVII – XVIII ст.?
5. Як починалося дослідження «чорного континенту»?
6. Які чинники сприяли розвитку туризму в Новий час?
7. Що нового з'явилося в лікувальному туризмі у XVIII ст.?
8. Чи відбулася еволюція транспорту в Новий час і як це вплинуло на розвиток туризму?
9. Охарактеризуйте основні риси мандрівництва в епоху Просвітництва.

Рекомендована література.

1. Антошко А.Ф. История географического изучения Земли. – М., 1986.
2. Атлас Истории географических открытий и исследований. – М., 1959.

3. Верн Ж. История великих путешествий : В 3 кн. : Пер. с фр. – М., 1993. – кн. 2. Мореплаватели XVIII в.
4. Крючков А.А. История международного и отечественного туризма. - М.: ВШТГ, НОУ «ЛУЧ», 1999. – 102 с.
5. Магидович И.Н., Магидович В.И. Очерки по истории географических открытий: В 5 т. – М., 1986. – Т. 2.
6. Новая история стран Европы и Америки : Первый учебник : Учебник / Под ред. А.В. Адо. – М., 1986.
7. Соколова М.В. История туризма : учебное пособие для студ. выш. учебн. заведений. С – П. : Изд. центр. «Академия», 2006. – 352 с.
8. Холловей Дж. К., Тейлор И. Туристический бизнес : Пер. с 7-го англ. изд. – К. : Знания, 2007. – 798 с.
9. Шаповал Г.Ф. История туризма. Минск, 1999.

Запитання та завдання для самостійної роботи студентів.....

РОЗДІЛ 5 МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ В ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

5.1. Перші туристичні організації. Зародження цивілізаційного туризму

5.1. Великі наукові відкриття ХІХ ст., революційні перетворення у галузі виробництва та техніки безпосередньо вплинули на розвиток туризму. Саме слово «турист» виникає на початку ХІХ ст. Воно з'являється на сторінках книги англійця Педжа, який говорив, що «мандрівника в наші дні називають туристом». Одночасно з англійцями цей термін вживався також мешканцями материкової Європи. Ще з кінця ХVІІІ ст. в Англії виникла мода на подорожі Європою молодими людьми після закінчення школи. З часом масштаби цього явища збільшувалися. В 1888 році, наприклад, Ла-Манш перетнули півмільйона людей, безумовно, що не всі з них були туристами. Освоюючи нові ринки збуту товарів, англійський уряд, в основному, робив ставку на підприємців та торговців, які «прокладали» шлях туристам. В Європі більше з'являлися «готелі», що виникли в ХVІІ ст. та вирізнялися від звичних постійних дворів значним набором та якістю послуг, зокрема тим, що в кожного пожителця була окрема спальня.

Більшість вчених схиляються до думки про першість Англії в області туризму через промислову революцію, що розпочалася власне з цієї країни. Промисловий переворот представляв собою комплекс економічних, соціальних, політичних та ідеологічних зрушень з точки зору модернізації. В галузі економіки він характеризувався виникненням великої фабрично-заводської промисловості на основі машинного виробництва, подальшим ростом науково-технічного прогресу (НТП), урбанізацією, новими формами організації та торгівлі тощо. Це призвело до поступового припинення безпосередньої залежності людей від природних умов.

Промисловий переворот розпочався в Англії в останній третині ХVІІІ ст., а закінчився в середині ХІХ ст. Власне саме в Англії виникає новий вид переміщення – залізниця. Гірський інженер Річард Тревітік запропонував використовувати парові двигуни для переміщення підврд по рейсах. В 1804 році він побудував перший паротяг «**Нью Касл**» з середньою швидкістю 8 км/год., що тягнув вагони загальною місткістю до 70 пасажирів. Проте найзнаменитішим інженером – залізничником вважається англієць **Джордж Стефенсон**, завдяки якому в 1825 році побудована громадська рейсова дорога між Ліверпулем та Манчестером. Паротяг «Ракета» міг розвивати швидкість до 48 км/год.

Характеризуючи розвиток туризму до ХІХ ст., слід сказати, що він розвивався не завдяки, а всупереч тієї інфраструктури, що існувала на той час.

Переваги залізниці для розвитку туризму високо оцінив легендарний Томас Кук. Власне в 1841 році з метою масової поїздки, в якій взяли участь 600 осіб, він організував першу туристичну подорож. З цього моменту слід відраховувати еру сучасного туризму. Томас Кук вважав, що туризм можна

розвивати лише при розвитку засобів транспорту та господарських зв'язків в цілому. Вже через три роки Томас Кук підписує угоду з Midland Railway Company про оптові скидки на білети для туристичних груп. З 1847 року його організації розповсюджує спеціальні квитки як на групові, так і на індивідуальні екскурсії в містах Англії, згодом і Європи. Швидка реакція Томаса Кука на будь-які нововведення на ринку туристичних послуг викликає захоплення. Так відкриття 4 жовтня 1869 року Суецького каналу було перетворено на туристичне шоу. Слід зауважити те, що після церемонії для 48 святково прикрашених суден Томасом Куком організовані туристичні маршрути. Бюро Томаса Кука пропонувало туристу повний комплекс туристичних послуг. Для туристів бронювалися готелі, діяли різноманітні знижки, розроблялися нові маршрути, в тому числі і паломницькі – в Палестину, екзотичні – в Крим і на Кавказ. Згодом проїзд залізницею перетворили на туристичну подорож. Так з'явився «східний експрес» (1883 р). В наш час цей потяг курсує між Лондоном та Венецією з зупинками в Парижі, Цюриху, Інсбруці, Зальцбургу. Складається з 11-ти спальних вагонів та 3-ох вагонів-ресторанів. Пасажири можуть слухати «живу» музику, а кожне купе обладнане як готельний номер класу «люкс».

Згодом естафету від Англії перейняла Швейцарія. До кінця XIX ст. в усіх європейських країнах створюються чисельні організації, що спеціалізуються на туристичних послугах та рекламі. В друкованих виданнях з'являються спеціалізовані рубрики з інформацією про подорожі та маршрути. Великою популярністю користуються путівники. До найвідоміших видавців того часу слід віднести Дж. Марі та К. Бедекера. Так, вже в 1846 році путівники Бедекера видавалися майже усіма європейськими мовами. Їхня якість була досить високою, приваблюючи тим самим різних спеціалістів: істориків, мистецтвознавців, географів та літературознавців.

У 40-60-х рр. XIX ст. відкриваються перші туристичні бюро в Швеції, Австрії, Німеччині. Виникають міжнародні курорти в Німеччині, Швейцарії, Франції, Італії, що суттєво поживило міжнародний туристичний обмін між цими країнами. Розвитку міжнародного туризму сприяли нові географічні відкриття, подорожі мореплавців, масштабні колоніальні загарбання й залучення колонізованих земель нових континентів у сферу економічних інтересів європейських держав – метрополій. У 1898 році створено міжнародну лігу туристичних організацій зі штаб-квартирою у Люксембурзі.

До початку XX ст. туризм стає частиною життя європейців. Проте це явище було виключно соціальним. Лише міські жителі, ніяк не сільські приймали участь у туристичних заходах. Урбанізація відбувалася активними темпами, для уникнення економічних та психологічних навантажень, міські мешканці «винаходять» різні види туризму.

З'являється дачний туризм. В 1895 році в Німеччині та Швейцарії для робітників створюється спеціальна організація – «Друзі природи». Вона організовувала для працівників заводів «поїздки вихідного дня».

Молодь Німеччини на початку XX ст. створила союз «Перелітні птахи». Його члени подорожували не лише Німеччиною, їхні маршрути проходили здебільшого сільськими місцевостями, так як вони прагнули бути ближче до природи. Під час подорожей велися часто краєзнавчі дослідження, співали

народних пісень. Зі зростанням популярності спортивних занять з середини XIX ст. в Англії, а з кінця століття в інших європейських країнах стали виникати різні спортивні клуби та товариства: циклістів (велосипедистів), гірські (альпіністів) тощо.

В європейських країнах, зокрема, в Німеччині, розвивався пішохідний туризм. Під час вихідних днів мешканці прирейнських міст намагалися виїхати на природу, по можливості відвідати старовинні замки, познайомитися з історичними особливостями територій та традиціями.

В XIX ст. наукові програми з дослідження різних регіонів нашої планети набувають організованого та планомірного характеру.

Одним з найвизначніших природознавців та мандрівників XIX ст. був вчений-енциклопедист Олександр фон Гумбольдт (1769–1859рр.), який народився в Німеччині та виріс в сім'ї придворного саксонського курфюрста. Отримавши прекрасну освіту в кращих німецьких університетах він в двадцять років здійснив свою першу подорож Західною Німеччиною, в результаті якої вийшла в світ наукова робота про рейнські базальти. У 1799 році Гумбольдт вирушив у шестирічну подорож. Ним були досліджені басейни річки Оріноко, Куба і Мексика, майже підкорений вулкан Чимборасо (6 тис. м. – альпінійський рекорд того часу). Зібраний ним гербарій охопив майже 6000 рослин, майже половина з них раніше була науці невідома. Ним виконано біля 700 вимірювань висот, зібрані відомості про клімат цього регіону, складені геологічні атласи. О. Гумбольдт був одним із перших вулканологів. Описуючи країни свого перебування, він показав зразки наукового країнознавства. Після повернення в Європу він більше двадцяти років опрацьовував зібрані ним матеріали, результатом чого стала праця з 30-ти томів «Подорож в рівноденні області Нового Світу».

О. Гумбольдт подорожував також і Європою: Швейцарією, Австрією, Пруссією, Англією. В 1829 році його запросили в Росію, де він проїхав більше 20 000 км дорогами і річками Російської імперії. В результаті вийшли дві наукові монографії та низка статей. Вчений займався історією науки, астрономією, усіма сферами природознавства. Він став одним з засновників таких галузей географії, як кліматологія, океанографія, картографія, географія рослин. Ще за життя ученого називали другим Колумбом і новим Арістотелем і вважали найвидатнішим мандрівником-природознавцем.

В XIX ст. Африка продовжувала вабити мандрівників. В 1822 – 1823 рр. англійська наукова експедиція перетнула пустелю Сахару з півночі на південь та зробила відкриття, що річка Нігер не пов'язана з озером Чад. Англійці були першими з європейців, хто відвідав африканську імперію Борну та її столицю Кукаву.

Проте до найвидатніших дослідників африканського континенту відносять Давіда Лівінгстона (1813 – 1873рр.) та Генрі Мортон Стенлі (1841 – 1904рр.). Син дрібного торговця чаєм з невеликого шотландського містечка Девід Лівінгстон з дитинства цікавився заморськими країнами. Не маючи грошей він використав єдину існуючу в ті часи можливість стати мандрівником, обравши для себе кар'єру лікаря й місіонера. В 1840 році він вперше вступив на африканську землю. Спочатку працював у місіях у Південній Африці, проте, пристрасть до подорожей і відкриттів не давала йому

спокою, і в 1849 році Лівінгстон вирушив у далеку подорож, підсумком якої стало відкриття озера Нгамі, що пересихає в посушливу пору. Не зважаючи на ворожість африканських племен, Лівінгстон продовжив свої африканські дослідження та став першим європейцем, який дослідив течію річки Замбезі – найбільшу у Південній Африці. Він був «першовідкривачем» і 120-метрового водоспаду Вікторія на р. Замбезі.

В 60-тих роках він організовує експедиції для вивчення не лише річок, але і великих африканських озер: Ньяса і Танганьїка. В 1865 році вийшла книга Д. Лівінгстона «Розповідь про експедиції на Замбезі та її притоках, і про відкриття озер Ширва і Ньяса в 1858 – 1864 рр.». Цей відомий мандрівник, який відкрив водоспади Вікторія та Мерчисон, знайшов вододіл між річкою Конго і Замбезі, описав озеро Ньяса, вперше перетнув Центральну Африку із заходу на схід був шанованим усіма науковцями. Як результат – нагороджений премією Паризького географічного товариства. Поблизу знаменитого водоспаду Вікторія йому споруджено пам'ятник.

Англієць Генрі Мортон вперше в Африку потрапив як кореспондент газети «Нью-Йорк Геральд» в 1868 році. Він створює репортажі про англійський експедиційний корпус в Ефіопії, тобто описує колоніальну війну. Згодом йому запропонували очолити експедицію на пошуки зниклого Д. Лівінгстона. Експедиція розпочалася в 1871 році. Він не лише збирав всі можливі відомості про Д. Лівінгстона, але й активно займався дослідницькою роботою в Занзібарі. Експедицію Д. Лівінгстона знайдено на р. Луалабі, де вони спільно ще певний час вивчали озеро Танганьїка. Наступна подорож Стенлі відбулася в 1874 році з метою пошуків витоків Нілу. Стенлі здійснив кругове плавання по озеру Вікторія, складав карти і виявив, що жодна з річок, що витікає з озера не може бути витоків Нілу. Крім того мандрівник відкрив вододіли р. Катонгі та Русанго, а також третій за висотою гірський масив Африки. Він також здійснив кругове плавання по озеру Танганьїка, провів картографічну зйомку узбережжя. Загалом експедиція Стенлі тривала три роки. Знайдені ним відомості з географії, етнографії, частково біології Екваторіальної Африки для європейців були абсолютно новими. Ще одна трансконтинентальна подорож Стенлі відбулась в 1889 році. Найбільшим її досягненням були дослідження в долині Нільських озер. Цю подорож Стенлі описав в книзі «В дебрях Африки». Очевидним є те, що експедиції під його керівництвом були найвдалішими в ХІХ ст. на африканському материках.

Індія завжди відносилася до маловивчених територій, тому завжди цікавила вчених різних спеціальностей. Проведення низки наукових досліджень спонсорувалося англійською ост-індійською компанією, яка з кінця ХVІІІ ст. керувала величезною територією півострова Індостан. Падіння імперії Великих Монголів (1526 – 1707рр.) сприяло закріпленню її влади як в межах території Індії, так і у вигнанні з цих територій французів.

До експедицій з дослідження Індії слід віднести :

- 1) експедицію 1808 р. Цеббака до витоків Гангу;
- 2) Подорож капітана Крісті та лейтенанта Поттінджера через Белуджистан в Персію, в результаті якої зібрана значна кількість відомостей як політичного, так і економічного характеру;

3) Експедиція з економічно-пізнавальною метою на чолі з Муркрофтом та Херсі в провінцію Гундес (частина Тибету) за тонкорунними вівцями.

Що стосується дослідження інших материків, то найвідомішою була експедиція під керівництвом Чарльза Дарвіна (1809 – 1882рр.) в результаті якої досліджено узбережжя північної Америки. Була необхідність детальної картографії південного узбережжя материка впритул до Магелланової протоки. Крім того, дослідники повинні були провести хронологічні вимірювання і точно визначити меридіани окремих пунктів, що знаходяться на одній широті. Книга «Подорож натураліста навколо світу на кораблі «Бігль» 1839 р. володіла настільки високою науковою точністю та пізнавальною цінністю, що її багаторазові перевидання допомогли виховати не одне покоління природознавців і географів. Особливо важливими з наукової точки зору є розділи, присвячені Австралії та Океанії, етнографічні спостереження вченого. Вчені часто зауважують у своїх публікаціях, що Дарвін зробив для пізнання природи Південної Америки те, що Гумбольдт для її північної частини. Під час своєї подорожі Ч. Дарвін відмітив не лише її високу пізнавальну, але й релаксаційну цінність.

Дослідженням австралійського материка в 30-ті, 40-і роки XIX ст. займався англійський мандрівник Томас Мітчел (1792–1855рр.). Ним організовано чотири експедиції, під час яких він побував в глибині територій Квінсленда, Нового Південного Уельса та Вікторії, дослідив річкову систему річок Мурей, Дарлінг, відкрив і частково вивчив територію штату Вікторія, що вважається одним з найкрасивіших районів Австралії. Величезну допомогу під час його експедицій виявляли провідники-австралійці. Вони знаходили джерела води і прокладали найзручніші для пересування маршрути.

В 1844 році німецький мандрівник Людвіг Лейхгардт (1813 – 1848рр.) здійснив трансконтинентальну подорож, перетнувши Австралію зі сходу на північ. В 1846 році намагався перетнути материк зі сходу на захід, проте пропав безвісті. Під час першої експедиції мандрівниками було пройдено більше 4 500 км, в результаті чого складені карти північно-східного регіону, визначені вододіли річок, зібрані біологічні колекції.

Арктику вивчали такі видатні мандрівники-полярники, як Джон і Джеймс Росси, Роберт Мак-Клур, Нільс Норденшельд, Джордж де Лонг, Фрітьоф Нансен та ін. Так Джеймс Росс відзначився сімома полярними експедиціями в 1830 – 1840-х рр., ним був відкритий найзручніший шлях в Антарктиду, яким стали користуватися багато мандрівників. Джон Росс знайшов Північний магнітний полюс Землі та сподівався побувати на Південному, проте це йому не вдалося.

Роберт Мак-Клур (1807 – 1873 рр.) дослідив останню невідому ділянку Північно-західного проходу між Атлантичним і Тихим океанами в 1850 – 18853 рр. Про свої мандри Роберт Мак-Клур написав в книзі «Відкриття Північно-західного проходу».

Нільс Норденшельд (1832 – 1901рр.) був одним з підкорювачів Північно-східного проходу. Його подорожі довели, що при використанні сприятливих погодних і особливо часових умов, Північно-східний прохід може бути придатний з економічною метою.

Джордж де Лонг (1844 – 1881pp.) брав участь в пошуках експедиції Нільса Норденшельда, через довготривалу зимівлю мандрівників. За 21 місяць дрейфу в льодах були проведені багаточисельні наукові дослідження. На жаль, сам Джордж де Лонг та більшість його екіпажу загинули, проте щоденникові записи зробили їхні дослідження здобутком науки.

Ще один знаменитий вчений- мандрівник Фрітьоф Нансен (1861 – 1930pp.) пробував дійти до Північного полюса. Фрітьоф Нансен вважав, що існуючі течії винесуть корабель у високі широти, де можна буде з легкістю на лижах досягнути полюса, а судно буде дрейфувати далі до повного звільнення від льоду та повернеться в Скандинавію. Основні передбачення вченого виявилися вірними. Проте дослідник не зміг досягнути полюсу (лише 86 ° 14 пн. довготи). Експедиція Нансена внесла чимало нового у вивчення океанографії Північного Льодовитого океану, а також її учасниками були проведені різні вивчення. Спроби досягнути Північного і Південного полюсів слід віднести до екстремальних видів туризму.

До сьогодення питання про те, хто першим ступив на Північний полюс залишається відкритим, хоча офіційно вважають, що першовідкривачем був американський полярний мандрівник адмірал Роберт Пірі (1856 – 1926pp.). Доля відкриття та підкорення Південного полюса не носила скандального характеру, проте закінчилася трагічно. В результаті подорожі загинули учасники англійської експедиції під керівництвом Роберта Скотта. Першим південного полюса досягнув норвежський дослідник Руал Амудсен (1872 – 1928pp.) в 1911 році.

У зв'язку із збільшенням масштабів подорожей в XIX ст. отримало подальший імпульс для розвитку готельне господарство, видозмінюючись готельними ланцюгами. Таким чином, в XIX – поч. XX ст. продовжують зберігатися та отримують свій подальший розвиток всі види туризму, що існували в попередній час. Революційним є виникнення масового туризму завдяки докорінній зміні засобів транспорту, в зв'язку з появою середнього прошарку суспільства, а також підвищення рівня та якості життя в провідних індустріальних країнах світу. Крім того стали виникати фірми, що спеціалізувалися на реалізації туристичних послуг.

5.2. Готельне господарство

Переломним у розвитку готельного господарства стало XIX ст. Серед клієнтів готелів – дедалі більше багатих людей, які вимагали підвищувати комфорт цих закладів. Виникають респектабельні готелі з фешенебельними ресторанами і кафе. Почався період будівництва *готелів палацового типу*.

Готельні послуги стають уніфікованими і стандартизованими. Саме тоді в ужиток входять англійські слова «експрес», «комфорт», «дизайн». З кінця XIX ст. в Європі, насамперед у Швейцарії, починають будувати готелі з високим рівнем комфорту, що функціонують досі. На зміну традиційним готелям попередніх століть зі скромними назвами «Англійський двір», «Стара пошта» тощо приходять розкішні палаци з гучними назвами «Брістоль», «Метрополь», «Палас», «Ексельсіор» або просто «Гранд-Отель».

Кінець XIX ст. – це час, коли співіснують старі традиції подорожей як виду дозвілля, пов'язаного з певною культурою і світовідчуттям, і нові форми

готельного сервісу, пов'язані з цивілізацією індустріального суспільства. Якщо в таких країнах, як Англія або США, уже сформувався спосіб життя, характерний для індустріального суспільства, то в країнах Східної і Південної Європи або, наприклад, в Іспанії багато в чому ще зберігалися старі, «доіндустріальні» форми побуту і культури.

Відповідно, у туристів, представників країн, що перебували на «різних полюсах» технічного прогресу, були різні уявлення про комфорт. Мандрівнику «романтичного періоду», який вирушав у подорож, щоб задовольнити внутрішні пізнавальні та естетичні потреби, готельний комфорт був не настільки важливим, як для учасника гучної розважальної поїздки, що заплатив гроші передусім за зручності і якість сервісу певного готелю. Для нього готельні послуги – це товар, якість якого повинна відповідати ціні.

Незважаючи на критику з боку захисників культурних традицій, технічний прогрес і цивілізацію з такими атрибутами, як розширення і модернізація сфери готельних послуг, вже не можна було стримати. З кінця XIX ст. готельний бізнес починає діяти як самостійний чинник розвитку туризму, що формує для себе ринки збуту. Туризм досить швидко починає набувати ознак масовості. Створюються туристичні бюро (за зразком Товариства Томаса Кука) і рекламні агентства, що спеціалізуються на рекламі готельних послуг.

Загальним завданням готельного руху, створенню єдиної класифікації готелів і вирішенню інших важливих питань цієї галузі повинен був слугувати створений 1906 р. Міжнародний союз власників готелів, що об'єднав 1700 готелів у різних країнах світу.

Поліпшення якості та надійності транспортних перевезень, їх здешевлення зумовило суттєве збільшення потоків подорожніх. Відповідно всюди створювалися підприємства, що спеціалізувалися на обслуговуванні тимчасових відвідувачів. На зміну скромним пансіонам і «кімнатам для гостей» прийшли комфортабельні (якщо не сказати, розкішні) готелі у Швейцарії, Німеччині, Франції, Австро-Угорській і Російській імперіях. Багато із них постали на відомих курортів з лікувальними водами. Поступово зросла кількість готелів в Америці, на Близькому Сході, у Північній Африці.

В Австро-Угорській імперії ще 1913 р. діяло понад 15 тис. готелів. Переважно це були невеликі готелі, але поряд з ними будувалися і великі. Загальна місткість номерного фонду становила 500 000 місць, а місткість кожного з них пересічно складала 30-35 місць. Одне готельне місце припадало на 80 мешканців країни.

У Німеччині того ж 1913 р. було 90 тис. готелів, як правило, теж дрібних. Важливою подією стало відкриття в Дюссельдорфі Інституту готельної справи.

У Російській імперії 1910 р. налічувалося 4685 готелів, що перебували в приватній власності, не враховуючи заїжджих дворів і трактирів з номерами. Серед найпопулярніших були готелі «Метрополь», «Люкс», «Європа», «Париж» у Москві.

З 1800 р. англійці переймають у своїх сусідів французів концепцію ресторану. Англійський ресторан був величним закладом – світом високої кухні, декору та сервісу. 1898 р. у Лондоні відкрився готель «Савой», управителем якого став славнозвісний Цезар Рітц, а шеф-кухарем – Жорж

Агюст Ескоф'є. Вони здійснили справжню революцію в організації ресторанів при готелях. Ескоф'є – великий кулінар свого часу, прославився тим, що видав довідник з ресторанної кулінарії і запровадив на кухні ресторану бригадний підряд.

На розвиток ресторанної справи у США помітно вплинули французькі традиції. Першим комерційним готелем, відкритим у США, був 70-кімнатний «Сіті-готель» на Бродвеї, у Нью-Йорку. Ця знаменна подія відбулася 1794 р. У 1829 р. у Бостоні відкрився готель «Тремонт» – перший у США першокласний готель з коридорною обслугою, реєстратурою (рецепцією), замками на дверях номерів і навіть із безкоштовним милом для гостей. Відкриття цього готелю поклало початок готельному буму у США насамперед містами Східного узбережжя, а потім – на Заході і Півдні.

До кінця XIX ст. у США будували два типи готелів: великі і розкішні – з просторими вестибюлями, залами для балів, ліфтом, сантехнікою, електричним освітленням та різними зручностями, інші – маленькі, що пропонували послуги за низькими цінами. Усі готелі розташовувалися поблизу міських транспортних вузлів, переважно залізничних.

До 1852 р. кожний першокласний американський готель мав шеф-кухаря, француза за походженням. Меню також традиційно друкували французькою мовою, що створювало труднощі англомовним відвідувачам. Першим власне американським рестораном у США став відкритий 1831 р. у Нью-Йорку ресторан «Дельмоніко». Незабаром ця назва стала синонімом вишуканої їжі та бездоганного обслуговування. Джон Дельмонііс, один із власників мережі ресторанів «Дельмоніко», вперше запровадив двомовне меню, у якому назви страв друкували французькою й англійською мовами. Ця традиція прижилася і з роками набула поширення у світі.

Перші роки XX ст. вважають початком будівництва у США готелів для бізнесменів і комерсантів. Першим це зробив Елсворт Статлер. У 1908 р. він відкрив готель у Буффало під назвою «Буффало Статлер», втіливши нову концепцію готельної справи, що ґрунтується на створенні для клієнтів максимальних зручностей. Зауважимо, що це перший у світі готель бізнес-класу, ринково зорієнтований на обслуговування бізнесменів.

Під час Першої світової війни готельне будівництво в США призупинилося. Багато готелів у той період ледь зводили кінці з кінцями. Подальший розвиток готельної індустрії відновився в 1920-ті роки, а технології готельного бізнесу суттєво вдосконалилися. Саме тоді почав розвиватися готельний бізнес Конрада Хілтона – засновника елітної готельної мережі «Hilton Hotels Ins».

У 1930-ті роки, у середині періоду Великої депресії, готельний бізнес США знову занепадав і відродився лише на початку 1940-х років.

Друга світова війна зумовила переїзди територією США великої кількості людей, що не могло не позначитися на готельній справі. Потреба в номерах тоді була настільки великою, що готелі були змушені працювати зі 100 % навантаженням.

У 1950-х роках сталися значні зміни, зокрема з'явилися *мotelі*. У 1952 р. Кемонс Вілсон побудував один із перших готелів для автомобілістів «Холідей-Інн». У цей час американці почали більше подорожувати, що

вимагало будівництво нових типів готелів. Виникла потреба у приміщеннях, де зручно могли б розміститися, наприклад, сім'ї з дітьми, але без оплати всього комплексу послуг, пропонованих готелем. Мотелі надавали послуги за нижчими цінами.

Зростання кількості і популярності мотелів як нової готельної концепції створило певне конкурентне напруження у відносинах між власниками цих двох видів закладів розміщення. Популярність мотелів серед клієнтів зростала, а багато невеликих готелів ставали неконкурентоспроможними. Чимало з них збанкрутували. Боротьба в деяких місцях була драматичною, не обходилося і без підпалів та вбивств. Перемир'я настало лише в 1960-х роках, коли власники традиційних готелів усвідомили, що вона є необхідним доповненням до готельної індустрії США. Визнання нової готельної концепції виявилось у прийнятті власників мотелів і готелів для автотуристів до Американської готельної асоціації, дещо пізніше перейменованої в Американську асоціацію мотелів і готелів (ААМГ).

Американські готельні підприємства почали виходити на міжнародний ринок послуг. Кілька перших готелів «Інтер-Континенталь» були побудовані авіакомпанією Пан-Амерікен. У 1948 р. Конрад Хілтон також активно долучився до цієї нової міжнародної справи. На початку 1970-х американська готельна експансія почала набувати глобальних розмірів. До кінця 1980-х років весь діловий світ з увагою стежив за розвитком таких готельних ланцюгів, як «Маріотт», «Рамада», «Шератон», «Редісон». На сьогодні ці транснаціональні за сферою діяльності й американські за приналежністю готельні мережі за кордоном продовжують розширюватися доволі високими темпами. Наприклад, в Україні у м. Києві перший готель престижної міжнародної марки «Редісон САС» відкрився у 2004 р.

У самих Сполучених Штатах з кінця 1960-х років для розвитку готельної індустрії склалася дуже сприятлива ситуація. Було створено багато ланцюгів готелів і мотелів, змінився і зовнішній вигляд готельних приміщень.

У повоєнний період у США різко, як ніде у світі, зросли обсяги капіталовкладень у будівництво нових готельних комплексів. Із середини 1950-х років капіталовкладення в створення нових готельних підприємств зросли більш ніж у 20 разів, склавши 1967 р. 1,7 млрд доларів. З 1958 по 1977 р. кількість підприємств індустрії готельного сервісу збільшилося зі 180 тис. до 247,5 тис. ,на кожні 10 тис. осіб припадали чотири готельні підприємства, з яких два були мотелями, а інших два – це готелі, кемпінги, туристські табори тощо. Тоді ж сталися істотні зміни в готельних послугах у плані їх технічного оснащення: наприклад, невід'ємними елементами готельного сервісу в готелях високого класу стали кондиціонери повітря з апаратурою для індивідуального контролю, телевізійна система в номерах з автономною демонстрацією фільмів, індивідуальна сигналізація, досконаліші засоби зв'язку тощо.

Багато готелів США в обслуговуванні клієнтури переходять на електронну систему управління і резервування місць, розроблену спеціально для готельного сервісу, що забезпечує ключові операції, тобто розподіл номерів, контроль за використанням телефонів, перевірку рахунків тощо. Великі корпорації «Рамада інкорп.», «Холідей інкорп.» та інші, які мають розгалужену мережу готельних підприємств, використовують єдину систему

бронювання місць. У 1975 р. в США запроваджено загальнонаціональну систему електронного резервування місць у готелях – «Інdependent резервейшнз систем», що зберігає дані про наявність номерів більш, ніж у 1500 готелях і мотелях у кожному великому місті країни.

Багато уваги в США приділяли підготовці кваліфікованих кадрів для індустрії гостинності: видавалися підручники з готельного і ресторанного господарства, спеціальні періодичні видання. Посадові особи і керівники готелів повинні були мати спеціальну підготовку в обсязі програм університетів або коледжів. У кожному штаті відкривали готельні школи з різними програмами навчання.

Найбільшими центрами професійної освіти були і залишаються спеціальні кафедри при університетах. Найвідоміша – школа Управління готелями при Корнельському університеті, створена 1922 р. Програма навчання у ній розрахована на чотири роки. Провідна готельна корпорація «Холідей інкорп.» має власний «Університет Холідей інкорп.», який готує обслуговуючий персонал для готелів цієї корпорації. Цей університет був відкритий 1972 р., щороку на трьох його факультетах – освіти, обслуговування і дослідницької діяльності – навчається 5 тис. майбутніх готельних працівників.

Отже, в історії розвитку готельної справи можна виокремити чотири етапи:

- 1) до початку XIX ст. – передісторія готельного бізнесу;
- 2) початок XIX – початок XX ст. – зародження спеціалізованих підприємств із виробництва готельних послуг;
- 3) початок XX ст. – до Другої світової війни – масова поява підприємств готельно-ресторанного сервісу;
- 4) після закінчення Другої світової війни і до нашого часу – масовий розвиток готельної індустрії, формування індустрії готельних послуг як основи сучасного туризму.

Міжнародний туризм як сукупність туристичних зв'язків є важливим суспільним явищем у системі сучасних відносин між народами, має тривалу історію розвитку з властивими йому традиціями та законами.

5.3. Мандрівники XX століття

На перший погляд здається, що в XX столітті на карті не залишилося білих плям та незвіданих куточків. Проте виявляється, і в наші дні можна вивчати непізнані куточки планети, здійснюючи подорожі. Людський розум, незважаючи на наявність комп'ютерних технологій та космічних досягнень ставить перед собою нові завдання та вирішує їх, організовуючи експедиції. Згадуючи про знаменитих першовідкривачів та дослідників, поруч з іменами Колумба, Магелана, Кука, Лазарева тощо, говоримо і про наших сучасників Жака Кусто, Тура Хайєрдала, Юрія Сенкевича та інших дослідників, відкриття яких часто захоплюють та є прикладом для наслідування.

Жак Ів Кусто є найвидатнішим океанологом, французьким вченим-дослідником. Ця людина відкрила для людства підводний світ, саме його руками виготовлені окуляри для підводного плавання, перший акваланг, обладнане перше наукове судно, що вивчає морські глибини. Йому належать

створення перших фільмів, знятих під водою. Вперше людина отримала можливість вільно пересуватися в товщі води та опускатися до глибини 90 метрів. Під керівництвом Кусто були організовані перші підводні експедиції. Спочатку це були археологічні дослідження на дні океану та фотозйомки на глибині. Згодом вчений створив «підводне блюдце» - міні-підводний човен, що суттєво збільшив можливості вивчення товщі води. Продовженням стало заснування тимчасових підводних наукових станцій, де сучасні мандрівники мали змогу жити протягом декількох місяців та проводити спостереження безпосередньо в морі. Результатом багаторічної роботи Кусто з вивчення підводного світу стали книги та Фільми, що і нині користуються величезною популярністю: «У світі безмовності», «Світ без сонця», документальний серіал «Підводна одісея Кусто». З 1957 року вчений очолював Океанографічний музей в Монако. У 1973 році виникло «Товариство Кусто з охорони морської природи». Помер відомий дослідник та мандрівник в 1997 році.

Ще один відомий мандрівник та дослідник залишив після себе чималу спадщину. Це – **Тур Хайєрдал**, який став знаменитим завдяки власним морським подорожам з метою доказів власних бачень стосовно заселення різних регіонів світу. Вчений першим висунув гіпотезу про те, що острови Полінезії могли бути заселені вихідцями з південної Америки. Для доведення цієї теорії команда під його керівництвом здійснили безпрецедентне плавання на бальсовому плоті «Кон-Тікі» через Тихий океан. Здолавши понад 8000 км за 101 день, експедиція досягла островів Туамоту. Незважаючи ні на що пліт зберіг свою міцність та плавучість. Якби не стався шторм, він міг би досягнути берегів Азії. Згодом відбулися експедиції на очеретяних човнах «Ра» та «Ра-2», в яких брав участь і нащ співвітчизник Юрій Сенкевич. Хайєрдал в багатьох питаннях не погоджувався з ученим світом та висував власні теорії. Багато років він вивчав загадки острова Пасхи, особливо його цікавило походження знаменитих кам'яних ідолів. Тур стверджував, що ці гігантські статуї могли виготовити та доправити на місце аборигени острова, які не мали жодних інструментів для обробки каменю та засобів пересування. Більшість результатів його досліджень були сенсаційними, хоча і не визнані більшістю вчених. Зі спірних теорій слід згадати його версію про зв'язки між вікінгами та мешканцями Кавказу. Довести цю теорію йому завадила смерть в 2002 році. Проте вчений залишив після себе численні книги про подорожі та освоєння світу, а документальні фільми і досі залишаються захоплюючими та цікавими для будь-кого.

Багато сучасних мандрівників повторюють маршрути мореплавців та першопрохідців минулого. Один з найвідоміших – британець **Тім Северин**. Першу власну подорож він здійснив слідами Марко Поло на мотоциклах. Вийшовши з Венеції, Северин з друзями перетнули майже всю Азію та дісталися до кордонів Китаю. Тут подорож довелося завершувати, оскільки дозволу на відвідування країни не отримано. Наступним етапом було дослідження річки Міссісіпі, що було здійснено шляхом плавання по ній на каное та моторному човні. Ще одна експедиція була здійснена за маршрутом Св. Брендана через Атлантичний океан. Натхненний пригодами Синдбада-мореплавця, Северин здійснив перехід з Омана до Китаю на вітрильному кораблі, орієнтуючись лише за зірками. У 1984 році Северин з командою в 20 веслярів повторив маршрут

аргонавтів до Колхіди (Західна Грузія), а наступного року здійснив подорож по слідах Одиссея з одноіменної поеми Гомера. Це лише окремі маршрути мандрівника. Про власні пригоди він написав захоплюючі книги, а за «Подорож Синдбада» був удостоєний престижної премії Томаса Кука.

Юрій Сенкевич – сучасний російський мандрівник та ведучий популярної на теренах колишнього СРСР телепередачі «Клуб подорожей». В 1969 році при організації на човні «Ра» експедиції Тур Хайєрда написав листа до Академії наук СРСР із запрошенням до участі в ній лікаря з хорошим знанням англійської мови, з досвідом робіт в експедиціях. Вибрали Юрія Сенкевича – як людину з оптимістичним поглядом на життя та навичками практикуючого лікаря. Він швидко знайшов спільну мову з Хайєрдалом та іншими членами команди. Згодом вони ще не раз брали участь в експедиціях знаменитого норвежця. Багато досліджень Хайєрдала ставали відомі радянському глядачеві завдяки телепередачі, яку вів Юрій Сенкевич. «Клуб кіноподорожей» став для багатьох вікном у світ мандрів, дозволяючи знайомитися з цікавими місцями земної кулі. Гостями передачі ставали сучасні мандрівники: Хайєрдал, Кусто, Яцек Палкевич, Карло Маурі тощо. Крім того Юрій Сенкевич брав участь у медичному забезпеченні експедицій до Північного полюсу та на Єверест. Помер відомий вчений в 2006 році.

До відомих мандрівників сучасності слід віднести і Дмитра Шпару. Він є полярним мандрівником та дослідником. Ще в 1970 році очолив лижну експедицію до островів Комсомольської правди, а через три роки здійснив подорож на Таймир в пошуках сховища знаменитого полярника Едуарда Толля. У 1979 році під його керівництвом здійснена перша в світі експедиція на лижах до північного полюсу. Один з найвідоміших походів – до Канади, через Північний Льодовитий океан у складі спільної радянсько-канадської експедиції. В 1998 році разом з сином перетнув на лижах Берінгову протоку, а в 2008 році організував дві експедиції на північний полюс. Одна з них відома – як перша у світі, що досягла полюса на лижах в нічний час, а в другій експедиції взяла участь молодь у віці 16-18 років. Дмитро Шпара є організатором Клубу «Пригода», який проводить марафони територією країни за участю людей, прикутих до інвалідних візків. Найбільшу популярність отримало міжнародне сходження на Казбек інвалідів-візочників із Закавказзя, Норвегії та Росії.

Загалом географія сучасних подорожей дуже широка. В основному це маловивчені та важкодоступні райони Землі. Всі імена неможливо запам'ятати. Так, Анатолій Хижняк досліджує маловивчені племена в джунглях Амазонії та Папуа-Нової Гвінеї... Наомі Уемура самотужки здійснив похід до Північного полюсу, проплив Амазонкою, підкорив Монблан, Маттерхорн, Кіліманджаро, Єверест... Рейнхольд Месснер став першою людиною, яка здійснила сходження на всі 14 восьмитисячників світу. Про кожного з них можна писати окрему книгу. Такі люди сучасності надихають нове покоління до подорожей та вивчення світу.

Контрольні запитання та завдання.

1. Що сприяло становленню туристичної індустрії в ХІХ ст.?
2. Розкажіть про туристичне агентство Дж. Кука.
3. Які науково-дослідні експедиції в глибину Африки відбулися в ХІХ ст.?
4. Хто такі О. Гумбольдт та Ч. Дарвін та чим вони відзначилися?
5. Хто досліджував півострів Індостан та прилеглі до нього території в ХІХ ст.?
6. Які мандрівники досліджували Австралію?
7. Що вам відомо про підкорення Північного та Південного полюсів?
8. Проаналізуйте зміни в готельному господарстві ХІХ – ХХ ст.
9. Назвіть відомих мандрівників сучасності.

Рекомендована література.

1. Верн Ж. История великих путешествий : В 3 кн. – М., 1993. – Кн. 3. Мореплаватели ХІХ века.
2. Дарвин Ч. Путешествие натуралиста вокруг Света на корабле «Бигль» : Пер. с англ. – М., 1983.
3. Квартальнов В.А. История и организация туризма в СССР и зарубежных странах. – М., 1986. – 218 с.
4. Крючков А.А. История отечественного и международного туризма. – М., 1999.
5. Магидович И.П., Магидович В.И. Очерки по истории географических открытий : В 5 т. – М., 1985. – Т. 4.
6. Борисов К.Г. Международный туризм и право : Учебное пособие. – М. : Изд-во «Нимб», 1999. – 352 с.
7. Мальська М.П., Рутинський М.Й., Паньків Н.М. Туризм у міжнародному та національному вимірах. Історія і сучасність. Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 268 с.
8. Соколова М.В. История туризма. – М. : Издат. центр «Академия», 2006. – 352 с.
9. Bull A. The Economics of Travel and Tourism. – London : Pitman, 1991.
- 10.

Завдання для самостійної роботи студентів ()

1. Розкрийте найхарактерніші риси подорожей у епоху Відродження.
2. У чому полягають особливості розвитку «туризму» у ХVІІІ – на початку ХІХ століть?
3. Назвіть найбільш відомих мандрівників-дослідників Африки та Австралії.

4. Що Вам відомо про арктичні і антарктичні експедиції XIX – XX ст.?
5. Розкрийте сутність поняття «транспортна інфраструктура туризму».
6. Охарактеризуйте основні види транспорту в туризмі.

РОЗДІЛ 6

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

6.1. Мандрівництво та гостинність в Україні в давні та середні віки

Перші відомості про туристично-рекреаційну діяльність на території України належать до періоду Стародавньої Греції, коли еллінські колоністи заснували міста Тіру, Ольвію, Калос-Лімен, Херсонес, Пантікапей, Феодосію та ін. у Північному Причорномор'ї. Тут еллінські лікарі виявили території з рекреаційними ресурсами. Ймовірно, саме тоді почали використовувати лікувальні грязі солоних озер та лиманів Криму. Про це згадує римський письменник Пліній Старший. Згадки про лікувальні властивості вод і грязей причорноморських озер та їх застосування місцевими мешканцями для лікувально-оздоровчих потреб містяться у праці Геродота, який особисто відвідав Причорномор'я і деякий час мешкав в Ольвії.

Разом з рекреаційною діяльністю зароджується мандрівництво. Мандрівники з Північного Причорномор'я вирушали в Грецію, аби ознайомитися з довкіллям, визначними місцями та з практичних міркувань. Раз на чотири роки великі групи людей відвідували Олімпійські ігри. Відбувався і зворотний процес пізнавальних мандрівок давніх греків теренами України.

Доба Великого переселення народів та занепаду античного світу спричинила занепад міст Північного Причорномор'я та мандрівництва.

Як свідчать писемні джерела IX–XII ст. Київська Русь підтримувала жваві зв'язки з Візантією, Польщею, Угорщиною, Францією, скандинавськими, закавказькими й передньоазійськими країнами і народами. Своєрідними туристами того часу були купці, іноземні дипломати, мандрівники-найманці чи вигнанці (ізгої). Із запровадженням у 988 р. князем Володимиром Великим християнства як офіційної державної релігії Руської держави з'явився такий різновид туризму, як релігійне паломництво. Головними центрами, до яких прямували паломники Київської Русі, були Єрусалим, Константинополь, Назарет, Афон, Києво-Печерська лавра та різні монастирі. Визначною пам'яткою нашої давньої паломницької літератури є «Житіє і ходіння Даниїла, Руської землі ігумена» (XII ст.), у якій автор описує свою подорож до святих місць у Палестині, подаючи цікаві відомості про цю землю. Це перший своєрідний туристичний путівник, довідник для археологів, істориків і географів.

У літописах Київської Русі та Галицько-Волинської держави можна почерпнути багато інформації про заснування міст на території України: Києва (у літописі Руському), Львова (у Галицько-Волинському літописі) та багатьох інших центрів міжнародної торгівлі й мандрівництва.

Багато історичних відомостей про Україну містять арабські хроніки, подорожні путівники й наукові географічно-країнознавчі трактати, написані славетними вченими середньовічного сходу. Серед найвідоміших згадаємо Ібн-Хордадбега («Книга шляхів для пізнання держав», IX ст.), Ахмеда Ібн-Фадлана (X ст.), Аль-Масуді («Книга добрих скарбів», X ст.). Серед європейських мандрівників слід згадати Бруно з Кверфупта (Німеччина), що побував у Києві

1008 р., єпископа Тітмара Мерзебурзького (X–XI ст.), Джованні де Блано Карпіні та ін. Усіх цих людей захоплювала краса нашої землі, пишнота й велелюддя міст, багатство церков, освіченість, доброзичливість і гостинність наших предків.

В епоху Київської Русі і Галицько-Волинського князівства починають створювати заповідні території, на яких було заборонено господарську діяльність (звіринець під Києвом, Біловезька Пуща у Белорусі та окремі масиви у Карпатах).

У XV–XVI ст. про Україну згадують мандрівники у багатьох європейських джерелах. У тривалі подорожі через територію України до багатих генуезьких і венеційських колоній¹ на Чорноморському узбережжі вирушало чимало мешканців Західної Європи. Через українські терени вирушали каравани вірменських та сирійських купців. Письмові згадки про подорожування українськими землями залишили Аброзіо Конта-ріні, Жільбер де Лянуа, С. Герберштейн та інші мандрівники. С. Герберштейн у своїх записах згадує зокрема Стародуб, Чернігів, Київ, Канів, інші поселення України, описує чорноморські степи та Крим.

XVI ст. датуються перші відомості про рекреаційні особливості окремих місцевостей України, зокрема про мінеральні лікувальні води Моршина, Немирова, Поляни, Синяка, Великого Любіня. Воду з мінеральних джерел Немирова місцеве населення із лікувальними цілями використовувало ще в XV ст. Мінеральні води міста Шкло почали активно використовувати у XVII ст.

У XVIII ст. в Україні діяло вже декілька курортів, які щороку приймали невелику кількість пацієнтів (Великий Любінь, Шкло, Немирів у Львівській області). Після загарбання Російською імперією земель Держави Війська Запорізького та Кримського ханства почалося освоєння рекреаційних ресурсів Причорномор'я та Криму.

Досить цікавою є праця Боплана «Опис України» (XVII ст.), в якій чимало місця відведено природно-географічним умовам Середнього Подніпров'я та Криму, а також твір Жана-Бенуа Шерера «Літопис Малоросії, або історія козаків-запорожців та козаків України» (XVIII ст.).

З XVIII ст. українська знать починає активно освоювати рекреаційно-туристичні центри Західної Європи: Італії, Австрії, Франції та Німеччини. У XVIII ст. подорожував різними країнами визначний український мандрівник Василь Григорович-Барський. Свою подорож через Австрію, Угорщину, Грецію, Сирію, Туреччину та Румунію він детально описав.

З другої половини XVIII ст. мандрівництво українськими теренами активізується, суттєво посприяли цьому праці Ф. Гебера, М. Вороніша, Л. Бертерсона, у яких досліджено й описано родовища лікувальних вод і грязей Криму та півдня України. На початок ХІХ ст. припадає офіційне відкриття перших курортів: Немирова (1814), Трускавця (1827), Одеських грязевих курортів (1830), Саки (1827), Слов'янська (1913), Приморського (1846) тощо.

Саме на перший період розвитку туризму як у світі, так і в Україні припадає зародження готельної справи. Світова індустрія гостинності пройшла

у своєму розвитку такі етапи: давній, середньовіччя, новий час, сучасний період.

До давнього періоду (IV тис. до н. е. – 476 р. н. е.) належить поява *таверн* (праобразів сучасних готелів і ресторанів), *заїжджих дворів*, *караван-сарайів*, *«странноприймних дворів»*. У Київській Русі першими готелями також були *заїжджі двори*. На чумацьких і торговельних шляхах України здавали в оренду *корчми*. Треба згадати і спеціальне примкнення для іноземців і купців, розташоване на території козацької республіки (острів Чортомлик). Запорізька Січ вела торгівлю з багатьма державами і була транзитним пунктом у торгівлі всіх європейських земель з Московією та країнами Закавказзя і Сходу. Після приєднання України до Російської імперії (XVIII ст.) функції готелів виконували поштові двори та станції. Лише з другої половини XIX ст. готельне господарство на території України поступово набуло самостійного розвитку.

6.2. Розвиток туризму в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.. Перші українські туристичні організації.

З першої половини XIX ст. серед української інтелігенції пробудився й з кожним роком зростав інтерес до активного пізнання природно-історичних особливостей своєї землі, її історичних, культурних та природних цінностей. Члени «Руської трійці» М. Шашкевич, І Вагилевич, І. Головацький, наприклад, організовували та розробляли народознавчі мандрівки. Туристичні маршрути І. Вагилевича та І. Головацького вирізняються точністю описів і охоплюють переважно території Прикарпаття, Карпат і Закарпаття. Пізніше активну участь у таких мандрівках брав І. Франко.

З другої половини XIX ст. починається активне освоєння рекреаційного потенціалу Криму, Прикарпаття і Закарпаття, інших лікувально-кліматичних місцевостей нашої країни. Як правило, такі лікувальні місцевості передавали в орендне користування містам, земствам, приватним компаніям та особам імператорського дому. Курорти Алупка, Гурзуф, Лівадія, Міс-хор належали членам імператорської сім'ї. Для відповідного розвитку та благоустрою курортних територій уповноважені урядові відомства будували в їх межах палаци, вілли і фонтани, закладали ландшафтно-дендрологічні парки тощо. Однак бальнеологічне оснащення рекреаційних територій на той час було ще доволі примітивним, оздоровлюватися могла тут обмежена кількість відвідувачів.

Курорти Галичини (Трускавець, Немирш, Любінь Великий, Черче) та Закарпаття (Карпати, Поляна) перебували як у приватному, так і в державному користуванні. Приблизно з 1860-х років їх передають акціонерним товариствам і приватним особам.

У царській Росії з 1880-х років уряд починає викупувати курорти. До цього періоду належить запровадження закону, аналогічного до прийнятого у Франції 1856 р., про державну охорону курортів.

Здобуває спеціалізовану освіту й активізує бальнеологічну практику дедалі більша кількість фахівців курортної справи, для згуртування й поширення курортологічних ідей у суспільстві вони організовують свої професійні товариства. У кінці XIX ст. створено Російське бальнеологічне

товариство, серед членів якого були і представники українських курортних місцевостей. У 1896, 1903 та 1913 рр. ця організація скликала три з'їзди, на яких обговорювались питання благоустрою курортів і запровадження правил скерування хворих на курортне лікування.

Наприкінці XIX ст. у Російській імперії розроблено проект закону «Про санітарну і гірську охорону лікувальних місцевостей», до яких віднесено місця з джерелами мінеральних вод і лікувальними грязями, морськими купаннями, кумисолікуванням і кліматичними станціями. Під час Першої світової і громадянської війн, революції в Росії, більшовицької та іноземної інтервенції на українські землі більшість курортів Галичини і півдня України були сплюндровані. Рекреаційно-туристична галузь майже припинила свою діяльність. Лише в 20-х роках XX ст. розпочалося її відродження.

Наприкінці XIX ст. з'являються перші туристичні бюро, які займалися організацією різноманітних мандрівок. Одним із перших було створене *Ялтинське туристичне бюро* – в 1896 р. Аналогічні туристичні організації виникли наприкінці XIX - на початку XX ст. у Галичині (Львів, Чернівці, Станіслав, Перемишль тощо). На цей час припадає освоєння рекреаційно-туристичних місцевостей Яремчі, Ворохти, Криво-рівні, Буркута та розвиток гірськолижного туризму.

Уже 1885 р. у Санкт-Петербурзі організовано перше в Російській імперії «Підприємство для громадських подорожей в усі країни світу» Леопольда Ліпсона, що поклало початок діяльності з організованого міжнародного туризму. Філії цього підприємства невдовзі з'явилися в багатьох інших містах імперії.

Значної популярності набув і гірський туризм. У 1890 р. в Одесі утворено *Кримський гірський клуб* з філіями в Ялті та Севастополі. Його першими членами стали вчені, лікарі, юристи, дослідники Криму. Головними напрямками досліджень, закладеними в статуті клубу, були:

- 1) наукові дослідження Таврійських гір і поширення зібраних відомостей;
- 2) заохочення до відвідування і дослідження цих гір та полегшення перебування в них людей з науковою або художньою метою;
- 3) підтримка місцевих галузей сільського господарства, садівництва та гірської промисловості місцевого значення;
- 4) охорона рідкісних видів гірських рослин і тварин.

Щороку Кримський гірський клуб збирав інформацію з геології, географії, флори та фауни, етнографії та археології, історії Криму, з 1891 по 1915 рр. регулярно видавався журнал «Записки Кримського гірського клубу», де публікувалися звіти експедицій та подорожні нотатки.

У 1902 р. назву цієї організації було змінено на Кримсько-Кавказький гірський клуб, який організовував дослідження і планував екскурсії на Кавказ. Відділення клубу невдовзі були відкриті у багатьох наукових центрах Російської імперії, зокрема 1903 р. відкрилося Бессарабське відділення в Кишиневі, 1908 р. – Бакинське, 1911 р. – Ризьке.

Головний напрям статутної діяльності Кримсько-Кавказького гірського клубу – організація масових екскурсій – сприяв розробці багатоденних

маршрутів Кримом, Кавказом, Уралом, до Дніпровських порогів тощо. Запрошення до участі в екскурсіях публікувалися в «Записках» клубу.

Важливу роль відігравало Ялтинське відділення. Воно розгорнуло жваву діяльність з організації численних групових туристичних поїздок у Крим, екскурсій у Кримські гори. Представники цього відділення облаштували декілька пішохідних стежок для екскурсій: Штангеевська стежка (1899 р., до водоспаду Учансу протяжністю 8,5 км); Боткінська стежка (1900 р., до водоспаду Яузлар); Хрестова та Дмитрієвська стежки. За час свого існування екскурсійною діяльністю Ялтинське відділення охопило понад 20000 осіб, хоч почало з організації екскурсій для кількох десятків своїх членів. Крім пішохідних, проводилися екскурсії на кінних екіпажах. До 1913 р. відділення мало 16 екіпажів, коней для яких орендувало у сільських мешканців.

Кримсько-Кавказький гірський клуб заклав міцний фундамент для розвитку туристично-екскурсійної справи як у Росії, так і в Україні.

Друга половина XIX ст. позначена національно-культурним відродженням в Україні, особливо в її західних теренах. Серед освічених людей зростало зацікавлення культурою, мовою, звичаями, пам'ятками матеріальної спадщини свого народу, що сприяло появі туризму як способу пізнання рідного краю. Визначні діячі української культури Яків Головацький, Іван Вагилевич, Микола та Корнило Устиновичі, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький створили своєрідні пізнавально-туристичні гуртки, члени яких брали активну участь у дослідженні рідного краю. Зокрема, І. Франко у 1883 р. організував "Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя і світогляду народу" та «Кружок для устроювання мандрівок по наших краї».

Створене 1883 р. «Академічне братство» організовувало численні мандрівки стрийсько-коломийським підгір'ям, Поділлям тощо. Саме народознавчий аспект був провідним у розвитку туризму другої половини XIX ст. У 1896 р. за ініціативою віденської «Робітничої газети» з'явилося туристичне товариство «Друзі природи», що з часом спонукало до появи великої кількості туристичних гуртків по всій Австро-Угорській імперії. Згодом, у 1910 р., на Станіславщині виникло перше спортивно-пожежне товариство «Січ», що організовувало різноманітні екскурсії, походи, мета яких – навчити орієнтуватися в просторі і часі, складати плани та картосхеми, уміти виживати в складних природних умовах тощо.

На початку XX ст. у Галичині виникла низка молодіжних і спортивних організацій, де практикували активний туризм: «Сокіл», «Плай», «Луг» та ін.

У 1911 р. П. Франко та І. Чмола заснували у Львові молодіжну організацію «Пласт». Пізніше пластунські гуртки з'явилися і в інших містах Галичини. Головним напрямом діяльності пластунів були туристичні подорожі та створення мандрівних і постійних таборів, у яких молодь могла б набути фізичного і військового вишколу, підвищити свою національну свідомість.

Офіційним днем створення «Пласту» (організатор – доктор Олександр Тисовський) вважають день першої присяги «Пластового гуртка при Академічній гімназії у Львові» – 12 квітня 1912 р. Найголовнішими напрямками діяльності «Пласту» були: всебічне патріотичне виховання української молоді; плекання серед цієї молоді традицій і звичаїв, інтересу до нашої історії,

культури, змагань та ідей українського народу; вишкіл молоді в мандрівках і таборах.

Перший мандрівний табір «Пласту» організував 1913 р. І. Чмола, а постійний туристичний табір львівських пластунів – П. Франко 1914 р. Для координування пластового руху була створена Верховна пластова рада. Фундатор товариства О. Тисовський написав книжечку «Пласт» (1913) та підручник «Життя в Пласті» (1921), а Петро Франко – книгу «Пластові ігри і забави» (1913), яка стала *першим українським навчальним посібником зі спортивного туризму*.

Перша світова війна на певний час припинила діяльність товариства «Пласт».

У квітні 1910 р. шанувальники туристичних мандрівок м. Станіслава (тепер Івано-Франківськ) сформували організаційний комітет для створення краєзнавчо-туристичного товариства «Чорногора». 20 травня 1910 р. у Станіславі відбулися установчі збори, на яких ухвалено Статут товариства «Чорногора» й обрано голову та членів виділу (ради). Головою товариства було обрано С. Стеблицького, а до складу виділу увійшли Я. Грушкевич, І. Стасинець, Л. Гаяновський, Й. Білинський, В. Янович.

Українське краєзнавчо-туристичне товариство «Чорногора» ставило перед собою такі завдання:

- пізнання краю, гір Галичини, Буковини, Альп і Татр;
- збирання матеріалів про ці гори;
- агітація та пропаганда серед туристів і дослідників природи;
- співпраця з НТШ у Львові, «Угорським карпатським товариством» і польським «Татранським товариством», обмін науковими матеріалами та досвідом роботи;
- надання методичної та практичної допомоги під час проведення мандрівок.

Для широкого загалу українських туристів на початку ХХ ст. почали видаватися численні буклети, путівники, нариси, монографії з туристично-краєзнавчої проблематики. Серед них найбільшою популярністю користувалися такі: «Туристика» А. Гудзиновського, «Прогулянки в наші гори» І. Франка, «Галицьке краєзнавство» Ю. Целевича, «Опис рідного краю» та «Мала географія України» Б. Заклинського, «Провідник по Галичині» М. Орловича.

Розвитку пластунського руху та інших організацій перешкодила Перша світова війна, після закінчення якої розпочався якісно новий період у розвитку українського туризму.

Після Першої світової війни суттєвих змін зазнала політична карта Європи: на теренах Російської та Австро-Угорської імперій виникли нові держави з різним політичним і соціально-економічним ладом. Краєзнавство і туризм на території УРСР дедалі більше підпорядковувався сталінській адміністративно-командній системі управління, а на західних українських землях, що входили до складу Польщі, Чехословаччини та Румунії краєзнавство і туризм залишалися справою передової громадськості. Характерним стало створення регіональних краєзнавчих осередків, діяльність яких значно поживали туристично-екскурсійний рух.

Галицькі краєзнавці у 20-30-ті роки ХХ ст. прагнули виробити комплексний підхід до організації краєзнавства, туризму. Восени 1921 р. при товаристві «Просвіта» виник «Кружок любителів Львова» (голова І. Крип'якевич), члени якого ставили за мету плекати любов до м. Львова через поширення знань про його історію, старовину й культуру живим словом, письмом у пресі й окремими виданнями. До роботи в гуртку були залучені відомі українські діячі того часу Б. Януш, Й. Застирець, Б. Барвінський, Й. Сліпий, В. Децикевич, Я. Колтуняк, Д. Коринець, І. Свенціцький, І. Трущ, С. Федак, О. Степанів, М. Голубець, І. Копач, В. Левицький, С. Шах та ін. Гурток організовував популярні публічні виклади з історії Львова, екскурсії містом та його околицями. Гурток проіснував два роки, розігнала його польська поліція 1923 р., але напрацьовані методи роботи, форми збирання і популяризації краєзнавчого матеріалу стали фундаментом, на якому члени «Кружка...» згодом створили значно численнішу організацію – краєзнавчо-туристичне товариство «Плай».

9 грудня 1924 р. у Львові було засноване спортивне товариство «Карпатський лещетарський клуб» (КЛК) для розвитку лещетарського спорту на галицьких теренах. Першим головою КЛК було обрано старшину УГА Льва Шепаровича. Клуб мав філії у Турці, Сколе, Ворохті, Славську, Грабівцях, Лавочному, Стрию, Космачі. Згідно зі звітом за 1937 р., КЛК об'єднував 18 філій, а в 22 місцевостях краю філії перебували на стадії організації. Зусиллями любителів лещетарського спорту та за сприяння товариства розпочалося будівництво трамплінів для стрибків у Розлучі (відкритий 1933 р.) і Турці (відкритий 1939 р.). Крім тренувань з лещетарського бігу організовувалися зимові лещетарські туристичні походи в Карпати й околицями Львова. У березні 1931 р. КЛК влаштував перші «з'їздові змагання» (змагання з гірськолижного спорту) на горі Тростян поблизу Славська і змагання у "скоках" (стрибках з трампліна). Найактивнішими членами КЛК були Микола Бойчук, Іван Мриц, Гриць Мочерняк, Роман Рибачик, Анна Говиківч-Рожанковська, Дарія Федак, Дарія та Богдан Славицькі й інші.

Після вересня 1939 р. радянська влада припинила діяльність в Галичині усіх українських краєзнавчих, культурних, наукових, спортивних, господарських організацій, як вогнищ українського сепаратизму і націоналізму. Напад фашистської Німеччини на Польщу і початок Другої світової війни унеможливили будь-яку діяльність краєзнавчо-туристичних організацій на західноукраїнських землях.

Розвиток спортивно-оздоровчого та пізнавально-туристичного напрямів у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні супроводжувався будівництвом готелів, переважно у найбільших містах, з гарними природно-туристичними умовами, зручним географічним розташуванням та багатою архітектурно-історичною спадщиною. Важливим чинником, що сприяв розвитку готельної справи, стало відкриття регулярних залізничних рейсів з 1889 р. До того часу найбільшим готелем у Києві був «Зелений готель», що належав Лаврі і був найпопулярнішим у середині ХІХ ст. Основні туристичні потоки розміщувалися трьома шляхами: Дніпром (на пароплавах), залізницею та в диліжансах. До 1880 р. у Києві було побудовано 15 готелів, а вже 1901 р. їх налічувалося 64.

Усі готелі того часу поділялися на:

- 1) готелі, розміщені безпосередньо поруч із вокзалом – 4 готелі;
- 2) першокласні готелі: «Європейський», «Гранд-Отель», «Hotel de France», «Континенталь», «Отель-Савой»;
- 3) готелі другого класу: «Брістоль», «Австрія», «Америка», «Версаль», «Ліон» тощо;
- 4) мебльовані кімнати: «У Ільїнської», «У Іваницького», «У Діякова» тощо;
- 5) «подвір'я», заїжджі двори;
- 6) «странноприймніци» Києво-Печерської лаври, Софіївського, Михайлівського, Покровського і Братського монастирів.

Окрім Києва, готельне будівництво розвивалося в Одесі, де до 1917 р. налічувалося 34 готелі і 6 заїжджих дворів – найбільші: «Лондонський», «Марсель», «Європейський», «Франція» та ін.

Попри значне пожвавлення готельна справа наприкінці XIX та на початку XX ст. в Україні лише набирала обертів.

6.3. Туризм на теренах УРСР

Після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій на політичній карті світу з'явилися нові держави з різним устроєм. Зазнала територіальних змін і Україна. Східна (Наддніпрянська) Україна відійшла до більшовицької держави – сформувалася Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР), столицею якої був Харків (до 1934 р.). Західна Україна за Ризьким мирним договором 1921 р. відійшла до Польщі, у 1918 р. Буковина потрапила під владу Румунії, а Закарпаття – до Чехословаччини. Така непроста політична ситуація, безперечно, вплинула на розвиток усіх сфер життя українців. Головною тенденцією в розвитку туристичної галузі Радянської України того часу були пошуки раціональних форм туристично-екскурсійної діяльності та управління.

Основною організацією, яка займалася туристично-екскурсійною діяльністю, було Об'єднане екскурсійне бюро, до складу якого входили:

- 1) Бюро дальніх екскурсій Інституту методи* позашкільної роботи;
- 2) Екскурсійне бюро при Головополітосвіті;
- 3) Екскурсійне бюро при музейному відділі Головнауки.

Уже з 1928 р. ця організація змінила назву на «Радянський турист» («Радтур») і остаточно витіснила приватні туристичні контори та організації. Головними функціями цієї структури були:

- 1) створення мережі турбаз і маршрутів на всій території СРСР (плановий туризм);
- 2) розповсюдження платних путівок на різноманітні маршрути (налічувалося близько 29 маршрутів європейською та азійською частинами країни).

Наприкінці 20-х років XX ст. ініціатором масового туризму виступив комсомол – спілка молоді, що займалася організацією дозвілля своїх членів.

Найвідомішими друкованими виданнями з питань туризму та екскурсій були журнал «Всемирный следопыт» та його додаток «Всемирный турист».

У 1929 р. з'явилася масова туристична організація «Товариство пролетарського туризму РСР», яку очолював М. В. Криленко. Вона займалася:

- проведенням агітаційних бесід з місцевим населенням та популяризацією пролетарської ідеології у віддалених районах під час походів;
- постачанням відповідної літератури;
- трудовою допомогою в збиранні врожаю;
- виданням кишенькових мовних довідників (так званих розмовників) для кращого розуміння місцевими мешканцями прогресивної мови світового пролетаріату;
- виданням журналу «На суше и на море», щомісячників «Турист-активист», «Библиотечка туриста», видавництва «Физкультура и спорт».

До 1932 р. Товариство пролетарського туризму і екскурсій вже мало 360 турбаз і будинків туриста .

Однак після хвилі пожвавлення туристично-екскурсійного руху в 20-30-х роках, у середині 30-х років ХХ ст. було ліквідовано не тільки згадане товариство, а й усі добровільні товариства («Друг детей», «Автодор», «Техніка – масам» тощо). Радянська тоталітарна система взяла туризм під свою опіку.

Окрім внутрішнього, на теренах України розвивався і міжнародний (зовнішній) туризм. На жаль, на пожвавлення міжнародних туристичних зв'язків негативно вплинула Перша світова війна, фактично призупинивши розвій туристичної галузі.

Розвиток туризму тісно пов'язаний із проектуванням та будівництвом магістралей, вдосконаленням транспортних засобів, в історії яких умовно виокремлюють епоху залізниць, епоху автомобілів, епоху реактивних авіалайнерів, епоху круїзів на морських судах.

Розвиток повітряного транспорту спрощував і заохочував дедалі більше людей до мандрівництва. Це зумовило будівництво нових готелів та інших засобів розміщення туристів. Після Першої світової війни у розвитку міжнародного туризму в РСР розпочався якісно новий етап. Серед іноземців, які приїжджали в Радянський Союз, переважали американці та британці, що було пов'язано із зростанням ролі США та Великої Британії.

З налагодженням зовнішньополітичних та економічних зв'язків постала необхідність у створенні відомства, яке змогло б керувати і контролювати міжнародні туристичні потоки. Тому 11 квітня 1929 р. в РСР було створено Державне акціонерне товариство з іноземного туризму («Інтурист»). Товариство провадило як зовнішню, пов'язану з організацією та продажем поїздок до РСР на закордонних ринках, так і внутрішню, тобто прийняття та обслуговування іноземців на теренах Радянського Союзу, діяльність. «Інтурист» отримав виняткове право виходити на зарубіжні туристичні ринки, відкривати за кордоном свої відділення і представництва, обслуговувати всіх іноземних громадян: туристів, комерсантів, технічних працівників, науковців тощо. З часом цю організацію визнали найбільші турфірми світу і налагодили з нею зв'язки. З 1934 р. почалася співпраця з такими всесвітньо відомими

компаніями, як «American Express» (США) і «Thomas Cook & Son» (Велика Британія).

За роки Першої світової і громадянської воєн, революції в Росії і російсько-більшовицької інтервенції на українські землі більшість курортів як Галичини, так і Наддніпрянської України були зруйновані. Фактично рекреаційно-туристична діяльність завмерла.

4 квітня 1919 р. вийшов ленінський декрет «Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення», наслідком якого стала націоналізація курортів на усій окупованій на той час більшовиками території. Після захоплення Криму більшовиками у 1920 р. видано новий декрет «Про використання Криму для лікування трудящих». Керівним органом санаторно-курортних закладів у Криму стало Центральне управління (м. Сімферополь). У 1925 р. у колишньому царському Лівадійському палаці був відкрито санаторій для селян, а в Гурзуфі Всесоюзний санаторний піонерський табір «Артек».

У 1920-х роках прийняли перших відвідувачів будинки відпочинку, спочатку в Донбасі, а згодом і в інших регіонах України. Набула розвитку і медична курортологія. 1928 р. створено Одеський науково-дослідний Інститут курортології з метою вивчення і запровадження методик грязелікування і бальнеотерапії при захворюваннях серцево-судинної і нервової систем, органів травлення і сечовиділення та інших проблем, пов'язаних із санаторно-курортним лікуванням.

У 1920–1930 рр. розпочалося масштабне будівництво санаторно-курортних закладів, будинків відпочинку та інших туристичних об'єктів по всій країні. У цей час відкрилися санаторії у Слов'янську (1920), Соснівці (1924), Миргороді (1917), Лермонтовську (1925.), Старобільську (1936) тощо. У Криму функціонувало 168 оздоровниць на 27,5 тис. місць. В Одесі ще до 1941 р. діяло близько 50 санаторіїв і будинків відпочинку, в яких оздоровлювалося щорічно до 150 тис. осіб.

Рекреаційно-оздоровча діяльність на західноукраїнських землях розвивалася по-іншому. Західна Україна була поділена між Польщею (Галичина і Волинь), Румунією (Буковина) і Чехословаччиною (Закарпаття). Найкраще галузь розвивалася в Галичині. Тут було створено і функціонувало декілька курортів, які набули європейського значення (Трускавець, Моршин, Немирів, Черче), відбудовано чимало санаторіїв і пансіонатів, значна увага приділялася зеленим насадженням. Більшість закладів відпочинку належали приватним особам і лише Трускавець був державною власністю. Курорти Закарпаття були невеликими приватними закладами. Санаторно-курортна справа на Буковині розвивалася повільніше.

Найбільшими центрами туризму на території сучасної України в першій половині ХХ ст. були Київ, Одеса, Чернігів, Крим, Кам'янець-Подільський, Харків, Запоріжжя, Яремча, Ворохта, Криворівня, Коростів, Гребенів, Славське та ін. Починають організовувати різноманітні туристичні круїзи по Дніпру, Дністру, Чорному морю, проте масового характеру туристична галузь ще не набула.

У 1939 р. Галичина і Волинь, а в 1940 р. Північна Буковина були приєднані до Радянської України, відтоді рекреаційно-туристична справа розвивалася вже в єдиному загальнодержавному напрямі.

6.4. Український туризм другої половини ХХ ст..

За роки Другої світової війни курорти і санаторії України повністю або частково були знищені та пограбовані. Наприклад, у Криму із 168 санаторіїв і будинків відпочинку вціліли лише декілька. Повністю були знищені «Нижня Ореанда», «Геліос» у Євпаторії, з Лівадійського палацу вивезено твори мистецтва. В одеській групі курортів 61 санаторій та 20 будинків відпочинку зазнали руйнування і грабування. Курорти Західної України постраждали менше, більшість із них продовжувала функціонувати. Однак розвиток туристично-екскурсійної справи сповільнився.

Після закінчення війни розпочалася відбудова старих і спорудження нових курортів, що тривало до початку 1950-х рр., і особливо інтенсивно на Закарпатті, яке було приєднано до радянської України («Синяк» – 1948 р., «Карпати» – 1948 р., «Верховина» – 1958 р., «Гірська Тиса» – 1958 р. тощо).

У цей період було відкрито Ужгородський філіал Одеського науково-дослідного інституту курортології (1965), а в Моршині та Трускавці – відділення цього інституту.

На початку 1950 років простежується і поживлення туристичної справи в Україні. Від цього часу можна говорити про туризм як масовий рух. Основна кількість українських туристів проводила своє дозвілля у межах України та інших республік СРСР. Міжнародний туризм розвивався повільно через штучне обмеження. Лише незначна частина населення України мала змогу відвідувати зарубіжні країни. Іноземні туристи також не завжди могли скористатися своїм правом вільного пересування – багато міст України були закриті для іноземців. До головних центрів міжнародного туризму належали Київ, Одеса, Львів, Південний берег Криму.

У перші повоєнні десятиріччя партійне керівництво СРСР намагалося вдосконалити, а з деяких питань – змінити довоєнну систему управління туризмом. У середині 1950-х рр., унаслідок хрущовської «відлиги», активізується в'їзний туризм. Поступово в країні утвердилася система трьох монопольних туристичних структур:

- 1) ВАТ «Інтурист»;
- 2) ТЕУ – туристично-екскурсійне управління (з 1962 р. – Центральна рада з туризму);
- 3) Бюро з міжнародного молодіжного туризму «Супутник» (з 1961 р. «Супутник» увійшов до новоствореного Міжнародного бюро туристів і обмінів молоді (БІТЕЖ).

Усі ці монопольні туристичні структури з середини 1950-х років активно розпочали займатися як міжнародним, так і внутрішнім туризмом. Звичайно, «Інтурист» утримував позицію лідера в обслуговуванні іноземців, розробляв маршрути, розширював географію подорожей, будував нові туристичні комплекси тощо.

Для зміцнення централізованого управління туризмом у 1964 р. ВАТ «Інтурист» було виведено з підпорядкування Міністерства зовнішньої торгівлі, що дало йому змогу стати найважливішою ланкою новоствореного Управління з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР. Головним друкованим органом «Інтуристу» був журнал «Путешествия в СССР», що видавався кількома

мовами (російською, англійською, французькою, німецькою, іспанською), його передплатниками були читачі з 50 країн.

У 1970-х роках «Інтурист» розробив і запропонував понад 100 цікавих маршрутів, що охоплювали близько 100 міст європейської та азійської частин СРСР. З його ініціативи побудовано низку готелів: «Либідь» і «Братислава» у Києві, «Інтурист» і «Мир» у Харкові, «Дністер» у Львові, «Закарпаття» в Ужгороді, «Чорне море» в Одесі, «Запоріжжя» у Запоріжжі, «Інтурист» у Полтаві, «Черемош» у Чернівцях та ін. З 1970 по 1980 рр. готельний фонд «Інтуриста» збільшився в 4 рази.

За 1975–1981 рр. Радянський Союз відвідали 25 млн. зарубіжних громадян, а обсяг масового міжнародного туризму збільшився на 54 %.

Лише окремі громадяни радянської України та інших республік СРСР (які пройшли жорсткий відбір в органах держбезпеки та комуністичної партії) змогли відвідати соціалістичні країни Західної Європи, Латинської Америки, Африки, Азії.

У 1980-ті рр. особливою популярністю користувалися «поїзди дружби». За 1981–1982 рр. СРСР відвідало 160 тис. туристів. У Києві для таких мандрівників спеціально побудували готель «Братислава». Багато туристів відвідували Україну на фестивалях мистецтв «Київська весна», «Золота осінь», «Біла акація», «Кримські зорі».

В Україні набули розвитку і річкові круїзи (Доном, Дніпром). З 1982 р. розпочав роботу новий круїз Дніпром «Ріка-море» з Києва до Херсона, далі Чорним морем до Одеси, звідти Дунаєм до Русе (Болгарія) і Джурджу (Румунія). Цей круїз став єдиним такого типу в історії світового туризму. Столицю України щороку відвідували сотні тисяч туристів із 60 країн світу. У 1983 р. «Інтурист» прийняв і надав послуги близько 300 тис. іноземців. У цій структурі в Україні працювало близько 4 тис. осіб (300 гідів-перекладачів із знанням 18 мов світу).

У 1988 р. в Україні ліквідовано центральний орган державного управління галуззю – Головінтурист УРСР, а замість нього створено Асоціацію з іноземного туризму «Укрінтур». У 1989 р. ВАТ «Інтурист» виокремлено зі структури Держком-інтуриста СРСР і переведено на самофінансування.

Загалом розвитку туристично-екскурсійного руху в Україні в 1970–1980-х рр. сприяли такі чинники:

- 1) піднесення соціально-економічного рівня життя після «хрущовської відлиги»;
- 2) зростання реальної заробітної плати;
- 3) зростання суспільних фондів споживання та надання безоплатних і пільгових соціальних послуг;
- 4) скорочення робочого дня та робочого тижня;
- 5) збільшення тривалості відпустки;
- 6) технічна реконструкція транспорту;
- 7) зміни у сфері обслуговування;
- 8) зростання культурно-освітнього рівня населення.

Організацією внутрішнього туризму та екскурсій в Україні займалися:

- а) Українська республіканська рада з туризму та екскурсій (УРРТЕ);
- б) Міністерство оборони УРСР;

- в) Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник»;
- г) Міністерство освіти УРСР.

З кожним роком обсяги туристично-екскурсійного обслуговування зростали. У 1985 р. було надано послуги 37 млн. туристів і 200 млн. екскурсантів, у країні налічувалося 965 туристичних об'єктів, що могли прийняти 400 тис. гостей одночасно.

Для посилення контролюючого впливу та централізації зусиль різних організацій, відомств і міністерств у розвитку як національного, так і міжнародного туризму було створено Міжвідомчу раду з туризму та екскурсій. За 1981-1985 рр. ця організація надала відповідні послуги майже 30 млн туристів і 200 млн екскурсантів. За 15 років (1970-1985) обсяги екскурсійного обслуговування зросли в 7 разів.

У розвитку туризму того часу в УРСР можна виділити певні тенденції та напрями:

1) орієнтація на кооперування різних організацій і відомств у реалізації завдань туристично-екскурсійного обслуговування;

2) зміцнення матеріально-технічної бази туристичних організацій республіки;

3) зміцнення зв'язків між відповідними організаціями УРСР та інших республік.

Туристичні організації України розробили 2 тис. маршрутів вихідного дня, переважно місцями революційної, бойової та трудової слави будівників комунізму, функціонував 121 туристичний клуб. Туристичні клуби надавали допомогу колективам фізкультури у створенні туристичних секцій при установах, на підприємствах.

Самодіяльний туризм – це туристичні експедиції, походи, змагання з пішохідного, гірського, водного, автомото-, вело- і спелеотуризму. Особливе значення мали республіканські туристичні зібрання, що проводилися раз на два роки з метою відзначення Дня Перемоги над фашизмом у Великій вітчизняній війні.

Молодіжним туризмом в СРСР займалося Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» (створене 1958 р.). Ця організація мала свої підрозділи при республіканських, крайових, міських комітетах комсомолу. Більшість туристично-екскурсійних мандрівок цієї організації планувалися до визначних дат історії Радянського Союзу. Ось декілька видів туристично-екскурсійних подорожей того часу:

1. Загально ознайомлювальні поїздки (до визначних історичних дат і подій).
2. Форми молодіжних обмінів – поїзди, рейси, круїзи дружби (з 1962 р.). У 1979–1982 рр. тільки завдяки «Супутнику» у них взяли участь 180 тис. радянських і зарубіжних працівників промисловості, сільського господарства, інтелігенції тощо.
3. Двосторонні фестивалі і табори дружби (за 1964–1982 рр. на території СРСР функціонувало 17 таборів дружби, в яких побувало 13,5 тис. осіб).

4. Інтернаціональні поїздки молоді соціалістичних країн Європи до СРСР і круїзи з відвідуванням країн басейнів річки Дунай, Чорного і Середземного морів (було організовано 25 таких поїздів і круїзів).
5. Обмін групами молоді між населеними пунктами СРСР та країн соціалізму, що мали статус міст-побратимів.
6. Поїздки учнів і студентів на мовні курси, семінари, обміни в межах ознайомчо-виробничої практики вищих навчальних закладів СРСР і соціалістичних країн.
7. Освітні поїздки іноземної учнівської молоді до СРСР.
8. Обмін молодіжними творчими колективами.
9. Поїздки молоді на фестивалі мистецтв, художні виставки, у музеї тощо.
10. Поїздки молодих радянських спортсменів за кордон у складі туристичних груп під наглядом уповноважених агентів Комітету держбезпеки СРСР.

Радянський період розвитку туристичного руху в нашій країні, попри всі обмеження й заідеологізованість, вивів туризм на якісно новий щабель, перетворив його на масове явище і засіб виховання молоді. А розбудована за цей час туристична інфраструктура сформувалася в окрему галузь економіки нашої країни.

6.5. Сучасний туризм в Україні

Вигідне геополітичне положення України, багатий туристично-ресурсний потенціал, розгалужена транспортна мережа, історико-культурні пам'ятки – все це сприяє розвитку туристично-рекреаційної сфери у нашій державі. Окрім того, є регіони, де туризм відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку економіки: Автономна Республіка Крим, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Миколаївська, Чернівецька, Херсонська та інші області.

Розвиток туристичної галузі ґрунтується на новій редакції Закону України «Про туризм», який визначив стратегічні напрями та конкретні завдання цієї сфери економіки, загальні правові, організаційні, виховні, соціально-економічні засади державної політики України в галузі туризму.

З метою реалізації державної політики в галузі туризму постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1992 р. № 616 створено Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України. До сфери управління цієї структури передано 52 підприємства загальнодержавної власності. Указом Президента України від 2 листопада 2000 р. Держкоммолодьспорттуризм реорганізовано та 14 грудня 2001 р. теж Указом Президента України створено Державну туристичну адміністрацію України. Її було розформовано 2004 р. Нині функції координуючого органу державного управління у сфері туризму Кабінет Міністрів поклав на Міністерство культури і туризму, у складі якого діє Державна служба курортів і туризму.

Сприяють розвитку туризму в Україні й Укази Президента України від 28 вересня 1996 р. № 880/96 «Про Фонд «Намисто Славутича»; від 21 вересня 1998 р. № 1047/98 «Про День туризму», який відзначається в Україні на

державному рівні 27 вересня; від 10 серпня 1999 р. № 973/99 «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року»; від 14 грудня 2001 р. № 1213/2001 «Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму» та інші документи. 29 квітня 2002 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки».

Сьогодні туристичну галузь України репрезентують такі структурні підрозділи:

1. *Соціальний туризм*, що займається організацією змістовного оздоровлення та відпочинку соціально незахищених верств населення за найнижчими доступними цінами.

2. *Молодіжний і дитячий туризм*, що виходить з потреб вироблення системного підходу до молодіжної політики, сприяння духовному і фізичному розвитку підростаючого покоління, виховання у нього патріотизму.

3. *Сімейний (зелений) туризм*, або агротуризм, дає змогу міським жителям відпочити у сільській місцевості, відвідати місцеві пам'ятки, ознайомитися з побутом сучасних селян і народними традиціями і, за бажанням, взяти участь у сільськогосподарських роботах.

4. *Оздоровчо-спортивний туризм*, що виник з ініціативи туристів-аматорів, поєднує спорт і відпочинок, виховує патріотизм і національну свідомість.

5. *Екскурсійна діяльність* полягає у вивченні багатих екскурсійних ресурсів різних регіонів нашої країни, що сприяє усвідомленню глибинного національного, духовного коріння і традицій українського народу.

Контрольні запитання

1. Назвіть основні періоди розвитку українського туризму та спів ставте їх з світовими особливостями.
2. Охарактеризуйте розвиток готельного господарства України. Чим він обумовлений?
3. Назвіть основні риси становлення та розвитку курортної сфери України. Проаналізуйте регіональні відмінності.
4. Порівняйте особливості розвитку туризму в Україні в першій половині ХХ століття в різних регіонах.
5. Розкажіть про відновлення екскурсійно-туристичної діяльності в повоєнний період.
6. Хто були фундаторами туристичних організацій «Плай» та «Чорногора»?
7. В чому полягала «політика українізації» туристичної сфери?
8. Як «Сталінський ідеологічний наступ» позначився на розвитку готелярства та туризму в Україні?
9. Які монополістичні туристичні структури склалися в УРСР? Охарактеризуйте їхню діяльність.
10. Поясніть, чому індустрія туризму перебувала під жорстким контролем комуністичних та профспілкових організацій? Які наслідки цього?

11. Які основні тенденції розвитку ринку готельних послуг в Україні сьогодні?
12. Яким чином формувалася система управління санаторно-курортним комплексом України?
13. Які основні напрямки державної політики України стосовно туризму?

Список літературних джерел

1. Абрамов В. В. Історія туризму : підруч. / В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 294 с.
2. Александрова А. Ю. Международный туризм: Учеб. Пособие. / А. Ю. Александрова :– М.: Аспект Пресс, 2001. – 464с.
3. Блій Г., Муллер П., Шаблій О. Географія: світи, регіони, концепти. – К.: Либідь, 2004. – 738с.
4. Зінченко В. А. Молодіжний міжнародний туризм в Україні (70-80-ті роки ХХ ст.) / В. А. Зінченко – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 58 с.
5. Мальська М.П. Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність/: М.П. Мальська, М.Й. Рутинський, Н.М. Паньків: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 266 с.
6. Остапчук В.В. Історія туризму : Навч. посіб. / В.В. Остапчук, П.Ф. Коваль, Г.П. Андреева. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. Гоголя, 2008.– 143 с.
7. Устименко Л. М. Історія туризму : Навчальний посібник / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв – К. : Альтерпрес, 2008. – 354 с.
8. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : Навч. посібник / В. К. Федорченко В. К., Т. А. Дьорова. – К. : Вища школа, 2002. – 195с.

Завдання для самостійної роботи студентів ()

1. Дайте характеристику нормативно-законодавчій базі туризму в Україні.
2. Охарактеризуйте, яким чином відбувалося формування системи управління туризмом в Україні.
3. Визначте основні тенденції розвитку ринку туристичних послуг в Україні.
4. Визначте основні проблеми розвитку готельного господарства України.
5. Визначити найбільш видатних радянських (в тому числі українського походження) мандрівників, дослідників, спортсменів, які зробили значний внесок у розвиток вітчизняного туризму.
6. Скласти порівняльний аналіз діяльності туристичних організацій «Плай» і «Чорногора» за наступними показниками:
 - передумови та особливості створення;
 - основний напрям діяльності;
 - керівництво та повноваження організації;

- причини та особливості ліквідації (реорганізації).

7. Визначити основні функції, спектр послуг та напрями туризму (внутрішній, виїзний, в'їзний) для наступних організацій, що діяли у другій половині XX ст. в УРСР: БММТ «Супутник», ВАТ «Інтурист», а також організацій, що опікувалися питаннями розвитку дитячого та молодіжного туризму.

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ В РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Роки	Події
<i>Давній туризм та готелярство</i>	
XI ст.	Паломництво Св. Антонія з Чернігівщини на Схід
XI–XII ст.	Подорожі на Схід до святих місць ігумена Дмитріївського монастиря Варлаама, ігумена Ніфонта та ікона Київського Печерського монастиря Єфрема
1106–1108 рр.	Паломництво до Єрусалиму ігумена Чернігівського Данила
XVI ст.	Мандрівка українського козака Якова Малика в Індію
1723–1744 рр.	Подорожі В. Григоровича Барського
1815–1817 рр.	Експедиція Вацлава Ржевуського на Близький Схід та Аравію
1803–1806 рр.	Експедиція Ю. Лисянського «Подорож навколо світу на кораблі «Нева»
1860–1880 рр.	5 експедицій Миколи Пржевальського до Центральної Азії
1866–1888 рр.	10 подорожей до Нової Гвінеї, Філіппін, Австралії, Меланезії та Мікронезії Миколи-Миклухо Маклая
XI–XIII ст.	Виникнення на Русі посталих дворів, що називалися «Ямами»
XV ст.	Будівництво у великих містах гостинних дворів за національно «ознакою»
XVI–XVII ст.	Створення на чумацьких та торгівельних шляхах Корчм
XVII ст.	Будівництво «Галицького дому» – приміщення для іноземних послів та купців
1890 р.	В Одесі створений Кримський гірський клуб з філіями в Ялті та Севастополі
1901 р.	В Києві, Харкові, Полтаві, Кам'янці-Подільському, Одесі та інших містах виникають філії Російського туринг-клубу (товариство велосипедистів-туристів)
1901 р.	В Харкові, Одесі виникають відділення Російського гірського товариства
70-ті р. XIX ст.	Початок Курортного будівництва в Криму
1900 р.	В Ялті виникає пансіонат “Яузлар” на 20 місць
1901–1902 рр.	Відкрито дитячий санаторій в Алушті
1905 р.	Ялта нараховує 5 санаторіїв, клінічну дитячу колонію, 14 готелів на 800 номерів, 3 комфортабельні санаторії і 5 пансіонатів
1911–1914 рр.	Будівництво в Євпаторії готелю “Дюльбер”, 7 приватних санаторіїв на 400 ліжок
80-ті рр. XIX ст.	В Ялті виник “Турток аматорів природи гірського спорту і

	Кримських гір“
1876 р.	М. О. Головкінський організовує поїздку в Крим для 25 студентів
З 1891–1915 рр.	Видання журналу “Записки Кримського гірського клубу”
1903 р.	Відкриття Бесарбського відділення в Кишиневі
1903 р.	Відкриття Бачинського відділення
1911 р.	Відкриття Ризького відділення
1899 р.	Виникає Штангеевська туристична стежка
1900 р.	Поява Штангеевської та Боткінської пішохідних стежок. Згодом - Хрестової та Дмитрієвської
1832 р.	Яків Головацький здійснює подорож до села Дзиків Тарнобжевського повіту (нині Польща).
1834 р.	Яків Головацький здійснює подорож пішки зі Львова через Миколаїв, Стрий та інші міста Прикарпаття та назад до Львова.
1840 р.	Яків Головацький здійснює мандрівку з Коломиї на Українське Закарпаття, та у пн-сх. Угорщину.
1830–1837 рр.	І.Вагилевич здійснює подорож по Підкарпатському краю
1873 р.	О. Партицький висвітлює подорожі трьох українських мандрівників на сторінках часопису “Газета шкільна”
1887 р.	О. Партицький видає серію статей “Образи Руси Галицької”
60-ті рр. ХІХ ст.	О. Партицький видає опис “З життя волинського люду” та “Подорожньо- етнографічні записки”
1866–1878 рр.	Іван Нечуй-Левицький досліджує значну частину польської території та Молдавії, Волинь.
1872 р.	Перший подорожній нарис “Мандрівка на українське Підлісся”
1883 р.	І. Франко організовує “Кружок етнографічно-статистичний для студювання життя і світогляду народу”, та “Кружок для устоювання мандрівок по наших краю”
1883 р.	Мандрівка 20-ти молодих людей зі Станіслава, Коломиї, Перемишля, Соколя, Тернополя, Відня за маршрутом Станіслав – Манявський Скит – Надвірна – Делятин – Микуличин – Коломия
1884 р.	Друга подорож стрийсько-коломийським Підгір’ям
1885 р.	Третя мандрівка 25 студентів за ініціативи “Статистичного кружка”
1886 р.	Четверта подорож “ Академічного братства” Турчанщиною
1887 р.	П’ятий похід через територію Золочівщини та Сокальщини
1888 р.	Шоста мандрівка по Прикарпаттю
1862 р.	У Львові та Станіславі виникають гуртки – філії туристських товариства “Друзі природи” , з центром у Відні.
1910 р.	В Станіславі виникло спортивно – пожежне товариство “Січ”

1911р. , 12 квітня	Виникає молодіжне товариство “Пласт” у Львові
1913 р.	І. Чмола організовує мандрівний “пластовий” табір
1914 р.	П. Франко організовує постійний “пластовий табір”
<i>Готельний розвиток в Україні</i>	
1803–1805 рр.	Побудований “Зелений готель” при Києво-Печерській Лаврі
1810–1880 рр.	В Києві побудовано 15 готелів
1863 р.	Закладений в Києві на Хрещатику парк “Шато – де – Флер” з Долиною троянд
1901 р.	У Києві нараховується 64 готелі
1880–1890 рр.	Побудована низка готелів на вулиці Безаківській (нині Комінтерну), привокзального типу
Кінець XIX ст.	Будівництво “суперзіркових готелів” : “Європейський”, “Гранд-Отель”, “Hotel de France”, “Континенталь” тощо
1913 р.	В Києві нараховувалося 80 готелів другого класу
Кінець XIX– поч. XX ст.	Відкриття “мебльованих кімнат” – одного з різновидів тогочасних готелів: “У Ільїнської”, “У Діякова”, “У Познякова” тощо
Поч. XX ст.	В Одесі нараховується 34 готелі та заїжджих дворів
<i>Туризм в Україні у міжвоєнний період 1918–1939 рр.</i>	
1923 р.	Створення державного видавництва “Фізкультура та спорт”
1926 р.	Створене Об’єднане екскурсійне бюро
1928 р.	Виникнення акціонерного товариства “Радянський турист”
1929 р.	Сформовано 29 маршрутів в Європейській та азійській частинах СРСР
1928 р.	Видання журналу “Всесвітній турист”
30 листопада 1929 р.	Виникає масова туристична організація “Товариство пролетарського туризму”
8 березня 1930 р.	Об’єднання “Радянський турист” та товариства пролетарського туризму та створення Всесоюзного добровільного товариства пролетарського туризму та екскурсій (ТПТЕ)
1930 р.	Перша екскурсія для 250 ударників праці навколо Європи на теплоході “Абхазія”
1932р.	ТПТЕ налічує понад 300 турбаз
1932 р.	В Москві відкривається перший туристсько-екскурсійний

	техніком
1932 р.	Відбулася I Всесоюзна конференція з планування охорони здоров'я, фізкультури та туризму
1935 р.	Видання журналу “На суші та на морі”
17 квітня 1936 р.	Створення Українського республіканського туристсько-екскурсійного управління (УРТЕУ)
11 квітня 1929 р.	Створення Державного акціонерного товариства з іноземного туризму в СРСР “Інтурист”
1930–1939 рр.	Відкриття перших фірм “Інтуриста” за кордоном
1934 р.	Розпочинається співпраця з світовими компаніями “American Express Co” (США) та “Thomas Cook & Son” (Велика Британія)
1931 р.	Організація круїзу по Північному Льодовитому океані
1938 р.	Станом на 1938 р. “Інтурист” володів 27 готелями та 26 ресторанів, 334 одиницями автотранспорту
1919 р.	В Чернігові виникло Бюро з організації екскурсій
1931 р.	Український комітет охорони пам'яток культури видає друкований путівник для туристів по Новгород-Сіверському державному заповіднику
1919–1928 рр.	Організація Екскурсійно -виставково-музейний відділ Наркому су УРСР
1928–1929 рр.	Виникнення та функціонування Українського мішаного пайового екскурсійного товариства
1926–1930 рр.	Функціонування акціонерного товариства Укртуре
1929 р.	Початок діяльності екскурсійних баз в Харкові, Києві, Дніпропетровську, Запоріжжі, Одесі, Вінниці та інших містах
1929 р.	Виникнення Товариства пролетарського туризму
1921 р.	Створення історико-культурного заповідника “Ольвія”
1925 р.	Створення історико-культурного заповідника “Могила” Т. Г. Шевченка” на Чернечій горі, біля Канева
1926 р.	Створення історико-культурного заповідника “Києво - Печерська Лавра”
1928 р.	Створення культурно-історичного заповідника в Кам'янець-Подільському та монастиря босих кармелітів у Бердичеві
1929 р.	Статус заповідника отримала Кирилівська церква в Києві, колишній замок князів Острозьких у Староконстянтинівці, садово-парковий ансамбль “Олександрія” у Білій Церкві та “Софіївка” в Умані
1925 р.	Відкритий санаторний піонерський табір “Артек”
30-ті рр. XX ст.	Розпочата діяльність туристичних таборів в Києві, Трипіллі, Каневі, Дніпропетровську, Запоріжжі Створено 165 будинків туриста, 50 турбаз, 12 туристичних готелів, 24 стаціонарних таборів, 19 туристичних притулків.

<i>Туристична справа на західноукраїнських землях</i>	
1921 р.	Виник “Кружок любителів Львова”
1924 р.	Виникло краєзнавчо-туристське товариство “Плай” у Львові
24 жовтня 1924 р.	Здійснена перша екскурсія краєзнавців Львовом
26 жовтня 1924 р. – 15 квітня 1925 р.	“Плай” організував 14 експедицій
Лютий, 1925 р.	Вийшов перший номер “Туристики і краєзнавства”
1928-1930 рр.	Товариство “Луг” організовує низку мандрівок Гуцульщиною та Бойківщиною
1932 р.	Виникає філія краєзнавчо-туристичного товариства “Плай” у Самборі
1937 р.	“Плай” видає власний часопис “Наша Батьківщина”
1910 р.	В м. Станіславі виникає товариство “Чорногора”
1914 р.	“Чорногора” припиняє власну діяльність у зв’язку з початком I Світової війни.
1922 р.	Відновлення діяльності “Чорногора”
<i>Туризм в УРСР у новосвітний період (50-60 рр.)</i>	
1945–1948 рр.	Відновлена діяльність територіально-екскурсійних управлінь в Криму, Києві та інших містах, відновлено 17 союзних маршрутів
27 грудня 1948 р.	Постанова ЦК ВКП (б) про розвиток фізичної культури та спорту
1950 р.	Туристсько- екскурсійні установи профспілок прийняли перших туристів на зимових маршрутах
1956 р.	Початок міжнародного туристичного обміну (84 країн світу взяли участь)
1957 р.	В Москві відбувся Всесвітній фестиваль молоді та студентів
1960 р.	В Україні діє 26 турбаз, філій та притулків
1960–1972 рр. XX ст.	В Києві відновили роботу готелі “Ермітаж”, “Україна”, “Жорж” у Львові, “Красная” в Одесі, “Ореанда” в Ялті
1964 р.	Побудований готель “Дніпро” в Києві
1964 р.	Введений в експлуатацію мотель-кемпінг “Пролісок”, біля Києва
1966 р.	Створене Українське товариство охорони пам’яток історії та культури. Створені історико-архітектурні заповідники в Києві, Чернігові, Львові, Кам’янці-Подільському, Каневі, Луцьку, Острозі, Полтаві тощо
1961 р.	Створене міжнародне бюро туризму і обмін молоді БММТ

	“Супутник”
70-ті роки XX ст.	В склад “Інтуриста” входить 7 відділень (Київ, Харків, Львів, Одеса, Ялта, Ужгород, Запоріжжя) 14 агенств
1964 р.	З метою посилення централізованого управління туризмом створений державний орган керівництва іноземним туризмом в СРСР – Управління з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР. Видання журналу “Путешествие в СРСР” що розповсюджувався в 50-ти країнах
1967 р.	Укладення договору про співпрацю з Італією в галузі туризму, а згодом з іншими країнами: Югославією, Францією, Бельгією, Іраком, Ліваном, Кіпром та іншими країнам
1969 р.	Прийнята постанова “Про заходи подальшого розвитку туризму та екскурсій в країнах
<i>Розвиток українського туризму в 70-80-ті роки</i>	
70-80-ті рр.	Побудовані нові готелі “Інтуриста”: в Києві “Либідь” і “Братислава” Харків “Інтурист”, “Мир”, “Дружба”, Львові “Дністер”, в Ужгороді “Закарпаття”, в Одесі “Чорне море”, в Запоріжжі “Запоріжжя”, в Полтаві “Інтурист”, в Чернівцях “Черемош”, в Харкові “Фрегат”
1978 р.	В Києві відкрито Технікум готельного господарства
1980 р.	Відкриття готелю “Русь” в Києві
1980–1982 рр.	Проведення фестивалів мистецтв “Київська весна”, “Золота осінь”, в Києві “Біла акація” в Одесі, “Кримські зорі” в Ялті
1975–1980 рр.	Понад 100 тисяч іноземних туристів здійснили круїзи Волгою, Доном, Дніпром
1982 р.	Введений в експлуатацію круїз Дніпром “Ріка – море” з Києва до Херсона, далі Чорним морем до Одеси, звідти Дунаєм до Русі (Болгарія) і Джурджу (Румунія)
1983 р.	Інтурист виокремлено з структури центрального апарату Держкомінтурист та переведено на самофінансування
1989 р.	В Україні створено Асоціацію з іноземного туризму “Укрінтур”
<i>Сучасний стан розвитку туризму</i>	
10 листопада 1992 р.	Створено Державний комітет України по туризму якому передано 52 підприємства загально державної власності
15 вересня 1995 р.	Прийняли Закон України про Туризм
1997 р.	Україну було прийнято до ВТО дійсним членом
31 травня	Указ Президента України “Про Державний комітет

2000 р.	молодіжної політики, спорту і туризму”
14 грудня 2001 р.	Створено Державну туристичну адміністрацію України
28 вересня 1998 р.	Указ Президента України “Про фонд “Намисто Славутича”
21 вересня 1998 р.	Указ Президента України “Про День туризму”
10 серпня 1999 р.	“Про основні напрямки розвитку туризму в Україні до 2010 року”
14.12.2001 р.	“Про заходи щодо забезпечення реалізацій державної політики у галузі туризму”.
29 квітня 2002 р.	Прийнята Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки
10–11 жовтня 2000 р.	В Київському інституті туризму економіки та права відбувався Регіональний семінар Ділової ради ВТО “Вплив Інтернету та електронної торгівлі на індустрію подорожей і туризму”
Липень 2000 р.	Засновано громадську організацію – Всеукраїнський Союз працівників асоціацій підприємств і організацій туристської сфери («Укр Союз Тур»)
11.03.2003 р.	Указ Президента України № 331 “Про заходи щодо розвитку туристської та курортно – рекреаційної сфер України”
18.11.2003 р.	Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про туризм” № 1282–IV
12.05.2004 р.	Розпорядження КМ України № 298 “ Про затвердження заходів щодо державної підтримки розвитку молодіжного та дитячого туризму
12.08.2004 р.	Утворення Ради з питань туризму
20.04.2005 р.	Утворення Міністерства культури і туризму України
12.07.2005 р.	Утворення Державної служби туризму і курортів
19.04.2007 р.	Закон України “Про організацію та проведення фінансової частини чемпіонату Європи 2012 з футболу в Україні № 962-V
17.10.2007 р.	Розпорядження КМ України № 884-р “Про затвердження плану заходів з підготовки та проведення у 2008 році Роком туризму і курортів в Україні”